

TEMA: STADSSTATENS RENÄSSANS

INBLICK/SID 8

Demos utan kratos

EU är på väg att få en ny konstitution. Makten kommer även framöver att tillhöra eurokratin, skriver Michael Wohlgemuth.

INTERVJU/SID 12

Krassa kärleksaffärer

Vår förmåga till djup och varaktig kärlek håller på att gå förlorad, säger Zygmunt Bauman i sitt samtal med Jan Söderqvist.

RECENSION/SID 38

Frihetens inveckling

Daniel C. Dennett och Matt Ridley vill förena fri vilja med utvecklingslära och determinism. De lyckas inte, enligt Henrik Lagerlund.

PRO/KONTRA

ÄR POSITIV SÄRBEHANDLING RÄTT VÄG ATT GÅ?

Sidorna 6-7

Hans Ingvar Roth menar att romerna borde särbehandlas positivt.

Bo Rothstein försvarar individens rätt till likabehandling.

INBLICK

UNIONENS FÖRLORARE: DEMOS UTAN KRATOS

Sidorna 8-9

Michael Wohlgemuth har läst förslaget till ny EU-konstitution. Det

lämnar mycket övrigt att önska i fråga om närhet och öppenhet.

PUBLIKEN HAR INTAGIT MEDIESCENEN

Sidorna 10-11

Den etablerade journalistiken utmanas när fler skapar egna kanaler.

Olav Anders Øvrebø navigerar bland Internets webblogger.

INTERVJU

ALLT SOM VAR KÄRT FÖRFLYKTIGAS

Sidorna 12-16

Sociologen Zygmunt Bauman samtalar med Jan Söderqvist om

att den sista fasta punkten i tillvaron, kärleken, gått förlorad.

TEMA: STADSSTATENS RENÄSSANS

SIDORNA 17-31

Artiklar av Håkan Forsell, Paul Barker och Lisa Irenius.

TRADITION

DEN POLITISKA DOKTRINEN STÅR MELLAN RADERNA

Sidorna 32-33

Leo Strauss utmålas som inspiratör för de neokonservativa i

USA. Svårt att säga, skriver Svante Nordin, ty läran var hemlig.

FRIZON

VILSNA SJÄLAR TAR SIG RÄTTEN ATT DÖDA

Sidorna 34-36

Michael Taarnby hävdar att bara en minoritet av de islamistiska

självsmordsbombarna kan klassificeras som religiösa fanatiker.

RECENSIONER

FRIHETENS FANTOM I FILOSOFISKA BRYDERIER

Sidorna 38-40

I nyutkomna böcker vill Daniel C. Dennett och Matt Ridley visa att den fria viljan kan förenas med determinism och materialism.

ÖVRIGA RECENSIONER

Sidorna 41-47

Böcker av Michael Wildt, Bernard Lewis, Bernard-Henri Lévy, Ian Buruma och Anne Applebaum.

AXESS

www.axess.se

Postadress: Box 2143, 103 14 Stockholm e-post: redaktionen@axess.se telefon: 08-791 52 50

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer kostar 300 kronor, via www.axess.se, tel 031-743 99 05, prenumeration@axess.se

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans

Redaktörer: Sofia Nerbrand, Erik Wallrup Recensionsansvarig: Jan Söderqvist

Assistent till chefredaktören: Hedvig Anderson (vik.) Grafisk form: Lars Andersson

Redigering: Charlotte Arwedsson, Lotta Brandt Korrektur: Karin Olsson Repro: Samuel Elers-Svensson Omslagsillustration: Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist Ekonomiansvarig: Anita Wallén

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Anders Olsson, Joanna Rose, Gunnar Wetterberg, Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans ISSN: 1651-0941 Tryck: VLT Press

Globaliseringen gynnar storstäderna på nationalstaternas bekostnad.
Stockholm kan bli en metropol om skillnaderna mot det övriga Sverige bejakas. Här skulle en experimentscen kunna uppstå för en identitet som varken är etniskt sluten eller abstrakt global.

KAY
GLANS

kay.glans@axess.se

Nationalstaten har försvagats som en följd av globaliseringen, samtidigt som storstädernas initiativ har förstärkts. De kan och måste nu agera på en internationell scen. I den meningen är det befogat att tala om stadsstatens renässans. De stora städerna får allt större ekonomisk makt och ger möjligheter till politiska och kulturella experiment.

Stadsluft gör en fri, säger ett tyskt talesätt. För mig som ursprungligen skånsk bondläpp var Stockholm inte så mycket mina drömmars stad som min vakenhets scen: en plats där man kan frigöra sig från det förflutnas band och förverkliga individuella livsplaner. Efter att ha bott i Stockholm i snart trettio år har jag fortfarande kvar kärleken till staden, även om det som i alla varaktiga förhållanden finns besvikelser och frustration. Stockholm har potential för att bli en metropol av europeiskt slag, med allt vad det innebär av mångfald och kreativitet – och splittring och anarki.

Det vi nu bevittnar är en fragmentering av Sverige i ett geografiskt klassamhälle, i vilken storstäderna drar ifrån. Kan man bejaka detta och försöka tänka visionärt kring metropolernas framtid? Den svenska debattens koreografi föreskriver att man i så fall skall säga att vad som är bra för Stockholm också är bra för Sverige. Jag är inte alls säker på att det är så – all utveckling har för- och nackdelar, som Zygmunt Bauman säger i sitt samtal med Jan Söderqvist i detta nummer av *Axess*; det finns vinnare och förlorare.

Men skall storstäderna hämma sig eller hämmas därför att alla inte kan följa med? Det beror på vad man värdesätter. Om Stockholm verkligen förmår utnyttja de möjligheter som globaliseringen erbjuder och blir en metropol, för vilken relationen till andra storstäder är viktigare än till övriga Sverige, får vi ett mindre homogent

samhälle, men sannolikt ett med större, fastän ojämnt fördelad, lyskraft och kraftutveckling.

Sverige är fortfarande, som etnologen Åke Daun har påpekat, präglad av bondesamhällets mentalitet. Men om Stockholm tillvaratar sina möjligheter skulle vi få en verkligt urban kultur i landet. De ungdomar som nu sitter på kaféer och pokularar är kanske de första representanterna för en sådan. Den urbana kulturen premierar individualitet och innovation. Staden är en scen på vilken man spelar många och sammansatta roller och bara blir synlig i kraft av sin individuella utstrålning. Detta är förvisso svårt att hantera för en kultur som hittills har premierat sammanhållning och inordning.

I många bemärkelser är storstadens utveckling förvisso fragmenterande, men den är också integrerande. Det är lättare att känna sig som Londonbo eller Stockholmsbo än som engelsman eller svensk, och storstäderna måste kunna vara övningsplatsen för den kosmopolitiska kultur, som Europas nuvarande och framtida mångkulturalism kräver. Städerna erbjuder i globaliseringens tidevarv också en mer gripbar identitet än nationalstaterna. De tycks kunna ge oss ett fungerande mellanting mellan den nationella identiteten, ofta etniskt baserad, som nu förflyktigas, och det globala medborgarskapet, som tenderar att bli alltför abstrakt.

Den svenska enhetlighetens tvångströja präglar ännu vårt sätt att tänka och värdera. Men när det politiska livet generellt är fångat i det förflutnas mönster, är det dags att uppmärksamma storstädernas förmåga att vara laboratorier för nya förhållningsätt.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

Reklammakaren fångar framtiden

Revolutionärer vill fortfarande krossa kapitalet, men i dag verkar de i hjärtat av kapitalismen.

ELISE CLAESON

Frilansskribent

JAG SKULLE VILJA SÄTTA en hädisk slant på reklammakaren som vår tids bästa omvärldsanalytiker. Eller kommunikatören, som branschfolk föredrar att kalla sig. Reklam låter så krånglaraktigt, kommunikation låter mera terapeutiskt – som ett samtal. För branschen sysslar alltmer med att sälja ett budskap, en känsla, ett varumärke. Den vill förtydliga, förenkla och medvetengöra. Vilka tankar vill vi tänka just nu? Därför måste kommunikatören ha koll på vad som händer, eller rättare sagt vad som är på väg att hända.

Den som vill veta vad som sker bakom det som synes ske kan börja söka i reklamen. Där finns inte alla svaren, men väl de kommersiella ledtrådarna. De rörelser i tiden som kan uppfattas av kommunikatorernas känsliga känselspröt och kommuniceras i en kampanj, är strömningar som inte kan ignoreras. Den tanke som går att sälja – den tanken finns.

"Alla aktivister skriker inte" heter ett uppmärksammat, diskret kritstreckrandigt elevprojekt på Berghs School of Communication i Stockholm. Projektet visades vid elevutställningen och vänder sig till företagsfolk som vill arbeta för mänskliga rättigheter och bli "kostymaktivister" för Amnesty. De samhällsför-

ändrande individerna uttrycker sig inte alltid högljutt och med stora bokstäver på väggar och plakat. De kan mycket väl vara lågmälda och skriva med små bokstäver på små visitkort. Revolutionärerna kan bära kritstreckrandigt och välborstade skor. De kan vara välkammade direktörer, konsulter, advokater och revisorer. Men de talar inte om revolutionen som ska krossa kapitalismen, utan i stället om CSR, *Company Social Responsibility*.

"DE NYA KOLLEKTIVISTERNÄ" kallar den brittiske ekonomiprofessorn David Henderson vår tids världsfrälsande aktivister i skriften *Brev till världens antiliberaler* (Wincott Foundation). De är "nya" eftersom de uppträder i nya skepnader och talar på ett nytt sätt. Framför allt driver många olika aktörer likartade sakfrågor som sammantaget har ett kollektivistiskt innehåll, enligt Henderson. Attac, Amnesty, FN och kända advokater driver till exempel kravet på bindande mänskiorättssregler för företag, trots att det är staten som har och ska ha huvudansvaret.

Henderson menar att de nya kollektivisterna vill förändra kapitalismen inifrån genom regleringar. Men

Diskreta revolutionärer. Dagens världsfrälsande aktivister klär sig i kostym och talar lågmält om företagens sociala ansvar.

Foto: Corbis/Scanpix

det talar de tyst om. De nya kollektivisterna talar bara om trevliga och goda ting. Hållbar utveckling, företagens sociala ansvar, global rättvisa och mänskliga rättigheter låter mycket bättre än planerad ekonomi. Det låter också bättre än konkurrens och kapitalavkastningskrav. Många vill ta del av marknadsekonomins välsignelser men få vill försvara den.

Eleverna vid Berghs känner förmodligen inte till Henderson och "de nya kollektivisterna". Det gör nästan ingen. Henderson och hans bok *Missriktad välvilja* (Timbro) är nedstygade. Få vill höra hans budskap. Men Berghseleverna har ändå uppträckt de nya trevliga aktivister som finns överallt omkring oss – de som inte skriker och som stillsamt vill krama ihjäl den fria ekonomin. Inifrån.

Läs alltid reklamen i tidningen, kom i tid till bioreklamen och ta inte en paus under tv-reklamen. Öppna sinnet och ta emot alla affärsmässiga ledtrådar till framtiden. Hör marknadsekonomins rop på hjälp. Innan det är för sent.

Rim och ramsor åter på nattygsbordet

GENERATION ORDNING.

Ytterligare prov på att "Generation ordning" kommit till Tyskland (jämför Axess nr 3/2003) gav nyligen veckotidningen *Der Spiegel* (nr 28/2003). Under rubriken "Nobel i stället för navel" bekräftas att de unga söker sig alltmer mot ordnade former.

Men rubriken är något missvisande eftersom en opinionsundersökning visar att den kraftigt övervägande delen unga inte har någon förståelse för att lärare inte vill se eleverna med bar mage i skolan. Det handlar inte om den ovanligt heta sommaren, utan om att man uppfattat ett förbud som minskad frihet. Däremot kan fyra av tio tänka sig skoluniform, vilket också prövats på sina håll i landet. Och nästan alla önskar mer av "hövlighet, anständighet och ordning" i vardagen.

Men förändringarna gäller inte bara den nya generationen ungdomar, utan även de nyblivna föräldrarna. Det är inte pedagogiska och samhällsanpassade barnböcker som blir höglästa, utan klassiska sagor. Gamla rim och ramsor tas upp igen. Till och med aftonbönen har åter kommit till heders, inte för att den skulle fylla någon religiös funktion, utan helt enkelt för att småbarnen somnar snabbare. Problemet är att de unga föräldrarna varken kan sagor, urgamla rim eller böner. Fast sådant kan man förstås läsa sig till i nyutkomna böcker.

RED.

Besserwisser

Anders Mathlein är frilansskribent, författare och tecknare. Hans figur Bengt-Erik Besserwisser är en man som alltid söker flyta ovanpå och aldrig låter någon annan ta kommandot – alltså en karaktär som inte är så ovanlig i levande livet. Flera kvinnor har sagt sig väl känna igen sina före detta män i Bengt-Erik Besserwisser.

Eftersom han oavsett ämne alltid vet bäst är ingen miljö honom främmande, vilket gör att han har kunnat framträda i så vitt skilda tidningar som *Dagens Nyheter*, *Biblioteksbladet*, *Resumé*, *Stockholm City*, *Veckans Affärer*, *Galago* och, från och med nu, Axess.

DU ANSER DIG ALLTSÅ VARA GANSKA VÄLINFORMERAD? BILDAD, RENT AV? DU KAN SÄGA NÅGOT MENINGSFULLT OM VETENSKAP, KULTUR OCH SAMHÄLLSDEBATT? JAHA, MEN JÄMFÖRT MED DEN HÄR MANNEN ÄR DU EN SÅN SOM SLÄS UT VID TUSENKRONORSNIVÅN I "VEM VILL BLI MILJONÄR?". TY VARE SIG DET GÄLLER MELLANÖSTERN, MORALFRÅGOR, BORDEAUXVINER...

...PSYKOANALYS, ANTIKA DRAMER, KIEŚLOWSKIS FILMER, KVANTFYSIK, TILLAGNING AV CRÈME CARAMEL, SJÄLMÖRD, ORGASM-PROBLEM, EMU, STAVNINGEN AV NIETZSCHE, SKIDÅKNING, NINTENDOSPEL ELLER DINA FRAMTIDS-UTSIKTER, SÅ VET HAN BÄTTRE ÄN DU. DET ÄR HAN SOM FINNER OCH BLOTT-LÄGGER DINA KUNSKAPSLUCKOR...

...OCH ÄVEN NÄR DU VET ATT HAN INTE VET VAD HAN TALAR OM, FÅR HAN DINA PROTESTER ATT FRAMSTÅ SOM KNAPPLOGISKA OCH SMÅSINTA, DET GÖR DIG RASANDE, NATURLIGTVIS, VILKET FÅR DIG ATT VERKA ÄN LÖJLIGARE. HANS NAMN ÄR BENGT-ERIK BESSERWISSER. JAG ÄR STOLT ÖVER ATT TROTS ALLT LYCKAS VARA ÖDMUK.

Semestern är insikternas tid. Varför? Jo, därför att en insikt ju är varken mer eller mindre än en iakttagelse man gett sig tid att reflektera över och semestern är den period då man har tid.

I sommar har jag insett att e-brev blir långt bättre, långt mera lustfyllda – ja, att de blir brev – när man inte behöver svara eller räkna med svar samma dag. "Brev mognar i posten", minns jag att Olof Lagercrantz en gång sa. På sommaren hinner också e-brev mogna. Jag har insett att en trädgård inte är som en tavla – vilket jag trodde innan jag började leva med trädgård – utan som en roman, eller ett skådespel: det handlar om utveckling och förändring, om oväntade dödsfall och överraskande uppdykanden.

Men framför allt har jag grunnat på den fråga som sysselsatt mig i flera år, nämligen värden som kultur. Av en utmärkt uppsats av etnologen Jonas Frykman, "Kroppens förvandlingar. Hälsa, medicin och kulturell förändring i 1900-talets samhälle" (publicerad i *Humaniora och medicin*, red. Ingrid Gottfries-Bodil E. B. Persson, Studentlitteratur) lär jag mig att det ingalunda var människoförakt som gjorde att medicinen började koncentrera sig på enskilda sjukdomar, enskilda organ snarare än att uppfatta patienten som en helhet: i ett ojämlikt samhälle kunde man nämligen inte gärna se hela människan utan att riskera att reproducera orättvisorna, medan däremot den ena blindtarmen naturligtvis var den andra lik. Vill vi ifrågasätta den biomedicinska utvecklingen är det viktigt att man först förstår den, att man åtminstone inte omedelbart demoniserar den.

Under sommarledigheten mognar såväl insikter som korrespondens.

Och vidare: Av en uppsats av Hans-Georg Gadamer – nyligen publicerad på svenska i *Den gåtfulla hälsan. Essäer och föredrag* i Jim Jakobssons översättning och med efterord av Fredrik Svenaeus (Dualis) – har jag lärt mig att ordet "behandla" ska förstås i sin bokstavliga mening, att känna med handen. Gadamer berättar historien om den berömda Heidelberg-medicinaren Krehl: "Det var 1920, när det elektriska stetoskopet infördes, och Krehl tillfrågades av en av sina studenter om detta nu verkligen var bättre. Han svarade: 'Tja, de gamla stetoskopen var förstås bättre att höra med. Men om deras auktoritet räcker till kan jag inte bedöma.'"

Ifall behandlingen i Gadamer's mening i dag är hotad behöver det ju inte vara läkarskråets fel: det kan lika gärna bero på en naiv teknikbeundran bland oss patienter eller blivande patienter. Men i en tid då det talas så mycket om onda beröringar av olika slag – jag tänker på sexuella trakasserier av alla de slag: incest, pedofili – så skulle det vara desto viktigare att kämpa för att ha kvar de goda.

MERETE
MAZZARELLA

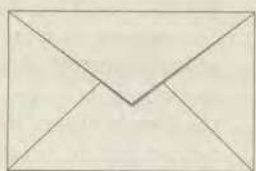
Professor i
litteraturvetenskap
vid Helsingfors
universitet

AXESS ✶ LÄSARBREV

Diagnostikens makt och läkarens vanmakt

Joakim Färdow

Läkare

Karin Johannisson diskuterar i sin belysande essä "Diagnosen frälser och förbannar" (*Axess* nr 5 2003) de maktperspektiv som är förenade med medicinska diagnoser och hon beskriver läkarens diagnostik som det centrala. En viktig del av läkarens professionalism ligger ju just i hans eller hennes förmåga att, utifrån den medicinska vetenskapen, kunna namnge olika sjukdomstillstånd.

Den regerande biomedicinska förståelsemodellen utmålas som problematisk. Biomedicinen har sina begränsningar när det gäller att förstå och beskriva mänskligt lidande, skriver Johannisson; vilket läkaren också är väl medveten om. Ty sjukdom är mer än ett biologiskt fenomen – den har även en aspekt av social konstruktion. Diagnosen talar om hur patienten skall uppfattas sig själv och hur samhället skall uppfatta den sjuke. Diagnosen har

ibland kallats för läkarens förklaring på patientens lidande, men det finns fler dimensioner av diagnostiken.

Det är riktigt att själva namngivningen av sjukdomen sker i ett möte mellan läkare och patient. Men samtidigt som det talas om att ett nytt kontrakt måste upprättas mellan läkare, patient och samhälle ställer våra beslutsfattare ökade krav på läkarens diagnostik. Politiker, sjukvårdsplanerare och administratörer lägger tonvikt på sjukvårdsapparaternas effektivitet, och de vill gärna framställa patientens väg genom sjukvården i processer.

I ett sådant processtänkande blir läkarens diagnostik helt avgörande och det finns en naiv övertro på dennes diagnostiska förmåga. Läkaren förväntas med objektiv precision kunna skilja mellan människors efterfrågan och behov, och läkaren blir den som inför patienten tving-

as fatta de svåra beslut som är förenade med politikernas löften om prioriteringar och vårdgarantier, eftersom alla sådana löften i slutändan är kopplade till patientens diagnoser.

Den enskilde läkaren däremot upplever inte sällan en påtaglig vanmakt i sitt möte med patienten. Visst kan diagnostiken ibland verkligen innebära att läkaren ger patientens lidande en förklaring.

De finaste stunderna för en läkare är just när man lyckas skingra ovissheten och förklara vad som orsakat en smärta eller störning i kroppens funktioner. Men en stor del av läkarens arbete går i dag ut på att hantera diagnosernas alla avigsidor.

Människor söker vård för att de tror att de har den ena eller andra diagnosen som det talas och skrivs så mycket om, eller också är det så att de vill ha en viss diagnos för att den berättigar till någon av välfärdssamhällets förmåner vilket bidrar till en stor del av sjukvårdens problematik. På detta sätt är läkarens uppgift inte längre att förklara ett lidande – utan att förhandla, förkasta eller verifiera. ■

Ax:son Johnson- stiftelsen på tv

Journalisten Göran Rosenberg har intervjuat fem tänkare i anslutning till Engelsbergseminariet 2002, anordnat av Ax:son Johnsonstiftelsen. Intervjuserien, "Vad är en människa?", sänds på söndagar i Sveriges Television. Repriser sänds på tisdagar kl 16:25 och lördagar kl 10:00.

21 SEPTEMBER

19:30 i SVT2

En farkost för sina gener

Zoologen Richard Dawkins.

28 SEPTEMBER

19:30 i SVT2

En kulturell skapelse

Paul Ehrlich, professor i befolkningsstudier.

5 OKTOBER

19:30 i SVT2

En kvinna och en man

Feministen Camille Paglia.

12 OKTOBER

19:30 i SVT2

En moralisk varelse

Erwin Bischofberger, professor i medicinsk etik.

19 OKTOBER

19:30 i SVT2

En genetisk byggsats

Lee M. Silver, professor i molekylärbiologi och public affairs.

Global Axess

Under hösten sänds även intervju-serien "Kosmopolitisk utblick", baserad på Engelsbergseminariet 2003, på onsdagar i TV8. Repriser sänds på söndagar kl 23:10.

3 SEPTEMBER

22:10 i TV8

En muslimsk kvinnas kamp mot patriarkatets förtryck

Anders Hellner intervjuar somaliskan Ayaan Hirsi Ali, liberal parlamentsledamot i Nederländerna.

10 SEPTEMBER

22:10 i TV8

En moralisk intellektuell

Christine Ockrent, fransk programledare, intervjuar journalisten Christopher Hitchens.

17 SEPTEMBER

22:10 i TV8

Sopor och globalisering

Anders Hellner intervjuar den polsk-brittiske sociologiprofessorn Zygmunt Bauman.

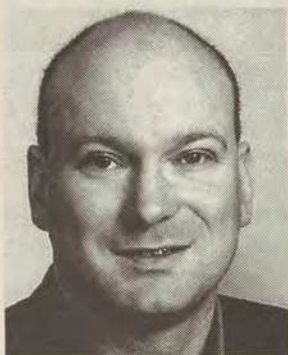
24 SEPTEMBER

22:10 i TV8

Krig och fred i en ny världsordning

Göran Rosenberg intervjuar den amerikanske författaren och säkerhetsrådgivaren Philip Bobbitt.

Pro

Hans Ingvar Roth
Teol.dr och forskare vid Centrum
för multietnisk forskning vid
Uppsala universitet

Om man utgår
ifrån medborgerlig
rättvisa är en
preciserad särbe-
handlingspolitik
motiverad för
grupper som lider
av uppenbar
diskriminering.

Kontra

Bo Rothstein
Professor i statsvetenskap vid
Göteborgs universitet

Individens rätt till
likabehandling
måste övertrumfa
kollektivets nytta.
Empiri visar
att den som
särbehandlas får
sämre självkänsla
och studieresultat.

Är positiv särbehandling rätt väg att gå?

HANS INGVAR ROTH:

I Sverige har det under de senaste åren förts livliga diskussioner om integrationspolitikens utformning. Den centrala frågan har här varit hur olika minoritets- och invandrargrupper skall kunna bli mer delaktiga i viktiga samhällsområden. Debatterna har varit särskilt intensiva då fenomenet positiv särbehandling ventilerats, en politik som under relativt lång tid praktiserats i USA. Eftersom de amerikanska debatterna varit mer omfattande och djuplodande än de svenska, kan det trots ländernas skilda historier och karaktärer vara av intresse att reflektera över den senaste idéutvecklingen i USA.

Den 23 juni i år fattade domarna i USA:s högsta domstol två principiellt viktiga beslut om den politik som allmänt går under namnet positiv särbehandling (eller "affirmative action"). I centrum för diskussionerna stod antagningsreglerna i den statligt understödda universitetsutbildningen – och då speciellt juristutbildningen vid University of Michigan. Ett av de centrala besluten (med röstsiffrorna 5–4) innebär att högre utbildningar kan praktisera en positiv särbehandling, som innebär att en minoritetsbakgrund kan vara en av flera urvalsgrunder vid antagningen av studenter. Förutsättningen i denna dom, Grutter vs Bollinger, är att antagningen är flexibel, "holistisk" och att den också beaktar de enskilda studenternas individuella egenskaper. Det andra beslutet, Gratz vs Bollinger (med röstsiffrorna 6–3), förbjöder å andra sidan universitet att använda sig av en så kallad mekanisk antagningsprocedur, som innebär att en minoritetsbakgrund kan ge vissa bestämda pluspoäng för den sökande.

Mycket av samhällsdebatten

kring positiv särbehandling i USA har berört politikens moraliska rimlighet ur både en nytto- och rättvisesynvinkel.

Domaren Sandra Day O'Connor, som skrev majoritetsbeslutet i Grutterdomen, använder sig också av både nytto- och rättviseargument i sin argumentation för en "flexibel" positiv särbehandling. Tre nyttoargument lyfts särskilt fram. Heterogena studentskaror antas bidra till att göra studiemiljöerna mer kreativa och spännande, vilket kan ses som ett tvingande samhällsintresse. Pluralistiska miljöer kan också minska fördomarna kring olika folkgrupper.

Positiv särbehandling antas även befrämja den nationella säkerheten, eftersom politiken möjliggör att fler svarta kan bli officerare i den amerikanska armén. Antagandet är då att svarta soldater har lättare att identifiera sig med en armé i vilken svarta amerikaner kan nå höga poster. Det är vidare viktigt att just de juridiska elitutbildningarna står öppna för alla medborgare, det vill säga att de sökande inte skall diskrimineras på grund av sina grupptillhörigheter.

Juristexamen från välrenommerade universitet leder nämligen ofta till en karriär inom offentligt betydelsefulla verksamheter. Det sistnämnda argumentet kan sägas utgå ifrån begreppet "medborgerlig rättvisa", eftersom det berör centrala värden som förknippas med den amerikanska medborgarrollen, det vill säga att högre ämbeten och politiska poster skall stå öppna för alla amerikanska medborgare oavsett deras etniska ursprung.

På vilket sätt är då Högsta domstolens argumentation för positiv särbehandling rimlig och tillämplig i den svenska kontexten? En naturlig utgångspunkt är att den positiva särbehandlingen skall vara

så begränsad och väldefinierad som möjligt, något som också Högsta domstolen officiellt gjort sig till talesman för. Politiken i en mer expansiv och obestämd form riskerar nämligen att leda till omvänd diskriminering och ett polariserat grupptänkande. Den flexibla formen av positiv särbehandling utifrån nyttoargumentet "en kreativ mångfald" är dock en ytterst diskutabel politik i dessa avseenden.

När en grupptillhörighet introduceras som ett av flera möjliga urvalskriterier i en antagning finns det stora risker för att detta kriterium i praktiken tar överhanden och att de akademiska färdigheterna nedtonas eller manipuleras i helhetsbedömningen. De grupper som antas bidra till en kreativ mångfald kanske heller inte är (eller har varit) diskriminerade i någon större utsträckning.

Upprinnelsen till positiv särbehandling i USA har just varit de svarta amerikanernas mångfacetterade historia med diskriminering. För denna grupp är politiken fortfarande delvis rimlig utifrån argumentet "medborgerlig rättvisa". En grupp i Sverige som på ett liknande sätt kan komma ifråga för positiv särbehandling inom högskolevärlden är den nationella minoriteten romerna. Många romer saknar nämligen fortfarande en högre utbildning och ett substantiellt medborgerligt inflytande. En explicit och väldefinierad positiv särbehandling utifrån argumentet "medborgerlig rättvisa" är således i liknande fall mer acceptabel och trovärdig än den särbehandling som utgår ifrån nyttovärdet "kreativ mångfald", en politik som ofta lätt kan missbrukas.

BO ROTHSTEIN:

Är särbehandling av individer på grund av deras kön, etnicitet eller religion ett bra sätt att åstadkomma rättvisa? Debatten är inte precis ny och de flesta principiella argumenten är väl genomtröskade. Så låt mig försöka med några mera empiriskt grundade frågor till dem som, likt Hans Ingvar Roth, hävdar att sär-

behandling bör användas för att åstadkomma ökad rättvisa. Den första handlar om hur det är tänkt att man skall avgöra vilka kategorier som skall särbehandlas. Frågan måste ställas eftersom det finns många kategorier som är underrepresenterade när det gäller inflytelserika positioner i samhället. Man kan till exempel vara av underrepresenterat kön, etnisk tillhörighet, sexuell läggning och religiös trosuppfattning. Till detta kan läggas kategorier som ålder och klass-tillhörighet samt personer med olika slags funktionshinder.

Vissa av dessa finns det bara två sorter av (till exempel kön), men för de flesta andra finns det antingen flera sorter eller så handlar det om kontinuerliga faktorer. Enligt riksdagen skall vi till exempel räkna med tre olika sexuella läggningar (varför bara tre får väl skylas på en kombination av pryderi och bristande fantasi hos våra folkvalda). Religioner finns det som bekant ett stort antal av, men låt oss stanna vid de fem stora. Etniska grupper finns det hur många som helst av, men säg att vi i Sverige grovt skulle kunna räkna med åtta. Kategoriseringen av social klasstillhörighet tenderar att bli alltmer finfördelad, men låt oss stanna vid fem som är brukliga i den sociologiska forskningen. När det kommer till ålder är det som bekant mera flytande, men man kan nog räkna med i vart fall tre indelningar. Till detta kommer vad som skall räknas som invandrarbakgrund (själv, en eller båda föräldrar födda utanför Sverige, eller utanför Norden, Europa ...). Problemet är att ingen av dessa kategorier är ömsesidigt uteslutande, varför vi med enkel multiplikation hamnar på inte mindre än 14 400 olika indelningsmöjligheter.

Detta kan bli rätt problematiskt. Pondera att vi inom en viss akademisk utbildning beslutar om en särskild kvot för kvinnliga lärare och då väljer att enbart ha kvinnor som sakkunniga när tjänsten utlyses. Men en av de sökande protesterar genast med argumentet att inte kan dessa tre kvinnliga sakkunniga, som alla är från den något yngre övre medelklassen, rättvist bedöma henne, som dels är av genuin arbetarklass och dels lite till åren kommen. Hon kräver, och får, ändring av de sakkunniga. Men då surar den lesbiska sökande till och undrar hur dessa tre heterokvinnor alls kan begripa hennes forskning, som handlar om transsexuella identiteter. Så vi byter igen. Men nu blir det protester från den muslimska sökande som hävdar att dessa tre kvinnor med lutheransk storstadbakgrund inte kommer att se till hennes speciella förutsättningar som muslimsk glesbygdsbo. Så vi byter kvote-

ringsprincip igen. Men då protesterar alla de andra sökande och hävdar att den muslimska kvinnan faktiskt alldeles nyss konverterat och att man därför skall bortse från hennes krav om kvotering.

Detta sorträknande är enligt min mening artfrämmande för demokratins grundprincip om allas rätt till likabehandling inom den offentliga sfären. Inte minst när det gäller etniska grupper måste en mängd svåra gränssdragningar göras. På vilket sätt skall de som till exempel är romer identifieras? Skall det stämpas ett stort R i deras identitetshandlingar? Jag behöver inte för Hans Ingvar Roth peka ut de mycket olycksaliga historiska paralleller som kan göras när det gäller en sådan politik.

Det andra empiriska problemet gäller om det faktiskt finns några positiva effekter av stödjande särbehandling. En som övertygat mig om motsatsen är Claude Steele, som är socialpsykolog vid Stanforduniversitetet i USA. Steele och hans kollegers forskning visar att de minoritetsstudenter som kommer ifråga för olika slags positiv särbehandling i form av stödprogram klarar sina studier klart sämre än de som inte deltar i dessa program.

Steele förklarar sina resultat med begreppet *stereotypifiering*. Teorin är att de många program som man vid amerikanska universitet skapat för att hjälpa olika minoritetsgrupper motverkar sina syften genom att de bidrar till att skapa en negativ självbild hos de individer som utsätts för dem, vilket i sin tur har en negativ inverkan på deras studieresultat. Han visar också att det är reell likabehandling som kan bryta sådana destruktiva självbilder. Slutsatsen av Steeles forskning är att särbehandling och kvotering som instrument för ökad social integration faktiskt tycks förvärra det problem man tänkt skulle lösas.

HANS INGVAR ROTH:

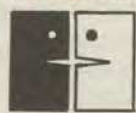

Bo Rothstein menar att de principiella argumenten i den positiva särbehandlingsdebatten är väl genomtröskade och att det är mer motiverat att fokusera på empiriskt handfasta frågor. Som svar på detta kan man säga att de principiella argumenten för och emot positiv särbehandling avspeglar grundläggande ideologiska problemställningar om hur det mångkulturella samhället skall organiseras. Sådana frågor är och kommer nog alltid att vara viktiga. De mer empiriskt handfasta frågorna som Bo Rothstein främst uppehåller sig vid är dock även de ytterst centrala och varje seriös debatt om positiv särbehandling bör ta hänsyn till dem.

Den positiva särbehandlingspolitiken måste självklart ha en välmotiverad avgränsning av politikens målgrupper. Som Bo Rothstein påpekar kan det finnas klart orimliga tillämpningar av politiken. Dessa kan vid första intrycket kasta misstänksamhetens ljus även över de mer rimliga tillämpningarna. Grupp-kategoriseringar på en central offentlig nivå uttrycker nämligen ofta förenklade och missvisande bilder av människors själv-identifikationer. Ibland kan de också präglas av en godtycklighet. Kategoriseringarna kan dessutom befrämja en krass intressepolitik som kan underminera medborgarskapsidentiteten, respekten för individuella mänskliga rättigheter och rimliga meritkriterier.

Med allt detta sagt – och med en klar medvetenhet om politikens eventuella moraliska kostnader – finns det dock utrymme för en väl preciserad särbehandlingspolitik för just de identitetsgrupper som fortfarande lider av en uppenbar diskriminering inom flera centrala samhällsområden, såsom de svarta amerikanerna och romerna. Positiv särbehandling är också en mångdimensionell politik. Förutom positiv särbehandling när det gäller antagning kan man tänka sig uppmuntrande åtgärder och ett extra utbildningsstöd. Det finns också amerikanska studier som har visat att många svarta studenter som erhållit positiv särbehandling vid antagningen har utnyttjat denna möjlighet på ett konstruktivt sätt under sin studiegång. Detta har inte minst visat sig i deras medborgarskapsengagemang och karriärer efter universitetsstudierna. (Se William Bowen & Derek Bok, *The Shape of the River: Long Term Consequences of Considering Race in College and University Admissions*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1998.)

BO ROTHSTEIN:

De principiella argumenten är följande: Vid bedömningen av en politik går samhällsnyttan före de enskilda individernas rättighet till likabehandling (utilitarism). Eller så är utgångspunkten någon form av konstitutionell liberalism, det vill säga individens rättigheter övertrumpar kollektivets nytta av att på olika sätt särbehandla henne. Det finns inget givet svar på denna problematik, men för min egen del är svaret enkelt. Det räcker med att

peka på de kränkningar av individuella rättigheter som i samhällsnyttans tjänst begåtts i modern tid i vårt eget land, till exempel i form av tvångssteriliseringarna eller den massiva olagliga politiska registrering, för att visa på problemen med att i politik låta samhällsnyttan övertrumfa individuella rättigheter.

Vad beslutet i USA:s högsta domstol visar är att den fortsatta rasbestämda kvoteringen till högre utbildningar inte alls dikteras av någon omsorg om rättvisa för USA:s svarta minoritet. I stället

motiveras det av att den högsta militärledningen anser det nödvändigt med fler svarta officerare för att vinna politisk legitimitet för de ökade militära insatser som alltmer kommer att karakterisera landets utrikespolitik. Beslutet följer det faktum att en stor majoritet av svarta barn i USA går i skolor som är så underfinansierade att de är dysfunktionella. Här skulle likabehandling faktiskt vara ett stort steg mot ökad rättvisa, om dessa skolor

finge samma finansiella förutsättningar som de skolor som domineras av den vita medelklassens barn.

Hans Ingvar Roth skriver att särbehandling är ett sätt att kompensera att olika grupper "lider". Jag undrar emellertid hur en grupp alls kan lida? Var exakt gör det ont någonstans i gruppen? Och hur mycket skall en grupp anses ha lidit för att det skall ge rätt till så och så mycket särbehandling?

Slutligen, även om man som Hans Ingvar Roth utgår från ett nyttoresonemang när det gäller att åstadkomma medborgerlig rättvisa, så återstår det att visa att vår samlade nytta av att införa grupp-baserad särbehandling överstiger onyttan av dess påvisade negativa effekter.

Bland dessa återfinns till exempel att de individer vilkas meriter inte värderats på ett likvärdigt sätt känner sig kränkta, den stigmatisering som många av de individer som fått fördelar på grund av särbehandling upplever, den påvisade negativa inverkan sådan stigmatisering har på förmågan att tillgodogöra sig studierna, de möjligheter till manipulativt och opportunistiskt agerande som systemet inbjuder till, den "balkanisering" av det offentliga livet som följer av grupp-baserade rättigheter, samt den mycket omfattande och godtyckligt verkande byråkrati som behövs för att administrera systemet. ■

"Det räcker med att peka på de kränkningar av individuella rättigheter som i samhällsnyttans tjänst begåtts i modern tid i vårt eget land."

Bo Rothstein

Unionens förlorare: demos utan kratos

EU-KONSTITUTION/ Utkastet till ett nytt fördrag rensar upp i djungeln av lagar och regler, men behandlar inte två aspekter som är avgörande för Europas framtid: subsidiaritet och demokrati.

MICHAEL WOHLGEMUTH

Fil.dr, Forskningsledare vid Walter Eucken-institutet i Freiburg

Översättning: Lennart Simonsson

"JAG TROR INTE ATT jag skulle kunna känna större lycka än den jag upplever i denna stund." Det sade den äldre franske aristokraten med påtaglig rörelse när han räckte fram ett salladsblad till sin maskot Wukei, en sköldpadda i keramik som symboliserar klokhets och ett långt liv.

Det hela utspelades i Bryssel den 18 juli: Valéry Giscard d'Estaing, ordförande i europeiska konventet, lade fram ett manus för sina 105 "medförfattare" från 28 länder. Bokens stil är rätt svåröversattbar, vilket också är att vänta med tanke på titeln: *Utkast till fördrag om upprättande av en konstitution för Europa*. Men Giscard bok kan komma att förändra livet för cirka 500 miljoner människor, vare sig de läser den eller inte, och det kan ske redan den 9 maj 2004, under förutsättning att 25 länder ger sitt godkännande till den slutliga första utgåvan.

Författarkollektivet var på det hela taget tillfreds med sitt arbete. Hittills har 93 ledamöter av "Konventet om Europas framtid" givit klartecken till texten, trots att många av de avsnitt som de ogillade finns kvar (konventet hade att hantera över 1 800 ändringsförslag). En av medförfattarna, Tysklands utrikesminister Joschka Fischer, kunde inte undvika att kalla boken för ett "historiskt steg"; den öppnar möjligheter för honom att kunna tillträda den nyinrättade posten som Europas utrikesminister.

Bara några få okonventionella konventsledamöter avfärdade utkastet till ny konstitution. Europaparlamentarikern earlen av Stockton beklagade att Europas framtid "håller på att schackras bort snarare än debatteras", vilket medför att "dokumentet är i grunden bristfälligt och ovidkommande". När företrädare för alla politiska organ gemensamt skall definiera omfattningen och uppdelningen av sin egen makt, blir det fråga om bytesshandel

och Italiens utrikesminister Franco Frattini liknade mycket träffande utkastet vid Pandoras ask, som det ju är bäst att aldrig öppna.

Andra kritiker var mindre försiktiga. *The Economist* visade på sitt tidsskriftsomslag att en papperskorg vore det lämpligaste stället att arkivera detta "bedrövlige aktstycke". Londontidningen *Times* var än mer missbelåten: "Giscard byråkratsfascistiska konstitution", "detta skamlige dokument" skulle förvandla Europa till ett slavarnas land.

LITE HYFS, om man får be. Hur vore det om man lugnt och sansat synade två frågor: Är Europa i behov av en konstitution? Och, om så är fallet: Behöver Europa denna konstitution?

Den första frågan kan ges två olika juridiska svar: det finns redan en konstitution, eller Europa kan inte ha en. Hur man ser på saken beror på hur man definierar "konstitution". Den andra frågan kan ha två olika politiska svar: den borde ha varit bättre eller förslaget kunde ha varit värre. Vilket svar man väljer beror på vilka förväntningar man hade inför arbetet.

Om en författning är en samling regler som legaliserar politiskt styre, är överordnad vanliga lagar, definierar maktindelningen vertikalt och horisontellt samt lägger fast spelreglerna för hur befintliga lagar ska ändras, då uppfyller Romfördraget från 1958 kraven på att vara en europeisk konstitution. Kritiker som upprördes över till exempel Artikel 10:1 i Giscard bok som säger att EU-lagen "skall ha företräde framför medlemsstaternas rätt" bör inte anklaga konventet för att ha gjort något skamligt. Det slår bara fast vad som alltid gällt, och som

oftast har varit mer till fördel för EU:s medborgare, vilka agerar fritt på en enda europeisk marknad.

Men om en konstitution anses utgöra en suverän "stats" organisatoriska ramverk, då är inte Giscard bok ett grundläggande författningsdokument för en ny enhet, utan endast ännu ett avtalsutkast som bygger på internationell rätt. Visst liknar EU i mycket en stat: det har en flagga, nationalhymn, medborgarskap, ambassader, en imponerande mängd lagar och regler (gemenskapens regelverk *acquis communautaire* omfattar cirka 97 000 sidor), en högsta domstol, utrikesminister, juridisk person, universitet, diplomater, gemensam valuta, centralbank, polismyndighet, president, två huvudstäder, fri rörlighet över gränser för varor, tjänster, människor och kapital, en budget, parlament, förvaltning, och med tiden skall det få en nationell helgdag – och måhända en konstitution. Earlen av Stockton förklarar: "om det ser ut som en anka, simmar som en anka och kvackar som en anka – låt oss då kalla det för en jävla anka!".

**Giscard bok
kan komma
att förändra
livet för
cirka 500
miljoner
människor.**

EN (TYSK) STATSVE-TARE skulle emellertid ställa en procedurfråga: har den "Kompetenz-kompetenz", det vill säga behörighet att omdefiniera och skapa sin egen kompetens? Svaret är: inte riktigt och inte riktigt än. Även efter det att konventets utkast har ratificerats

kommer EU att sakna en stats främsta kännetecken: beskattningsrätt och förmågan att förklara krig. Inom alla områden som inte exklusivt tillhör unionen förblir medlemsstaterna "herrarna över fördragen", eftersom endast nationella regeringar kan bevilja unionens organ nya befogenheter genom enhälliga beslut.

Behöver då Europa denna konstitution? Det finns onekligen ett stort behov i EU av att rensa upp i den otroliga mängden samlade avtalsförbehåll, med ständiga omnumreringar och tillägg till tidigare "konstitutioner", och av att samla de olika texterna i ett gemensamt, välstrukturerat dokument. Därför gav beslutsfattarna vid mötet i Laeken 2001 konventet i uppdrag att öka den europeiska politikens effektivitet, legitimitet, transparens och sammanhållning. Den avgörande frågan är: lever konventet upp till dessa krav?

FÖRST OCH FRÄMST arbetade det fram en av de mest ordrika författningstexter som historien någonsin skådat: drygt 263 sidor (beroende på vilket språk som används) fyllda med över 400 artiklar och 37 sidor protokoll. Den amerikanska författningen omfattar 4 500 ord, det föreslagna EU-dokumentet cirka 70 000. Napoleon hävdade en gång att författningar bör vara korta och svårfattliga. Hans demokratiska arvingar tycks föredra en lång och svårfattlig. Giscard författarkollektiv har struntat i dygder som fåordighet, enkelhet och transparens, som borde hjälpa EU-medborgarna att känna till och förlita sig på styrelseformens grunder och att skilja ut dessa från mindre viktiga detaljer. Visst är texten kortare och bättre strukturerad än det rättsliga monster vi har i dag, men samtidigt är förslaget till ny konstitution mer än endast en samlad version av ett juridiskt status quo.

Vad är då nytt? När det gäller tolkningen och tillämpningen av EU-politik är det svårt att säga om lätt omskriven juridisk jargong verkligen utgör väsentliga förändringar eller inte. Några exempel: Europeiska centralbanken (ECB) behandlas i Artikel 29 under kapitlet "övriga institutioner och organ". Artikel 18 slår fast att EU:s institutioner skall sträva efter att "förverkliga unionens mål" och institutionerna skall "samarbeta lojalt med varandra". Vad betyder "samarbeta lojalt" för ECB:s självständighet? Vad innebär det när Artikel 3 nämner (bland många andra) mål som "ekonomisk tillväxt", "full sysselsättning", "främja social rättvisa och socialt skydd", "social och territoriell sammanhållning", men inte "prisstabilitet"? En listig plan för att undergräva ECB:s självstän-

dighet? Kanske inte. Men förvisso en anledning till oro. Texten som beskriver ECB har inte ändrats mycket, men kontexten kan ändra innebörden. Dessutom kan klassificeringen av ECB som ett "organ" i EU medföra att ECB:s överskott (myntningsskatten, så kallad *seigniorage*) inte längre mestadels skulle återföras till nationella centralbanker utan skulle förse unionen med en egen inkomstkälla.

ETT ANNAT EXEMPEL på juridisk förvirring om pengar hör ihop med Artikel III-310, som ger Europaparlamentet sista ordet om unionens budget. Det kan förefalla bra, men inte om man betalar skatt i ett medlemsland som är nettobetalar. Bryssel kan i dag inte göra av med mer pengar än vad EU:s finansministrar anslår. Men vanligen betalas mindre ut – en del av EU-budgeten kan inte betalas ut under budgetåret. Hittills har dessa pengar återförts till medlemsstaterna, men man kan slå vad om att inte en enda euro kommer att återföras när Europaparlamentet får avgöra hur kvarvarande medel ska användas. Denna "redaktionella" ändring i Giscard's bok kan kosta enbart de tyska medborgarna flera miljarder euro.

Ett tredje exempel på ny juridisk osäkerhet hänger samman med Avdelning II:s rättsliga status, som upprepar stadgan om de grundläggande rättigheterna som antogs i Nice 2000. Då tog Storbritannien till protokollet att denna stadga inte påverkar dess nationella lagar. En skriven rättighetskatalog är okänt i brittisk lag där rättigheter fastställs genom prejudikat och rättspraxis. Storbritannien står därför nu inför en formlig författningsrevolution – som inletts i gamla, muntliga Bryssel.

Dessutom kan landet tvingas att införa kontinentala versioner av socialdemokrati. Den stora mängden "sociala rättigheter" i Avdelning II (till exempel rätten att strejka, rätten till arbete, rätten till kostnadsfri arbetsförmedling) kan innebära att marknadsinriktade regeringar måste återreglera sina arbetsmarknader. Visserligen finns det ett förbehåll om att Avdelning II bara gäller europeisk rätt, inte inhemsk lagstiftning. Men med en europeisk lagstiftning som ständigt växer i skala och omfattning, med sociala lagar som ministerrådet antar genom majoritetsbeslut och EG-domstolen som hittar nya lagrum, uppstår en "spärrhakeffekt" som troligen gynnar regleringar och hindrar avregleringar.

ORGANISATORISKA förändringar i författningsutkastet är något mer påtagliga och det är inte undra på att dessa frågor blev mer uppmärksammade av nationella medier och politiker. En president i det europeiska

Maskot. Valéry Giscard d'Estaings porslinsköldpadda symboliserar vishet och lång levnad. Men det är tveksamt om hans förslag till ny konstitution lever upp till dessa goda egenskaper.

Foto: Francois Lenoir/Reuters/Scanpix

ministerrådet skall ersätta det nuvarande systemet med ett ordförandeskap som roterar var sjätte månad. Det inrättas en ny post som europeisk utrikesminister. Kommissionen delas upp i 15 röstande och 15 icke-röstande medlemmar som roterar på jämbördig basis. En omdefinition görs av regeln för kvalificerad majoritet. En president för eurozonen införs och som regel fattas beslut gemensamt av Europaparlamentet och ministerrådet. Förslagen kommer att dominera dagordningen under de kommande månaderna kohandel mellan olika regeringar och bör på det hela taget bidra till att en större union kan fungera, men inga av dessa frågor rör egentligen två av de viktigaste frågeställningarna för Europas framtid: subsidiaritet och demokrati.

DETTA UNIKA TILFÄLLE att skapa en union som är aktiv inom färre områden, men förmår uträtta mer, gick oss förbi. Inte en enda kompetens kommer att återföras till medlemsstaterna (inte ens EU:s tokiga gemensamma jordbrukspolitik). Subsidiaritetsprincipen lyfts visserligen fram i Artikel 9, som slår fast att unionen skall agera bara när medlemsstaterna inte kan uppnå målsättningarna, men eftersom "sammanshållning" och "solidaritet" hör till dessa mål – medan konkurrens och eget ansvar inte gör det – kommer politiken på unionsnivå alltid att ha mer stöd i författningen än politiken som ligger närmare medborgarnas behov och demokratiska kontrollmedel.

Visst finns det möjlighet att utveckla närhetsprincipen; den nya

konstitutionen ger utrymme för nationella parlament att motsätta sig EU-politik på grundval av subsidiariteten. Denna nya rättighet innebär emellertid inte mer än en begäran som kommissionen kan strunta i. En vädjan till EG-domstolen är möjlig, men skulle troligen inte lyckas med tanke på domstolens lagliga grund och tidigare beslut.

HUR ÄR DET då med demokratin? Demokrati betyder bokstavligen folk- (*demos*) makt (*kratos*). Politiskt har det begreppet många olika betydelser även bland "gamla européer". Förslaget till ny konstitution är främst inriktat på att organisera kratos, framför allt "byrå"-kratos. Demos intresse av att kontrollera de politiska aktörerna behandlas knappast alls, vilket är skamligt. EU:s omtalade "demokratiska underskott" är roten till medborgarnas främlingskap inför europeiska beslutsprocesser och förblir EU:s största enskilda utmaning.

Demokrati betyder att medborgarna kontrollerar sina regeringar genom att ha representation i parlamenten. "Eurokrati" innebär att nationella regeringar via ministerrådet gemensamt kontrollerar sina parlament. Medlemmar av den verkställande makten överför även suveränitet utan att tillfråga överhögheten (folket); paketuppgörelser och kohandel skapar ofta privilegier som inte tjänar demos intressen. Ett visst demokratiskt underskott är emellertid oundvikligt, eftersom ökat medbestämmande för Europaparlamentet inte utgör något botemedel. Under årtionden framöver kommer det inte att finnas

någon europeisk demos eller allmänhet att företräda i Strasbourg; att ge makt åt Europaparlamentet innebär därför inte att de europeiska medborgarna får makt. Europeisk politik bygger nästan oundvikligen på en diskurs mellan eliter och uppgörelser bakom kulisserna om privilegier, så länge det inte finns några medlande strukturer som kan skapa en öppen europeisk diskussion och allmän opinion.

Enligt en färsk Gallupmätning har bara en minoritet av såväl nuvarande som blivande EU-medborgare ens hört talas om konventet. Och även inom denna lilla undergrupp kände bara hälften till vad konventet hade för uppgift. De nationella skillnaderna är slående. De mest insatta är grekerna. Svenskarna är däremot bland de mest okunniga; 69 procent hade aldrig hört talas om konventet och bara 10 procent kände till vad konventet handlade om (det är den lägsta andelen av alla framtida 25 EU-medlemmar).

DEN ALLMÄNNA OPINIONEN, demokratins ryggrad där kollektiv handling drivs fram av medborgarnas åsikter, är ännu bäst organiserad inom nationalstaterna. Men om demokrati börjar på hemmaplan vore de bästa lösningarna för att tämja en tänkbar europeisk Leviatan att stärka de nationella parlamenten eller införa obligatoriska folkomröstningar – så länge en konstitution, likt den som presenterats, innebär mer eftergifter än effektiv kontroll.

Faktum är att en majoritet i konventet (64 ledamöter) krävde att en ny europeisk konstitution skulle godkännas i en folkomröstning som omfattade hela EU. Giscard gick med på detta i sista stund, men det kan visa sig vara ett spel för gallerierna, eftersom man kan utgå ifrån att den kommande regeringskonferensen med medlemsstaternas ledare kommer att avveckla de inslag av direktdemokrati, vilka skulle kunna utmana de uppgörelser som regeringarna träffar i slutna rum.

De flesta bedömare förväntar sig att bara mindre förändringar i det ursprungliga utkastet kan genomföras utan att störa den känsliga avvägning som konventet uppnått. Om Pandoras ask öppnas mera, kommer den att brisa i ansiktet på den utvidgade unionen. Men oavsett bristerna i denna långgrandiga konstitutionstext förefaller det inte vara ett bättre alternativ att återgå till den gamla ordningen, *l'ancien régime*, med dess enorma mängd olika fördrag och protokoll. Samtidigt står det klart att Giscard's bok inte kommer att utgöra sista ordet. Olösta frågor kring subsidiaritet och demokrati behöver mer övertygande svar. Sköldpaddan Wukey kommer att behöva mer sallad. ■

Publiken intar mediescenen

WEBBLOGGAR/ Allt fler skapar en egen hemsida för att själv förmedla nyheter och kommentera händelser. Amatörpublicister och nya stjärnskribenter på Internet utmanar den traditionella journalistiken.

OLAV ANDERS ØVREBØ

Redaktionschef på *Mandag Morgen* i Oslo

Översättning: Karin Olsson

JAG BESÖKTE Salam Pax webblogg (http://dear_raed.blogspot.com) för första gången i december i fjol. Sidan fann jag på det vanliga sättet, via en länk på en annan webblogg. Salam gjorde ett underhållande men något kaotiskt intryck. Han berättade om föräldrarnas planer på en nyårsfest där gästerna ombads ta med sig stearinljus på grund av de allt oftare förekommande strömavbrotten. Han kom med personliga meddelanden till anonyma vänner och gav oss en viss inblick i sin musiksmak. Och så ironiserade han över en rapport från amerikanska Council on Foreign Relations, som anbefallde en checklista för nationsbyggande i Irak efter Saddam Husseins fall. "Word of the day: de-Saddamization", förkunnade Salam från Bagdad den 28 december 2002.

Från Bagdad? Det var svårt att tro. En rolig, öppenhyrtig, fri dagboksskribent, som berättar om det dagliga livet i Bagdad under Saddam Hussein, ocensurerat? Under en pseudonym som betyder fred på två olika språk? Diskussionerna hade pågått ett tag, bland Salams egna läsare (de kunde i enlighet med god webbloggstradition kommentera direkt på webbloggen) och på andra platser på nätet. Var Salam äkta, eller bara ett avancerat skämt eller rentav ett utstuderat propagandatrik? Tvivel var första reaktionen hos åtskilliga av Salams läsare.

Men som stadigvarande läsare befriade jag mig fort från tvivlet och jag blev övertygad om att Salam var autentisk och oavhängig. Hans texter hade inte godkändstämpel från någon tidning eller tv-kanal, men de gav en bild av utvecklingen i Irak som de etablerade medierna inte var i närheten av att konkurrera med – i friskhet, originalitet och engagemang. Jag började rutinemässigt kontrollera vad Salam skrev varje gång som den storpolitiska krisen spetsades till. Som den 5 februari, då

utrikesminister Colin Powell lade fram sin redogörelse för FN:s säkerhetsråd. Salam: "Powell speech is around 6 p.m. in Baghdad, the whole family is getting together for tea and dates-pastry to watch the (Powell rocks the UN) show." Så fortsatte han med att vidarebefordra de senaste observationerna och ryktena från Bagdad: Medlemmar av Baathpartiet bygger upp ställningarna i gathörnen, inte som förberedelse för motstånd mot en invasion, utan för att slå ner ett eventuellt uppror mot regimen. Saddam träffar officerare varje dag och köper deras lojalitet med kontantbelopp och nya bilar. Texten slutar så här: "Door bells are ringing have to go now." Så underlät Salam medvetet att kommentera Powells show och gav oss hellre en liten berättelse från det dagliga livet av den sort vi skulle ha väntat oss att få i ett brev från en nära vän. Det var vid denna tidpunkt det började gå upp för mig att Salam Pax är en verkligt betydande skribent – en av Internetålderns första stora.

POPULARITETEN hos webbloggar och andra Internetgenrer som gör effektiv personlig publicering möjlig, ställer journalister inför samma utveckling som redan drabbat läkarna: kontrollen över spridning av information är borta. Patienter kommer väl förberedda till läkarbesöket efter att ha läst in sig på sina symptom. För tre-fyra år sedan, innan dotcombubblan sprack, pratades det mycket om att värdekedjorna skulle kollapsa och få stora företag att gå omkull. I dag kan vi konstatera att en väl så viktig effekt av Internet och informationens frigörelse är att auktoritetshierarkierna kollapsar. Detta ger inte nödvändigtvis perfekta resultat. Journalis-

ter kan irriteras av amatörskribernas bristande källkritik, bibliotekarier irriteras av ologisk katalogisering och inexakta sökningar, läkare av missförstådda diagnoser, men informationskontrollen kommer inte tillbaka för den skull.

En av de journalister som har förstått implikationerna av detta är kolumnisten Dan Gillmor i den kaliforniska tidningen *San José Mercury News*. Under en längre tid har Gillmor observerat och kommenterat hur allt större delar av befolkningen har börjat ta kommunikationsteknologi i bruk för egna syften – för att kommunicera med varandra men också för att publicera egna texter, bilder och ljud på nätet. Han har märkt hur läsarna blivit mer aktiva: några skickar honom e-brev med tips, kommentarer och rättelser, andra lägger hellre ut sina egna synpunkter på det han skriver direkt på sina egna webbplats. Fler och fler läsare deltar på dessa sätt aktivt i den journalistiska produktionsprocessen och därför talar Gillmor inte längre om mediernas publik, utan om "den tidigare publiken".

Den 8 april i år lade Gillmor ut en inbjudan till läsarna på sin webblogg "EJournal". Han bad om hjälp med arbetet med sin nya bok som skall dryfta "vad som händer med journalistik och samhälle när varje läsare kan vara skribent. (redaktör, producent och så vidare)." Inbjudan var försedd med en omfattande disposition av författarens idéer så långt. Gillmor hade inte över-

skattat sin "tidigare publik" och hans e-postlåda började snart fyllas med reaktioner. Därmed har Gillmor på sätt och vis redan fått sin centrala tes bekräftad: Medan nyhetsredaktioner hittills har opererat som om nyheterna vore en föreläsning för en tyst, lyssnande publik, kommer morgondagens nyhetsproduktion mer att likna ett samtal eller ett seminarium. Som Gillmor gärna medger: "Mina läsare vet mer än jag".

Patienten som tar upp kampen med läkaren om definitionsmakten, amatörpublicisten som med begäring och vilja till dokumentation kastar tvivel över det etablerade mediets version av händelserna, de politiska aktivister som organiserar sig i nätverk via e-post och sms är alla tecken på just denna utveckling. Med ett begrepp hämtat från sjö- och luftfart, adapterat till Internet-

aldern, kan de kallas navigerande människor. Deras centrala resurs är kunskapen om var kunskap finns och hur den effektivt kan produceras och reproduceras.

MICHELE CATALANO är definitivt en av dem som slutat att sitta tysta som möss i auditoriet. Catalano var inte nöjd med de etablerade amerikanska mediernas täckning av Irak-konflikten. Hon tyckte att de var för försiktiga och för långsamma. Så bestämde hon sig för att göra något åt det. Catalano, som arbetar som sekreterare vid en domstol utanför New York, var sedan tidigare en ivrig webbloggare. Som hundratusentals andra hade hon gjort sina erfarenheter av att publicera tankar, idéer och reflektioner och länkar till andra sidor på nätet med hjälp av ett av de många kostnadsfria, användarvänliga och snabba publiceringsverktyg som har utvecklats de senaste tre-fyra åren. Genom webbloggsskrivandet ("blogging") hade hon lärt känna likasinnade i USA och andra länder och nu skapade de ett fastare nätverk.

Den 20 mars i år, samtidigt med de första anfallen mot Irak, startades gruppwebbloggen Command Post (<http://command-post.org>). Konceptet var enkelt: deltagarna följde mediernas Iraktäckning på nätet, såg på tv och läste tidningar. När de ansåg att de hade hittat en nyhet, publicerade de omedelbart en kort sammanfattning av den, med källhänvisning och en länk till originalet om det var en Internetkälla. Detta var också det nya med Command Post i förhållande till andra webbloggar: Catalano och hennes medbloggare koncentrerade sig på "breaking news". De flesta webbloggar domineras av skribenternas egna åsikter, men på Command Post avskildes åsiktsyttringar till en egen kommenterande sida, som i en traditionell tidning.

Command Post drog omedelbart till sig överraskande många användare. Under loppet av tio veckor fick den uppåt 100 000 besökare, siffror som professionella nätplatser kan vara stolta över. Ivriga nätanvändare förstod omedelbart att en tur till Command Post var nyttig för att få en överblick över de senaste Iraknyheterna från en mängd olika källor samtidigt. Succén ledde raskt till en utvidgning av konceptet och nu dammsuger Command Post-deltagarna medierna efter nyheter om konflikten kring Nordkoreas kärnvapenprogram, om det globala kriget mot terrorismen och om den

**Kontrollen
över
spridning av
information
är borta.**

amerikanska presidentvalskampanjen. Allt detta är således ett resultat av frivilliga insatser, deltagarna får inte betalt. Det borde heller inte behöva tilläggas att på Command Post kan läsarna också bidra med sina egna kommentarer till nyheter. Ett annat drag hos Command Post som uppmärksammades mindre när webbplatsen blev känd är kanske det allra viktigaste: Det faktum att deltagarna inte bara befann sig i USA, utan också i Europa, Mellanöstern och Australien, sörjde för att andra perspektiv än bara amerikanska mediers blev representerade. Den internationella mediedebatten efter Irakkriget pekar mot att täckningen tycks ha varit olika vinklad i många länder, gärna färgad av den nationella opinionen och den enskilda regeringens ställningstagande till kriget. Medierna har blivit globala, i så måtto att ständigt fler kanaler, webbplatser och tidningar (via nätet) är tillgängliga för en ständigt större andel av jordens befolkning.

Men det betyder inte att det utan vidare växer fram en gemensam offentlighet eller större förståelse mellan folk och regioner. Det finns en tendens att de olika medierna, tvärs över nationer eller till och med inom samma land, har visat sina publikers sinsemellan helt olika krig. Så har det kanske varit också tidigare, men det är först nu vi har fått möjligheter att verkligen se dessa skillnader.

Täckningen av Irakkriget har visat att en globaliserad medievärld inte med nödvändighet för med sig mer förståelse för andras sätt att se. Det är ett större problem som ett projekt som Command Post varken har ambition eller möjlighet att göra något åt. Men den mångfald av perspektiv som kom fram på dessa amatörpublicisters webbplats kan ha varit ett gynnsamt, om än litet bidrag. Sålunda uppnådde Command Post-gruppens insats lika goda journalistiska resultat som någon annan, producerad som den var av människor som insett nätets egenskaper bättre än många bland det professionella mediefolket. Nätpatser som Command Post är tidiga exempel på vad vi kan vänta oss av ett genuint globalt system för informationsspridning.

SEDAN WEBBLOGGFENOMENET började ta fart i USA har gränserna mellan "blogging" och journalistik varit föremål för många debatter. Bloggare bryr sig inte om journalistiska konventioner, de blandar fakta med privata reflektioner, vidarebefordrar rykten utan att undersöka källorna och är på det hela taget oseriösa, menar många journalister. Bloggare går till attack mot journalister för att dölja sin egen subjektiva drivkraft bakom en fasad av oan-

Den navigerande människan.

Journalistik är inte längre att föreläsa för en publik som lyssnar tyst. På nätet kan läsare och tittare själva publicera nyheter lika snabbt som de professionella medierna.

Foto: Jeff Zaruba/Corbis/Scanpix

gripliga genrekonventioner och jublar varje gång de kan ertappa en journalist med faktafel och andra tabbar.

Diskussionerna om kvalitet i webblogger är del av en större debatt som gäller mer än bara förhållandet till journalistik. Hur kan personliga publicister producera kunskap och information av hög kvalitet när det inte finns någon redaktionell bedömningsprocess som föregår publicering, såsom inom journalistik, bokförlag och vetenskaplig publicering?

Sébastien Paquet vid universitetet i Montreal menar att kvalitet så att säga känns igen efter att publiceringen har ägt rum: När webblogger läser andra människors bloggar, länkar de selektivt till det innehåll som de finner intressant.² Innehåll som får många länkar blir också mer synligt på nätet, påpekar Paquet. Här är det intressant att notera att det ända från första början skapats "stjärnskribenter" också bland webblogger. Önskan att bli synlig, få läsare och bli ett slags punkt i nätverket kommer att pressa bloggare att bli bättre och mer intressanta, att hitta fram till en röst som får en publik. Raskt har det också kommit rankningslistor över de mest populära webblogger, som på webbplatsen Daypop

(www.daypop.com/blogrank/).

Många länkar förbättrar en bloggares placering bland de viktigaste sökresultaten på sökmotorn Google. Exemplet Salam Pax och Command Post är speciellt intressanta i en diskussion om journalistisk kvalitet, därför att de dristade sig att ta i bruk två tunga journalistiska genrer: utrikesreportaget respektive nyheten. Vad betyder det för de etablerade medierna att det tydligen är möjligt för amatörer att ta upp kampen, på en kvalitativt mer än acceptabel nivå?

Ett är i varje fall säkert: medierna måste snarast göra sig av med resterna av den arrogans de har byggt upp åt sig genom årtionden i en privilegierad position i samhället. Var och en som satt sin fot på en redaktion har uppfattat att ett förakt för publiken alltid ligger och lurar under ytan. Men när publiken blir den före detta publiken och allt fler gör samma erfarenheter som en Michele Catalano, kommer den journalistiska arrogansen inte längre att ha något existensberättigande.

Precis som medierna har krävt transparens av politiker och näringsliv, så kommer medianvändarna att kräva just detta av nyhetsorgan. I mycket högre grad än förr måste medierna förklara vad de gör och varför de gör det. Internet, som en del mediefolk ännu menar är ett hot, lämpar sig perfekt till detta: att visa upp källorna, förklara bakgrunden till vad som görs och inleda en verklig dialog med användarna.

I TAKT MED ATT ett brittiskt-amerikanskt militärt angrepp mot Bagdad och Irak tycktes ofrånkomligt, blev läsarnas kommentarer på Salam Pax blogg mer och mer bekymrade i tonen. "Keep safe! We want you back as soon as you can be. Your insight has meant a great deal to a lot of us who never thought Iraqis were evil at all. May you soon know true peace in your own land", skrev signaturen MommaBear. Alan E. Brain från Australien gav Salam många militärt sakkunniga råd om hur han skulle förhålla sig för att överleva ett angrepp (håll dig borta från skyddsrum, ha förråd av vatten och batterier etcetera).

Kommentarerna präglades av en tydlig, ofta rörande ambivalens. Många av Salams läsare identifierade sig med honom och var genuint rädda för att han skulle komma till skada i ett krig, samtidigt som många av dem troligen var amerikaner som stödde sin egen regerings politik. Salams klara och upprepade ställningstagande mot en invasion, i förening med att han ofta förlöjligade Saddam, bidrog endast till att ge en mycket mer nyanserad bild än den som framträdde i de flesta etablerade medier.

Häri ligger också mycket av för-

klaringen till bloggans förmåga att appellera under de dystra månaderna före det militära angreppet. Flyktigheten i nyhetsförmedlingen ser ut att förstärka behovet av upplevd autenticitet, av identifikation med människor, i en stor internationell kris som Irak vintern 2003. Paradoxalt nog framstod Salam Pax genom sina observationer och reflektioner i en personlig, intim stil som den mest autentiska förmedlaren av information om situationen i Irak, samtidigt som frågan om han verkligen existerade eller var en "hoax" aldrig upphörde att sysselsätta webblogger. ■

Under hela perioden fram till strax före krigsutbrottet ignorerade det stora flertalet av de etablerade medierna Salams blogg. Men just i det ögonblick då Internetinfrastrukturen i Irak ödelades av bombningen och Salam blev tvungen att gå offline, började det ironiskt nog att dyka upp artiklar om honom, bland annat genom Reuters, BBC och många andra. Medierna gjorde Salam till stjärna just när han inte längre kunde förmedla sina intryck till världen. Samtidigt, vilket är ännu mer ironiskt, kunde Salams fasta läsare reta sig på att medierna än en gång recirkulerade hela debatten om bloggarens existens, som om det var en nyhet. Webblogger. ■

I början av maj, då kriget förklarades vara slut, började Salam till min och andra läsares stora lättnad att publicera sina texter igen. Han hade överlevt! Då var det bara en tidsfråga innan journalister kunde leverera intervjuer med honom (*Guardian* var först) och slutgiltigt bekräfta hans existens för de sista skeptikerna. *Guardian* var också fort ute med att engagera Salam Pax som kolumnist, och sedan den 4 juni har hans historier publicerats var fjortonde dag under rubriken "Baghdad Blogger".

Sålunda har Salam till sist blivit en "riktig" journalist och till hösten kommer han också ut i bokform. Lyckligtvis ser inte succén ut att ha påverkat Salam särskilt mycket. På bloggen kallar han ledaren för det amerikanska styret för "mullah Bremer" och han tycks fortsatt vara mer upptagen av Iraks öde än av sitt eget. ■

1 Dan Gillmors inbjudan: <http://weblog.siliconvalley.com/column/dangillmor/archives/000924.shtml#000924>

2 Sébastien Paquet om kvaliteten på webblogger: <http://radio.weblogs.com/0110772/stories/2002/10/03/personalKnowledgePublishingAndItsUsesInResearch.html>

I den flytande moderniteten har de fasta punkterna i tillvaron gått förlorade. En sådan fast punkt var den djupgående förbindelsen till andra människor. Förmågan till kärlek förtvinar, enligt sociologen **Zygmunt Bauman**.

Allt som var kärt förflyktigas

Av

Jan Söderqvist

Recensionsansvarig på *Axess*

FÖDD 1925 I POZNAN I VÄSTRA POLEN, jude, utbildad i Sovjetunionen, soldat i Röda armén. Sociolog, länge hängiven kommunist, med tiden dock allt mindre renlärig och till slut betraktad som en samhällsfara av partiet, systematiskt trakasserad och i mars 1968 avskedad från sin post vid universitetet i Warszawa. Exil i Väst, verksam i Israel, Kanada, USA, Australien och Leeds i England. Zygmunt Baumans långa liv är i flera avseenden en lång resa.

En gnistrande vacker försommardag sitter Bauman djupt insjunken i en mjukt stoppad fåtölj, omgiven av ett moln av piprök. Ännu ett hotell. På väg till ännu en konferens, som i detta fall är Ax:son Johnsonstiftelsens årliga Engelsbergsseminarium. Vi talar om kärlek och teknologi, främst med utgångspunkt i hans när detta skrivs senast utgivna bok, *Liquid Love*.

Baumans författarskap kan litet grovt indelas i två faser: i den första problematiseras den socialistiska utopin i en pedagogisk och aktivistisk anda, medan han i den senare bedriver ett slags meteorologiska studier i den ständigt föränderliga samtidens samhälls- och själsliv. Här är begreppet "flytande" centralt, och det förekommer i flera boktitlar. Under de senaste decennierna har den "solida moderniteten" luckrats upp och övergått i ett flytande tillstånd, främst kännetecknat av den snabbt och obevekligt avancerande globaliseringen, menar Bauman. Historien är inte slut, men däremot geografin. Kapitalet har kapat förtöjningarna till det fysiska rummet och flackar numera oavlättligt i cyberrymden, från den ena virtuella handelsplatsen till den andra, vilket slår undan alla förutsättningar för en nationell ekonomi i egentlig mening.

Därmed upphör nationalstaten att vara en relevant kategori, dess gränser blir i hög grad fiktiva, och politiken förlorar i kraft och räckvidd. De storslagna välfärdsprogrammen kan inte längre hålla sina löften, samtidigt som näringslivet och arbetsmarknaden alltmer präglas av snabba och oförutsägbara omkastningar. Gamla och till synes eviga industriimperier kan rasa samman inom loppet av några dagar. Produktionsanläggningar säljs och flyttas, hela branscher drabbas av svårförklarliga kriser. Allt detta innebär i sin tur alltmer av osäkerhet i vanliga människors tillvaro, en osäkerhet som äter sig in i självbild och världsbild, som påverkar familjebildning, konsumtionsmönster och allt möjligt annat. Det finns ingenting att hålla sig i eller ens att navigera efter när allt som är fast förflyktigas.

OM ALLT DETTA SKRIVER BAUMAN utförligt och mycket. Han är något av den akademiska världens Joyce Carol Oates, och det är ett styvt jobb att hänga med i hans frenetiska utgivnings-takt. Så är också *Liquid Love* bara en av två titlar från Bauman i år. Och precis som när det gäl-

ler Oates finns det kritiska röster som, kanske inte alldeles utan fog, hävdar att produktiviteten resulterar i ständiga upprepningar. Med jämna mellanrum drabbas läsaren av starka *déjà vu*-upplevelser. Själv förklarar Bauman sin extrema flit med hög ålder:

– Ahh, det är för att jag har mycket litet tid kvar. Jag är inne i en period då man försöker knyta ihop en massa lösa trådar som man har samlat på sig under ett långt liv. Till slut kände jag att ögonblicket var inne för att summera, att avsluta affären, så jag skrev två böcker samtidigt. *Liquid Love* är den ena, den andra är färdig och under tryckning. Den heter *Wasted Lives* och handlar om det ekonomiska framstegets baksida, produktionen av mänskligt avfall i form av överflödiga populationer: flyktingar, emigranter och andra utstötta.

– Tillsammans sammanfattar de här böckerna de två problemkomplex som går igen i allt vad jag har skrivit under – ja, vad blir det? – mer än 50 år faktiskt. Jag tror att det uttrycks bäst med en formulering av Albert Camus: "Det finns skönhet, och så finns de förödmjukade, och jag önskar att jag kunde vara trogen mot bägge". Så *Liquid Love* handlar om skönheten och skönhetens villkor, skönhet i bemärkelsen det som gör livet vackert, meningsfullt och värt att leva. *Wasted Lives* handlar om de förödmjukade, produktionsprocessens avfall.

Vad som omedelbart slår läsaren är det essäistiska anslaget och de frekventa referenserna till konst, poesi och romaner. Det här är inte sociologi i standardutförande.

– Ja, men ämnet är sådant, säger Bauman. När det nu gäller kärleken och själarnas möte, relationer mellan människor, så har det viktigaste och mest intressanta sagts i poesin och konsten, inte i den empiriska forskning som är sociologins specialitet. Det mest intima och grundläggande är ännu outforskat. Och om sociologin verkligen tar sig själv på allvar, kan den inte vara petnoga med avgränsningar. Sociologins verkliga *raison d'être*, dess *telos* om du så vill, är att producera en kunnig, lärd, genomreflekterad och balanserad kommentar till den mänskliga erfarenheten. Då kan man knappast inskränka sig till att ständigt återanvända vad andra sociologer redan har gjort. Personligen har jag lärt mig viktigare saker från romanförfattare och poeter än från lärda kolleger.

"Alla förbindelser inom nätverket innehåller redan från början möjligheten till fränkoppling, ett avslutande."

VISSA AVSNITT I DEN NYA BOKEN ligger nära de resonemang Baumans svenska (och lärda) kollega Johan Asplund för om den evigt omogne – *puer aeternus* med ett jungianskt begrepp. Den evigt omogna (eller evigt unga) människan värjer sig till varje pris mot att binda sig vid någon eller något, av rädsla för att gå miste om de ständigt nya möjligheter som väntar om hörnet. Att ingå en fast kärleksrelation innebär att man stänger dörren till alla möjliga andra romantiska erbjudanden, skriver Bauman, och det uttalade eller underförstådda budskapet i medier och reklam är att man måste hålla alla dörrar öppna hela tiden. Detta förhållningssätt och denna människotyp knyter Asplund till livet i staden. I den moderna staden framstår *puer aeternus* inte bara som normal, utan som förebildlig. Men problem tillstöter icke desto mindre, förr eller senare.

– Det finns ett gammalt ordspråk, säger Bauman, som innehåller en mycket träffande iakttagelse: "Stadtluft macht frei". I staden finns den mänskliga friheten med all dess glädje och sorg. Staden är en plats där man lever sida vid sida med främlingar, och främlingen är, med Georg Simmels definition, förkroppsligandet av ambivalensen, vilket är ett centralt begrepp i sammanhanget. Främlingen är samtidigt både en potentiell vän och en potentiell fiende. Staden ger upphov till två motsatta tendenser: det jag kallar *mixophilia* och *mixophobia*. Det ena är lusten att uppleva och beblanda sig med det som är annorlunda och överraskande; det andra är avoghet och hat gentemot detsamma.

Ett annat centralt begrepp i Baumans resonemang om kärlek och relationer är nätverket. Folk talar numera hellre om sitt nätverk än om sin partner, heter det på ett ställe i *Liquid Love*. Poängen med nätverket är att man kopplar bort lika lätt som man kopplar på, man träder ut lika enkelt och smärtfritt som man träder in. Ingen konstellation är varaktig, sammansättningen varierar hela tiden. Nätverket är en dynamisk väv av relationer utan några som helst förpliktelser eller åtaganden.

– När jag läste sociologi hörde man aldrig talas om nätverk, vi talade om strukturer, säger Bauman. Strukturen är solid och robust, och den bestämmer det sociala beteendet på ett otvetydigt sätt. Nätverket kombinerar idén om sammankopplande med idén om fränkopplande. Alla förbindelser inom ramen för nätverket innehåller redan från början möjligheten till fränkoppling, ett avslutande. Vad jag misstänker är att denna möjlighet i själva verket är det primära i dagens sociala strategier. I dag föredrar unga människor att tala i mobiltelefon eller att sända textmeddelanden. Det är så enkelt, man konfronteras aldrig ansikte mot ansikte. När någon ringer ser man vem det är, och man kan då välja att inte svara om man inte har lust. Denna teknik löser en rad sociala problem åt en. Men därmed uppstår genast en rad nya, en förhållandets ambivalens.

– Å ena sidan finns det ett starkt begär efter nära kontakter, den som saknar nära kontakter har ingen att anförtro sina problem och innersta tankar. Att kunna knyta an till andra människor utgör en sorts säkerhetsbälte i dagens individualiserade samhälle, den flytande moderniteten. Å andra sidan finns det en inbyggd fruktan inblandad, eftersom du själv blir beroende av dessa starka förhållanden som du har skapat tillsammans med andra. Ni blir sammanlänkade. När sedan nya problem stöter till, nya utmaningar dyker upp, så är du bunden, inte längre fri att välja precis det du själv vill. Du måste ta en massa hänsyn. Därför finns det i dag en ambivalent attityd till förhållandet: jag vill ha det, men jag är samtidigt rädd för det. Jag vill knyta an till andra, men jag fruktar att mina åtaganden kommer att vara i vägen och hindra mig från att dra nytta av de möjligheter och erbjudanden som kan komma i min väg längre fram. Nätverket är den teknologiska lösningen på hela den här problematiken.

EN FRÅGA SOM ANMÄLER SIG i sammanhanget blir den om hönan och ägget: Är det tekniken som betingar ett beteende, eller är det från början ett behov som så att säga väljer ut vissa tekniker och främjar just dessa på bekostnad av otaliga andra, möjliga? Zygmunt Bauman lutar avgjort mer åt det senare, avvisar allt som luktar teknologisk determinism. Men därmed uppstår en intressant följdfråga: Om den utvalda tekniken svarar mot människors genuina behov, måste vi då inte ansluta oss till ett teleologiskt synsätt? Den flytande moderniteten är då om inte ett slutmål så åtminstone ett delmål i en ändamålsenlig, historisk process.

– Jag vet inte om det finns någon predestination när det gäller mänskligheten, svarar Bauman. Nej, jag tror att Pico della Mirandola hade rätt när han sade att Gud skapade människan för att hon själv sedan skulle skapa sin egen framtid. Vi är icke-determinerade varelser. I Bibelns skapelseberättelse betraktar ju Gud sitt verk varje dag och säger att det är gott; den enda gång han inte gör det är när han har skapat människan. Varför det? Jo, därför att Gud ännu inte vet hur det hela ska sluta, människan är oavslutad, ett "work in progress".

– Varje samhällsform i historien har haft sina fördelar och nackdelar, fortsätter Bauman sin tankegång. Varje teknisk innovation har inneburit stora lättnader och fördelar och har snabbt fått många anhängare, men det har alltid funnits ett pris att betala. Den obehagliga aspekten, om vi ser till dagens samhälle, är att vi blir mer och mer beroende av tekniska lösningar på våra mänskliga problem. Prylar och maskiner ersätter en uppsättning kunskaper och förmågor som förr var oundgängliga. Exakt detta är vad det tekniska framsteget egentligen innebär: Först gör man något själv, vilket ofta är mycket svårt och tar lång tid, och sedan dyker det upp någon teknisk pryl som gör hela jobbet åt en, snabbt och behändigt. Och därmed faller, låt oss säga konsten att göra upp eld med stenar eller stickor, i glömska.

Det här var precis den kritik Platon anförde mot skrivkonsten, att den skulle göra oss dummare eftersom förmågan att memorera information skulle förtvina. Går det verkligen, undrar jag, att ta en sådan kritik på allvar?

– Vad man ska komma ihåg, svarar Bauman, är att det mot varje pluspost står ett minus. Vad som ofta glöms bort när man talar lyriskt om nätverket, till exempel, är att vissa förmågor och kunskaper ifråga om kärleken försvinner. Nu talar jag inte om tekniker när det gäller att "älska" i den sexuella betydelsen, utan om vissa konkreta förmågor att utveckla relationer och knyta an till en annan människa på djupet, kunskaper om vad ett ömsesidigt behov verkligen innebär. De går förlorade, och det är oerhört farligt. Utan denna aktivitet, att ständigt kontakta och upprätthålla kontakter, kan vi egentligen inte tala om någon humanitet. Och nu sköter tekniken om det hela åt oss.

HOS BAUMAN STÅR KÄRLEKEN i ett motsatsförhållande till begäret. Det sägs uttryckligen att det är fråga om antingen-eller. När jag undrar om denna skarpa gränsdragning, förtydligar han:

– Vad jag säger är att kärleken och begäret är två helt olika saker. De kan ibland sammanfalla, och det är naturligtvis idealet, vad alla människor drömmer om. Men de har inte alls samma psykologiska underbyggnad. Vad gäller begäret, så vill man tillfredsställa en drift, det är en centripetal kraft, medan kärleken är centrifugal. Den riktar sig mot den andra personen. Att älska en person innebär ju att man vill hölja honom eller henne i rosor, eller något liknande. Man vill göra hans eller hennes liv lyckligt och fullkomligt. Begäret är helt och hållet självrefererande.

Men är inte kärleken alltid, invänder jag, beroende av åtminstone en liten dos av begär? Annars återstår väl bara den rena kärleken till Gud och oskulden, den som Tristan uttryckte genom att lägga svärdet mellan sig och Isolde i sängen, ett slags metakärlek som ytterst är en form av dödslängtan?

– Jag vet inte, säger Bauman. Ta Don Giovanni; han var ju fylld av begär, men kan

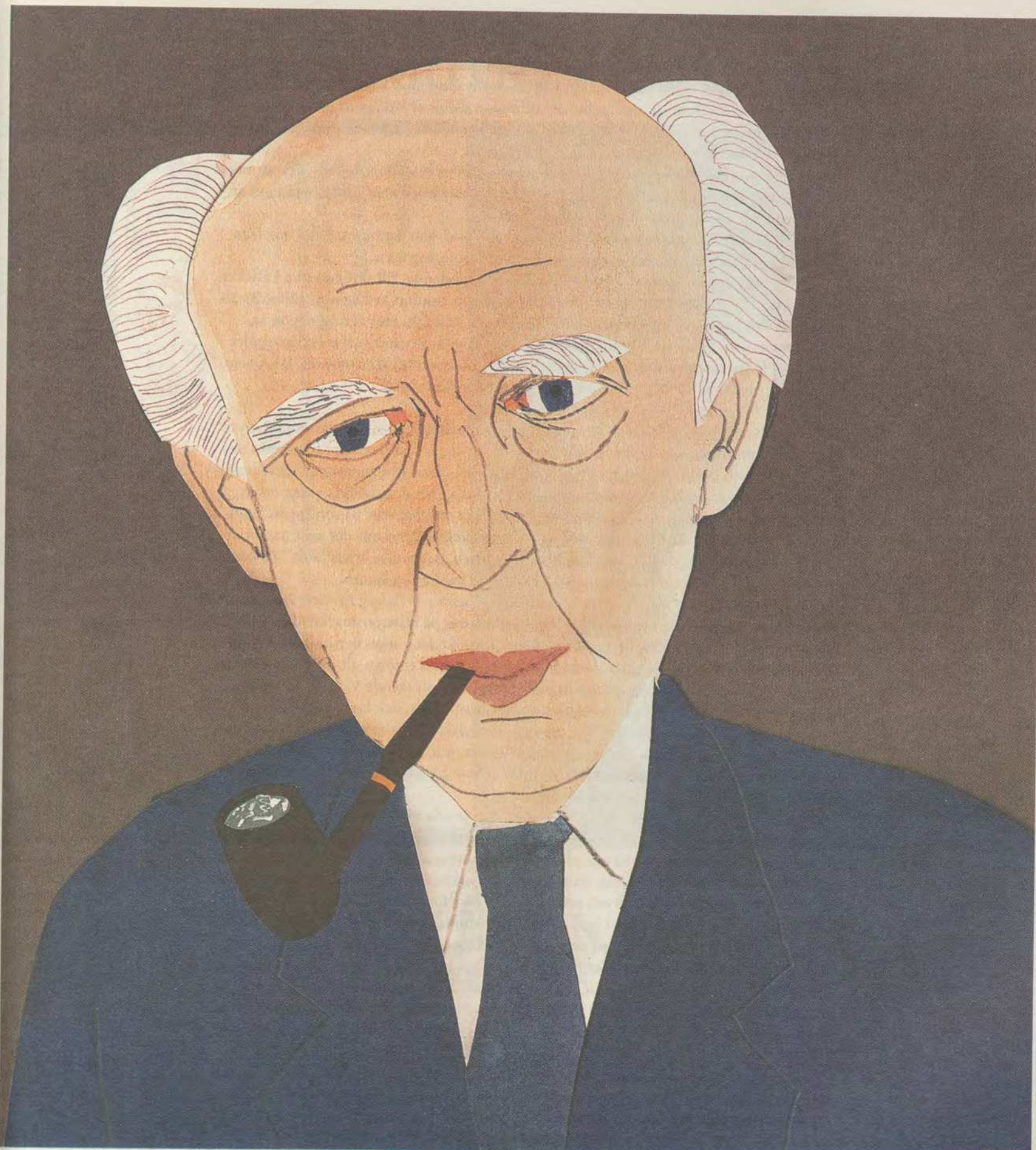

Illustration: Claes Jurander

”Begäret kan inordnas under begreppet konsumtion, medan kärleken är själva motsatsen till konsumtion.”

I sin senaste bok, *Liquid Love*, skriver Zygmunt Bauman om behoven av kontakt och rädslan för fasta förbindelser i vår egen tidsålder – den flytande moderniteten som han kallar den.

man verkligen säga att han var fylld av kärlek? Du har nog litet rätt i att kärleken ofta riktas mot människor som på något sätt uppväcker ett begär. Men så behöver det inte vara. Historien är fylld av exempel på intresselös kärlek. Ta Moder Teresa; jag tror inte att hon kände något begär till de spetsiska och de invalider hon tog sig an. Icke desto mindre fick hon förmodligen ut en hel del tillfredsställelse av sina goda gärningar.

Men vi som inte är helgon, framhårdar jag, hur hantera konflikten mellan kärlek och begär i den äktenskapliga vardagen?

– Tja, begärets objekt förminkas under det att begäret blir tillfredsställt. För att ta ett litet drastiskt och vulgärt exempel: Efter en orgasm, när begäret är tillfredsställt, så är begärets objekt genast mycket mindre begärligt.

Men begäret är ju bara tillfredsställt för en kort stund, kan jag inte avhålla mig från att påpeka, det slocknar egentligen aldrig, snart är det i gång igen.

– Visst, men begäret är oerhört flyktigt och undanlidande, till skillnad från kärleken. Och poängen är att begärets objekt förminkas som ett resultat av begärets tillfredsställelse, medan kärlekens objekt å andra sidan faktiskt växer. Ju mer älskad någon är, desto mer expanderar han eller hon i den älskandes ögon. Begäret kan inordnas under begreppet konsumtion, medan kärleken är själva motsatsen till konsumtion. Du konsumerar inte objektet, du vårdar det ömt och får det att växa i stället.

I DEN FLYTANDE MODERNITETEN ser man på förhållanden ur ett konsumentperspektiv. Ett problem som då omedelbart uppenbarar sig är den flagranta frånvaron av köptrygghet och garantiavtal. Om en brödrost eller en dator inte motsvarar förväntningarna, kan man i regel kräva antingen pengarna tillbaka eller den defekta varan ersatt, och då handlar det ändå om en förbrukningsvara som ofta hamnar på soptippen långt innan den faktiskt är utsliten. Men när det gäller förhållanden finns det inga garantier alls, och ingenting är i dag bräckligare än tvåsamheten. Att orden "zwei" och "Zweifel" – två och tvivel – ligger så nära varandra är nog inte bara av en slump.

Följaktligen framstår förhållandet som en synnerligen tvivelaktig investering, och detta skapar, menar Bauman, nya konsumtionsmönster på relationsmarknaden. Man "impulsköper" utan vare sig förväntningar eller förpliktelser; man flyttar kanske ihop för att "vänta och se hur det går", men det hindrar givetvis inte att alla dörrar fortfarande står synnerligen öppna. Att skaffa barn är i dag i det välmående Västerlandet också det mer en fråga om emotionell konsumtion än något annat, och kostnaderna är i det fallet i en mängd olika avseenden lika extrema som riskerna. Som förälder kan man aldrig helt gardera sig mot de gruvligaste besvikelser, hur mycket tid, pengar och engagemang man än plöjer ner i projektet. Men det är inte bara familjen och förhållandet som tar stryk i det konsumtistiska klimatet.

– Det är inte gynnsamt för någonting långsiktigt överhuvudtaget, säger Bauman. Att leva i den flytande moderniteten och tänka i ett längre perspektiv är mycket, mycket svårt. Den som vill göra långsiktiga planer har ingenting att hålla sig till. Under den existencialistiska boomen rådde Jean-Paul Sartre sina många lärjungar att skapa ett "projet de la vie", ett projekt för hela livet, och att arbeta hårt för att realisera detta steg för steg, timme för timme. I dag låter det bara dumt. Förr kunde man, som Sorbonne-ekonomen Daniel Cohen har sagt, räkna med att bli avtackad för lång och trogen tjänst efter 40 eller 45 års arbete vid Renault eller inom den statliga byråkratin. I dag kan man göra en spektakulär karriär, vara en lysande stjärna inom Microsoft och tjäna massor av pengar, men ändå inte ha en aning om vad som händer med en nästa månad. Och man är aldrig bättre än sitt senaste projekt, vilket innebär att om man inte hela tiden radar upp nya framgångar, kan man plötsligt stå ute i kylan. Det här bådär inte gott för kärleken.

Men ändå måste vi lära oss att tänka långsiktigt igen. Vi måste lära oss kärlek till vår nästa. När alla våra allvarliga problem är av global natur, måste vi skapa en global gemenskap, en gränsöverskridande dialog. Och pessimismen hos Zygmunt Bauman är trots allt inte helt kompakt. I slutkapitlet av *Liquid Love* tar han upp en föga uppmärksammas fundering hos Kant om människans öde som utgår från det banala faktumet att den planet vi alla bebor är klotformad. Vi har, framhåller Kant, ingen annanstans att ta vägen och kommer aldrig undan varandra. På så sätt tvingar naturen till slut fram ett enande av mänskligheten inom ramen för ett gemensamt medborgarskap.

Det stora problemet i det sammanhanget blir att skapa en positiv identitet, det vill säga en allt och alla inkluderande gemenskap som inte är beroende av hotet från verkliga eller imaginära fiender. Bauman medger att det är stötestenen, och hämtar tröst i en kantiansk tanke hos Hannah Arendt: om något är förnuftigt blir det förr eller senare allmänt vedertaget.

– Utgångsläget är inte det bästa, det kan jag erkänna, säger Bauman, men vi har ingen annan värld att utgå ifrån. Och jag hyser innerst inne rätt varma känslor för mänskligheten, vi är inte helt igenom misslyckade. ■

TEMA: STADSSTATENS RENÄSSANS

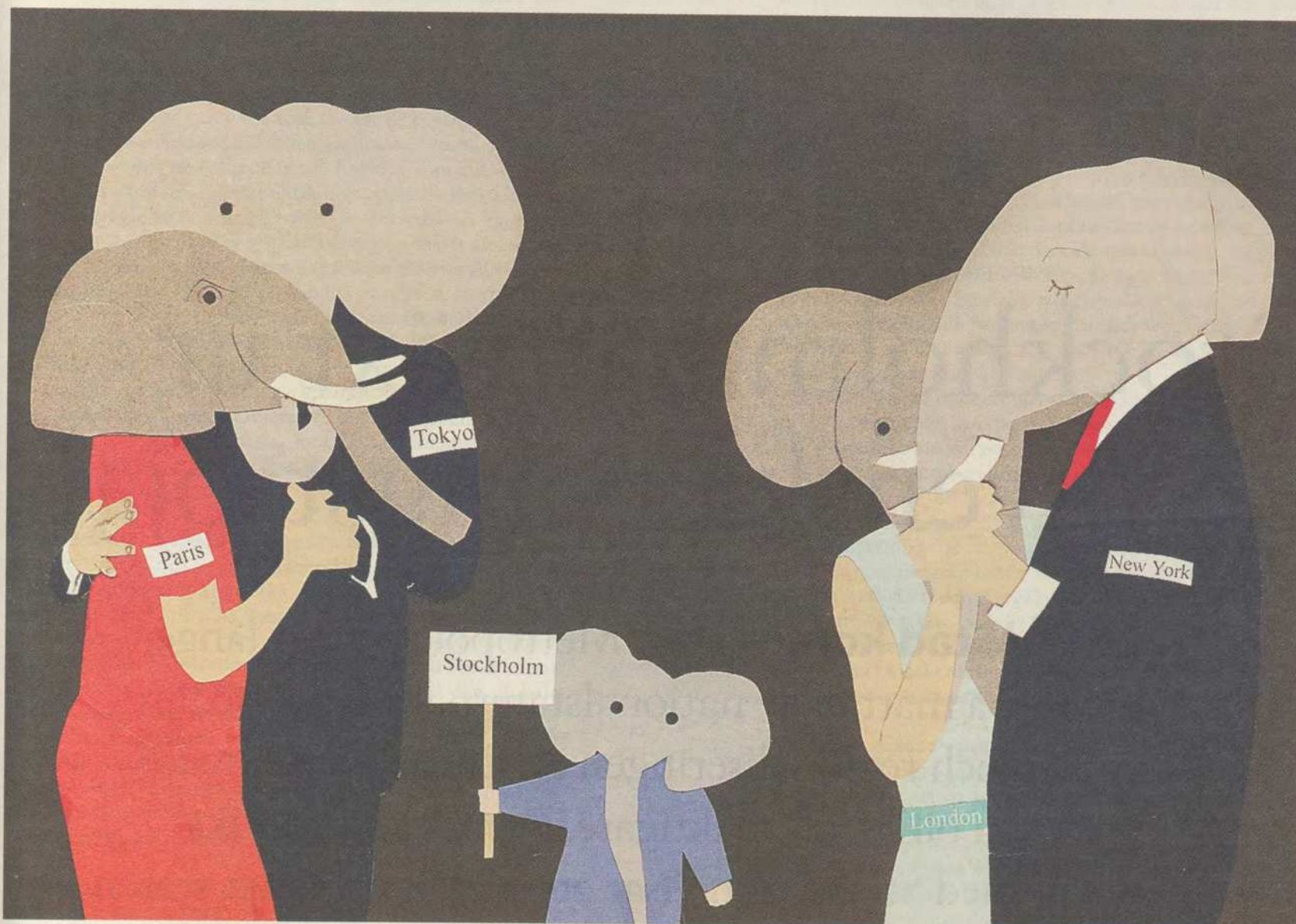

Illustration: Claes Jurander

PÅ STÄDERNAS BAL ÄR STATEN INTE BJUDEN

Nationalstaten är inte längre den givna utgångspunkten för diskussionen om makt och ekonomi. Med globaliseringen har de enskilda städerna trätt in som centrala aktörer. Situationen börjar likna den som rådde under antiken och medeltiden.

Stadsstaten är på väg tillbaka, fast omgivningen är ny.

Sidorna 18–31

Stockholm har växt ur den svenska tvångströjan

ESSÄ/ Stad kontra stat. Metropolerna har länge hållits på mattan av nationalstaterna. Med globaliseringen och regionaliseringen av Europa har huvudstäderna blivit allt mäktigare. Svensk rikspolitik envig med Stockholm visar att staden utmanat staten.

Begreppet "stadsstat" har under senare tid alltmer enträget trängt sig in i samhällsdebatten. Begreppet åkallar en stolt historisk tradition av platsbunden självständighet och autonomi. Den antika grekiska stadsstaten har betraktats som ursprunget till det moderna folkstyret, präglad av direkt delaktighet i politiska beslut, livaktig och öppen debatt och långtgående politiska friheter. Stadsstaten har fått utgöra sinnebilden för staden som politiskt rum. Staden uppkom, för att använda Aristoteles berömda karakteristik, för att skydda livet, men fortsatte att existera för att befördra det goda livet. Utanför staden måste man vara antingen "gud eller odjur" för att överleva.

Det är onekligen den rumsliga aspekten av stadsstaten som framför allt attraherar urbanister och samhällsvetare i dag. Men ser man närmare på den ursprungliga polis som Aristoteles beskrev, var det snarare ett konglomerat av självstyrande byar lokaliserade kring ett centrum. Stadsstaten var mycket mer än en stad, den var en stadsregion. Den omfamnade den kringliggande landsbygden, liksom den oftast hade tillgång till hamnar och fiskevatten. Utifrån dessa näringar kunde stadsstaten hävda sin själv tillräcklighet vid sidan av handel och kommers. Men även som ekonomisk enhet var stadsstaten komplex och kunde svårligen sägas utgöra ett enhetligt rum. Den sammanhållande länken var mellan polis och demos.

Av

Håkan
Forsell

Fil.dr i historia vid
Stockholms universitet

Staden utgjordes först och främst av en grupp fria medborgare.

Staden som en tydligt avgränsad ekonomisk och politisk plats förknippas snarare med senmedeltiden och renässansen i Europa. De självständiga städer som växte fram under 1100- och 1200-talet i framför allt Tyskland och Norditalien var juridiskt skyddade orter, i vilka invånarna hade särskilda ekonomiska och politiska privilegier. Dessa handelsstäder utgjorde de nödvändiga grundvalarna för Västeuropas särskilda historiska utvecklingsväg. I de fria städerna etablerades en exceptionell politisk beslutsmodell vars karakteristiska drag var att besluten inte fattades bakom slutna portar i den enväldiges palats, utan i borgerskapets rådhusar med vidöppna fönster mot marknadstorget. Städerna som ingick i detta "stadsrättslandskap" har haft en viktig betydelse för självbilden och i viss mån mytologiseringen av medborgartankens framskjutna roll i Europa.

När Stockholm börjar bli synlig i den historiska utvecklingen är det som en handelsstad, som under 1300- och 1400-talet var djupt införlivad i de tyska stadslagarna och i ett nätverk av självstyrande handelsstäder kring Östersjön. När denna form av urban autonomi utmanades av nationalstatsbildningsprocessen i Sverige blev resultatet uppsplitande, med långtgående strider mellan staden och kronan. Gustav Vasa förlät aldrig Stockholms borgerskap för att de hade valt den danske kungen och förbindelserna med Hansan och Lübeck framför uppslutningen bakom den nye landsfadern. Stock-

holm hade satt det ekonomiska utbytet – handeln och profiten – framför den nationella enigheten och förlorade som straff för en tid sina privilegier. I det efterföljande blev också statens kontroll över Stockholm rigorös. Huvudstaden fick inte utse sin egen borgmästare och hade starka statliga kontrollorgan över sig ända in på 1900-talet. I andra länder försökte absolutismens makthavare att hålla sig borta från de urbana centra och residera i Versailles eller Potsdam. Men i Sverige var Stockholm såväl maktens, penningens som utvecklingens odiskutabla huvudort. Stat och borgerskap fick samsas på stadens gator och torg så gott de kunde.

Sedan slutet av 1800-talet och åtminstone fram till andra världskriget har de kategorier och begrepp som används för att studera och analysera politik och politiska förändringar varit präglade av staten och nationen. Men när nu nationalstaternas dominans i Europa har försvagats, är det inte förvånande att stadsstatsbegreppet har fått en renässans. Beteckningen stadsstat syftar på en specifik europeisk samhällstradition, som skiljer sig från både en generell österländsk och kanske ännu mer en modern amerikansk. Även nätverksexperten Manuel Castells, som annars inte givit mycket för lokala varianter av den globala informationsteknologins triumfer, har använt begreppet "stadsstater" om de europeiska städerna som en polemisk kontrast mot den amerikanska medelklassens stadsinvånare, vilkas förortsexil visar deras svaga sammanhållning och eftergivenhet gentemot starka ekonomiska krafter.

Stadsstatsbegreppets djupa historiska rötter i europeiska städer – och många av dessa städers långa erfarenhet av diversifierade kulturer – kan verka som bindemedel för ett samhälle som måste försöka kombinera både globala och lokala behov och önskemål, menar den franske sociologen Patrick Le Galès. Den stadsstatliga traditionen i Europa skulle kunna fungera som ett nödvändigt komplement till den globala expansionen å ena sidan och skapandet av en enhetlig europeisk stat å den andra.

Vilka förändringar och uttryck har då denna stadsstatliga tradition och kraven på autonomi och självbestämmande fått för europeiska städer i allmänhet, och Stockholm i synnerhet, i den närliggande historien och i samtiden?

I MIN DATOR FINNS en mapp för "övrigt" där jag hittar ett dokument med följande ordalydelse:

I hela Europa tycks man stå inför en delvis krisartad nyorientering i förhållandet mellan staten och kommunerna, i synnerhet beträffande storstäderna. Mitt under nationalismens triumfer kan man säga att nationalstatens gamla form i åtskilliga avseenden har tjänat ut; den har blivit på en gång för trång och för vid. Det är påtagligt att den terrängvinnande internationalismen, de allt mer underlättade förbindelserna inom och mellan länderna och de växande gemensamma intressena verkar till att plåna ut alla gamla gränser. Både produktion och konsumtion har nästan fullständigt internationaliserats. Mellan stad och land står ej längre några murar, och Europas folk skulle nog ingenting hellre önska än att få förena sig till en stor, fredsberusande enhet. Med den stigande upplysningen växer kravet på verklig demokrati, en mera reell självstyrelse än den, som kan få uttryck blott i den allmänna rösträttens statsparlamentarism. Demokrati är egentligen blott möjlig i mindre samhällen – därav den moderna 'demokratins kris'... Den kommunala självstyrelsen blir i detta läge demokratins räddning. Vi måste därför, med ett ord, så småningom söka oss från de sinsemellan isolerade byråkrati-staternas ganska enformiga och stela styrelseform till det rikt schatterade, federativa världsríkets form, utmärkt inte minst genom städernas frihet...

Texten är tagen från det socialdemokratiska arbetarepartiets skrift "Kampen om Stockholm" från 1931. Partiet hade då suttit i ledningen för Stockholms stad i tio år. Man hade tröttnat

på de skiftande liberala och konservativa regeringarna som avlöste varandra med växlande framgångar under 1920-talet och vars politik man tyckte förhindrade Stockholms "ekonomiska och sociala blomstring". Tanken om den autonoma staden hade samtida och internationella förebilder. I flertalet större städer i Europa hade arbetarrörelsen intagit den dominerande politiska positionen efter första världskriget. Framför allt i det dramatiskt förkrympta Österrike hade "röda Wien" blivit ett begrepp med en närmast utopisk laddning: staden som en paradisk och samtidigt isolerad ö i moderniseringsprocessen – i motsats till reaktionära och konservativa krafter som ännu verkade på den nationella politiska arenan.

Varför har jag då lagt minnesskriften från 1931 i mappen "övrigt"? Förmodligen för att den, med facit i hand, framstår som en kuriositet. Samtidigt som mycket av retoriken känns igen från konflikten mellan Stockholms stad och regeringsmakterna i dag, kom samhällsutvecklingen under lång tid att gå åt ett annat håll. En dylik pamflett för stadsstatens renässans, särskilt gällande storstaden Stockholm, visade sig vara en hopplös avvikelse från den politik som skulle följa bara några år efter att den publicerades.

Skriften åkallar dock ett uttryck som kan vara värt att stanna vid eftersom det är centralt för förståelsen av Stockholms roll i den nationella politiken, nämligen "självstyrelse". Begreppet har i modern historia gått i så många riktningar att det delvis går att förklara dess centrala betydelse med att det inte har kunnat begränsas till någon särskild rörelse eller ideologisk inriktning. Det kommunala självstyret hade sedan de politiska reformerna på 1860-talet fått gestalta till synes motstridiga tendenser i den övergripande utvecklingen. Å ena sidan uttryckte självstyret en vilja till självbestämmande, beslut decentralisering och möjligheten till politisk artikulering på den "lägsta" lokala nivån. Å andra sidan innefattade självstyret strävanden mot rationell planering för allmänna välfärds-mål.

I början av 1900-talet, när urbaniseringen och den ekonomiska utvecklingen var som kraftigast i Sverige, blev det alltmer uppenbart att en dominerande storstad som Stockholm hade etablerat en egen nivå i beslutsfattandet. Stadens expansion och industriella förbindelser överskred nationsgränserna eftersom den intog en frontställning i den moderna tekniska tillväxten. Men för det tidiga 1900-talets demokratiska utveckling blev denna expansion ett alltmer svårlost problem.

MAN KAN SKÖNJA TVÅ vägar enligt vilka demokrati och stadstillväxt skulle kunna bringas i förening med varandra. Den ena vägen förespråkades av den tyske juristen och statsvetaren Hugo Preuss. Preuss – som sedermera skulle bli huvudförfattaren till Weimarkonstitutionen – menade att den demokratiska utvecklingen måste utgå från de stora städerna. Staten skulle moderniseras genom att tas över av demokratiska krafter från städerna och genom att städerna skulle få större finansiell och ekonomisk autonomi gentemot staten.

Den andra vägen har på ett slagkraftigt sätt formulerats av den polskfödde statsvetaren George Langrod. Enligt honom försvagades den politiska strävan mot kommunal autonomi under 1900-talet till följd av demokratiseringsprocessen. Nationell demokrati befrämjade utjämning, centralisering och likformighet. Följaktligen var det kommunala självstyret huvudsakligen en "demokratins negation". Självstyrelsen hade i 1800-talets samhälle spelat en roll för att befördra städernas och lokalsamhällenas tillväxt, men kring 1900 hade dess utvecklingsmöjligheter reducerats. När demokratin färdigbildades var den oförenlig med decentralisering enligt den gamla modellen. Den ortsbundna och lekmanstyrda förvaltningen kunde inte få fortsätta "äventyra" lokalsamhällets fortsatta funktioner i det demokratiska nationsbygget. Kommunens uppgift var inte längre att uppväga en byråkratisk ämbetsmannastat. Staten och dess politiska organ betraktades i stället som företrädare för det stora flertalet och skulle gemensamt forma det offentliga.

**Men när nu
national-
staternas
dominans
i Europa
har försvagats,
är det inte
förvånande
att stadsstats-
begreppet
har fått
en renässans.**

Språng ut i det fria. När välfärdsstaten började monteras ned under 1980- och 1990-talet, tog Stockholm chansen att tänka på sitt eget bästa.

Foto: Tomas Oneborg/Scanpix

Denna andra väg kom att bestämma 1900-talets lokalpolitiska karta i Sverige, och även i andra nordiska länder som Norge och Finland. Att huvudstaden fick stå tillbaka och infoga sig i en homogen och decentraliserad tillväxtapparat, var en bärande del i välfärdsstatsbygget. Den norske historikern Jan Eivind Myhre har karakteriserat de nordiska huvudstäderna mer som "sambandscentraler" än som storstäder med egen politisk styrkraft.

Det kommunala självstyret hade dock fortfarande en stark strålgans som någonting ursprungligt "svenskt" (liksom självstyrelse uppfattades som ursprungligt "tysk" eller "engelsk" i andra länder...) och var förbundet med den gamla sockentraditionen och den lokala gemenskapen. Under de stora kommunalreformerna i Sverige 1952 och 1964-1972 kunde man inte göra sig av med ett sådant positivt och samlande uttryck. Det gällde att behålla det retoriskt värdefulla begreppet trots ett väsentligt förändrat politiskt innehåll. Traditionen från den gamla sockenstämman gick utmärkt att infoga i arbetarrörelsens organisation. Hela den socialdemokratiska rörelsen utgick från lokala arbetarekommuner som utsåg sina företrädare i de borgerliga kommunalvalen. Som idéhistorikern Ulla Ekström von Essen har visat i en artikel i skriften *Storkommunreformen 1952* innebar kommunalt självstyre inte längre någon autonomi, utan beskrevs i stället från statligt håll som en förmåga att bära upp decentraliserad förvaltning av statliga direktiv. Därför var också ett bärkraftigt befolknings- och skatteunderlag nödvändigt, vilket föranledde sammanslagningar av många lokalsamhällen till just storkommuner. En framträdande orsak till reformen var ett rättviseargument – alla skulle ha tillgång och rätt till service, vård och omsorg oavsett var i Sverige man bodde. Kommunerna fick alltså nyckelrollen för den socialreformistiska politiken efter andra världskriget. Kommunerna, inte staten, var de egentliga verktygen vid gestaltningen av Välfärdssverige.

Denna utveckling har under 1900-talets senare del försatt Stockholm i en sällsam position. I många andra europeiska

huvudstäder byggde självstyret på en tydlig avgränsning gällande maktkompetens mellan kommunal politik och statlig myndighetsutövning. Så var inte fallet i Stockholm. Efterkrigstidens genomgripande omgestaltningar hade i praktiken lett till att det fanns två kommunalhus i Stockholm, ett på Eldkvarns gamla tomt och ett på Helgeandsholmen. Denna motsättning, tydligt skönjbar ännu i dag, är därför inte så mycket en motsättning mellan stat och huvudstad som mellan olika kommunideologier.

OM STOCKHOLM HADE VARIT en liten fisk i en liten damm under hela efterkrigstiden och vid sidan av andra kommuner utgjort en "integrerad tillväxtmaskin" i en nationalstatligt organiserad ekonomi, ändrade sig allt detta under 1980- och 90-talet. Med välfärdsstatens successiva nedmontering och den ökade regionala konkurrensen fick Stockholms stad ett större handlingsutrymme än vad kommunen hade haft på flera decennier, något som började användas för en entreprenörmässig stadspolitik. Stockholm kunde bjuda ut sig själv på det internationella marknadstorget, inte enbart som "the shopwindow of Sweden", som Joakim Garpe en gång karakteriserade huvudstadens nationalekonomiska roll, utan i egen rätt. Stockholms profilering har i mångt och mycket handlat om att gå i frontlinjen för en samhällsutveckling som är radikalt annorlunda än den nationella välfärdsstatens. Privatisering, utförsäljning av allmän egendom, skattesänkningar och rörligare arbetsmarknad har alla varit typiska programpunkter för en Stockholmscentrerad politik under 1990-talet.

Det svenska välfärdssamhällets uppbyggnad vilade på strukturer och processer som i mycket var radikalt nedbrytande för urban autonomi. Som sociologen Mats Benner har skrivit i ett tidigare nummer av *Axess* (nr 3 2002) var det de mindre industristäderna som utgjorde de verkliga vinnarna i 1900-talets välfärdsbygge. Under 1990-talet har utvecklingen dock i stort sett gått i en riktning: bort från de mindre samhällenas industriella dominans och mot storstadens och kunskapsstä-

dernas blomstring och befolkningsökning. Dagens Sverige har betecknats som ett land uppdelat i tre skikt, vart och ett med en särpräglad rumslig och intellektuell geografi: Stockholm, universitetsstäderna och resten av nationen. Inte ens de senaste årens problematiska utveckling inom IT-branschen och teleindustrin har på allvar kunnat rubba denna tendens. Storstadsregionerna har under de senaste åren stått för i stort sett all tillväxt i Sverige. Samma ansatser går att följa överallt i Europa. Ekonomisk tillväxt sker närmast uteslutande i storstadsregionerna, och särskilt i dem som tidigare inte har haft en stark etablering av tunga industriföretag.

Strävan mot en mer långtgående och grundlagsskyddad lokal självstyrelse är påfallande i dag och röner stor sympati och förståelse också från statsmakternas sida. Men bara i de fall det inte gäller huvudstaden. Stockholms lokala hegemonianspråk har i stället blivit en anomali och laddats med en hotfull sprängverkan. Eftersom kommunerna utgjorde det centrala nervsystemet i det socialdemokratiska välfärdsbygget har det verkligt hotfulla för socialdemokratien inte varit en eventuell borgerlig regering, utan den borgerligt styrda kommunen, särskilt om denna kommun är den ekonomiskt expansiva huvudstaden.

Inför valet 2002 kungjorde det socialdemokratiska regeringspartiet att det ytterst existerade en enda motståndare om den politiska makten. Denna fiende återfanns i den moderatstyrda kommunledningen i Stockholms stad. Moderaterna hade gjort Stockholm till ett nyliberalt experimentfält, löd den socialdemokratiska krigsförklaringen, ett "smash-and-grab"-samhälle, för att använda ett uttryck som det är tveksamt om Mona Sahlin verkligen myntade. Carl Cederschiöld och Kristina Axén Olin med flera menade i stället att Stockholm hade formats till en modellstad, som anpassat sig till den nya samhällsutvecklingen, de internationella marknaderna och den flexibla yrkestillvaron. Att stockholmarna bestraffades genom att de måste betala skyhöga belopp i utjämningskatt till andra kommuner i landet, fann moderaterna så vederstyggligt att man lät staden finansiera en reklamkampanj mot skattesystemet på Stockholms gator.

Trots maktskiftet i kommunen förra hösten verkar inte det spända förhållandet mellan regeringen och staden ha mildrats nämnvärt. Det socialdemokratiska finansborgarrådet Annika Billström har tvingats backa från vallöften då regeringen helt sonika har kört över Stockholms särintressen, senast med beslut om trängselavgifter och den uppskjutna nedläggningen av Bromma flygplats. Regeringen har uppenbarligen svårt att se Stockholms stad annat än som en fientlig motpart. Det är en säregenhet i svensk politik att den som har makten i Stockholm ofrånkomligen verkar hamna i en "underdog"-position, oavsett om det är det oppositionella politiska läget eller de egna partivännerna som styr på regeringsnivå.

JAG RINGER UPP STOCKHOLMS landshövding Mats Hellström för att få hans syn på problematiken. Är det så att kommunalpolitiker i Stockholm "ärver" en strukturell motsättning mellan statliga direktiv och prioriteringar och huvudstadens egna behov?

– De ideologiska motsättningarna har alltid varit kraftigare i huvudstäder än i andra städer, svarar Hellström. Det gäller i hela Europa. I Sverige har huvudstaden haft svårt att vinna gehör för sina intressen mycket på grund av att Stockholmsregionen i sig inte har varit samlad. De olika kommunerna har ägnat mycket kraft åt interna stridigheter, vilket har medfört att de har haft en svagare enhetlig röst när det har kommit till inflytande och förhandlingsläge gentemot staten.

Jag skickar också över Stockholms socialdemokratiska arbetarepartis skrift från 1931 och ställer samtidigt frågan om vi i dag är på väg mot ett liknande politiskt scenario som den anspelar på – att det utkristalliseras en nationell politik å ena sidan och en storstadspolitik å den andra, där den senare snarare följer en internationell eller "global" ekonomisk och social utveckling?

– Ja, den där skriften är onekligen intressant, och visst har det kommunala självstyret kringskurits i Sverige under större delen av 1900-talet, säger Hellström. Men samtidigt måste man komma ihåg att mycket av det unika med det lokala självstyret i Sverige fortfarande lever kvar, inte minst genom att den svenska folkstyrelsen skall förverkligas genom att kommunerna har egen beskattningsrätt. Det är en stark demokratisk ordning som egentligen saknar motstycke i andra länder. Maktbalansen i Sverige har stått mellan det lokala och det centrala. I andra länder har maktspelet företrädesvis utspelats mellan olika regioner och en nationell, central stat. Här ligger också en del av svårigheterna för Stockholm. Huvudstadsregionen har inte anpassat sig till en europeisk regionpolitik. Staden har därför inte heller utvecklat den lobbyverksamhet som är ett måste i dagens politik. Men naturligtvis spelar Stockholm en viktig roll för det nationella välfärdsystemet. Man får inte glömma att det finns områden där Stockholm har gått före med förändringar som sedan fått genomslag i hela landet. Ett område där jag själv var aktiv under 1970-talet var barnomsorgen. Där ställdes de nya kraven först i Stockholm och staden såg till att leda den nationella politiken i en ny riktning. Jag vill fortfarande tro att Stockholm skall kunna leda utvecklingen inom vissa samhällsområden, snarare än att distansera sig från det nationella politiska systemet.

**Trots
maktskiftet
i kommunen
förra hösten
verkar inte
det spända
förhållandet
mellan
regeringen
och staden
ha mildrats
nämnvärt.**

MOTSÄTTNINGEN MELLAN ett nationellt välfärdsystem och en alltmer internationaliserad och stadscentrerad ekonomi är egentligen inte något unikt för Stockholm utan går att avläsa i flera europeiska välfärdsstater. Helsingfors är ett närliggande exempel. Liksom Stockholm var Helsingfors tillväxtmotorn i finsk ekonomi under slutet av 1990-talet. Här fanns en stark koncentration av kunnande och produktutvecklingsfunktioner. När *The Economist* för några år sedan utnämnde den finska huvudstaden till en typisk "nodstad" och axeln Helsingfors–Moskva–Peking som de viktigaste "hamnarna" österut för den globala marknadskapitalismen, syntes lilla Helsingfors lycka vara gjord.

Inrikes drog staden samtidigt det tyngsta ekonomiska lasset. Företag lokaliserade till den finska huvudstaden bidrog väsentligen till den så kallade samfundsskatten. Denna skatt från organisationer och företag reformerades dock 2001 till förmån för en större nationell omfördelning av resurserna. Samtidigt avtog tillväxten, vilket gjorde att Helsingfors stad blev ekonomiskt lidande.

Överborgmästaren Eva-Riitta Siitonen skrev i sitt budgetförslag 2003 för Helsingfors att stadens ekonomi avsevärt hade försvagats: "Jag törs säga att den nästan kraschar, vilket främst beror på statsandels- och samfundsskatte reformerna." Även Siitonen trodde att Helsingfors situation var ytterst unik, vilket den också är om man bara ser på Finland. Landet förutspås en försiktig tillväxt nästa år, men trots det hotas Helsingfors stad av stränga åtstramningar, höjda skattesatser och nedskärningar av tjänster och investeringar. Den finska huvudstaden kommer år 2003 att vara tvungen att låna mer pengar än den finska staten, närmare 350 miljoner euro. "I skattediskussionerna glömmar man det faktum att kostnaderna här är avsevärt högre än på andra håll i landet", skriver Siitonen vidare. "Vi kan inte locka hit folk med billigt boende och låga levnadskostnader."

Med Mats Hellström fortfarande kvar i telefonen frågar jag honom om kopplingarna till det svenska mellankommunala skatteutjämnningssystemet. Hur ska det kunna upprätthållas när det verkar indikera att det inte lönar sig för kommuner att göra en hållbar budget? Finns det något annat argument än solidaritet som skulle kunna få stockholmarna som är kritiska till utjämnningssystemet att sluta upp bakom politiken?

– Nu hörs röster för att systemet måste reformeras och en utredning är på gång i Stockholmregionen, replikerar Hellström. Man är över partilinjerna förvisso oense om utjämnningssystemets omfattning, men en bred debatt har kommit

till stånd därför att det finns tecken på att systemet har satt käppar i hjulen för tillväxten i huvudstaden. Slår omfördelningen mot en regions tillväxt, som den kan sägas ha gjort för Stockholms del under senare år, kan det finnas fog för en skattereform.

De allt större oenigheterna mellan stat och storstad har naturligtvis inte kommit som åska på julafton. Problemen var på väg redan under det tidiga 1980-talet. Städer och stadsregioner har fått en förnyad och revitaliserad roll som platser för autonomi och politiska beslut. Europas större och traditionsrika urbana centra har kommit att utgöra själva nervsystemet i kontinentens ekonomiska struktur. Ju mer nationalstaternas forna betydelse bleknar bort, desto mer betydelsefulla blir städerna för den framtida utvecklingen. De är och kommer i allt högre grad att bli drivande i den europeiska integrationsprocessen. Talande nog har sociologer och urbanforskare både i Sverige och utomlands använt samma beteckning för utvecklingen: "metropolernas revansch". Under de senaste tio åren har storstäder i Europa intagit en position som liknar den de hade före nationalstatsbildandet och onekligen har ett hierarkiskt "city-region-system" vuxit fram, som inte så lite påminner om de tidigmoderna handelsstädernas organisering. De driver politik på internationell nivå under ekonomisk täckmantel. De är ledande i handels- och kulturutbyte. Deras namn borgar för investeringsintäkter och marknadsandelar. De har blivit moderna stadsstater som inte längre anser sig ha råd att infogas i ett nationellt, socialt och ekonomiskt omfördelningssystem.

DEN "ASYMMETRISKA" och dualistiska utvecklingen av informationssamhället har blivit helt präglade för städernas såväl rumsliga som sociala ombildningar. Den mest dramatiska förändringen har skett i det forna östblocket, även om den nya urbaniseringsprocessen där fortfarande uppmärksammas föga i västeuropeisk debatt – utom i Tyskland. Östeuropaforskaren Karl Schlögel vid gränsuniversitetet Viadrina i Frankfurt an der Oder har betecknat utvecklingen under 1990-talet som ett utmejslande av "metropolitan corridors". Städer som befinner sig i korridorerna mellan Berlin, Warszawa, Riga, Tallinn, St Petersburg, eller mellan Wrocław, Kraków, Bratislava och Wien, har mer med varandra att göra än med sina provinsiella omländer. Om man lämnar korridoren kan diskrepansen i utveckling och civilisation närmast komma som en chock. I korridoren härskar näringsliv, projekt, exploatörer, entreprenörer, fackmän och -kvinnor, turism, infrastruktur, energi, kommunal omsorg, sanitet, utvinning, äventyr och missionärer. I korridoren råder CNN-tid. Här är man nåbar, mobilen har täckning och man kan ta emot e-post och fax. Men lämnar man korridoren kommer man till lokal tid och man kan inte ens posta ett brev. Utanför korridoren finns vackra skogar och förvildade lantbruk, men inget hopp och framför allt inget arbete. Genom korridoren rullar en armada av godstransporter, men utanför lyser månen på tomma landsvägar. Här stiger avundsjukan och hatet. I korridoren växer det nya urbana Europa samman, men vid dess gräns, som ofta börjar redan i städernas förorter, utbreder sig bitterheten hos de efterblivna, felutbildade, icke uppkopplade och för sent komna. Denna tidliga ojämlikhet är på många sätt farligare än den ofta omnämnda "clash of civilizations".

En liknande utveckling går att skönja överallt, också i Sverige, även om den inte är lika brisant som i Central- och Östeuropa. Men inte bara mellan utan också inom städerna har det skett dramatiska förändringar. Familjebildningsmönster och hushållens storlek, liksom den lokala arbetsmarknaden, har gått igenom transformationer som fått följdverkningar på konsumtionsmönster, barnomsorg och bostadsförsörjning, för att bara nämna några områden. Kampen om det meningsgivande urbana rummet har tilltagit, där stadsmiljöns bytesvärde och dess användarvärde, för att tala med Marx, spelas ut mot varandra. Eftersom informationssamhället skapar en

koncentration av välstånd och makt samtidigt som det polariserar sociala grupper, utifrån deras duglighet och utbildning kommer med nödvändighet en stadsmässig dualism att följa bristen på social enhet. En ny, rörlig entreprenörgrupp och en politisk elit söker sig till slutna bostadsområden, lika segregerade som bourgeoisieens bostadskvarter under industrialismen. Tidigare arbetarklassstadsdelar i städernas centrum blir föremål för de mest uppslitande kamperna om det urbana rummet – just för att de är de mest utsatta. Utvecklingsplaner hos fastighetsinvestorer och kommunala politiker och en ny övre medelklass som söker efter attraktiva bostadsområden kommer att hamna på kollisionkurs med gamla boendegrupper, som inte vill se sitt område eller sin stadsdel förändras.

De omgestaltungsproblem som europeiska städer genomgår kan karakteriseras utifrån den position städerna besitter inom den globala ekonomin och informationsnätverket, för att åter ansluta till Manuel Castells arbeten. Ju mer betydelsefull en stad anses vara, desto bättre kommer etablerade stadsdelar och invanda kommersiella strukturer att leva kvar. Ju mer betydelsefulla städerna är, desto mer intensivt kommer behovet av omgestaltning att te sig. Det sker en såväl ekonomisk som kulturell kamp om den urbana miljön, då identitet alltmer definieras efter förmågan att tillägna sig stadens rum.

För att avslutningsvis återvända till Stockholm verkar den största utmaningen i dag vara hur man ska kunna förena en globalt orienterad ekonomisk funktion med det kommunala självstyrets form inom ett nationellt politiskt system, utan att förlora möjligheterna för alla stadsinvånare att kunna ta del av en meningsbärande, samtida stadskultur. I denna konflikt är det kommunala styret den främsta politiska instansen för att handha stadssamhällets motsägelser och konflikter. Om man nu stoltserar med att Stockholmsregionen har närmare 2 miljoner invånare, borde inte alla dessa medborgare uppleva mer samhörighet och medansvar, såväl rumsligt som socialt, för att lösa stadens problem?

Stockholms framtid är således beroende av att man lyckas tänka ihop både medborgarfrågan och planeringsfrågan. Om Stockholm har en roll som en framtida modern stadsstat så handlar den inte så mycket om att kunna manifesteras politisk makt, som om förhandlingsförmåga och innovation. Det är i sin tur avhängigt om stadsledningen förmår befordra medborgarlig delaktighet i hela stadsregionen, öka utbytet och samarbetet med andra kommunledningar, både i den omedelbara närheten och över hela Europa, och inte minst tillägna sig en oöverträffad kunskap om sin egen stad, så att den kan agera och svara på nya sociala behov. ■

**De allt större
oenigheterna
mellan stat
och storstad
har naturligtvis
inte kommit
som åska
på julafton.**

Litteratur:

Jordi Borja & Manuel Castells, *Local and Global. Management of Cities in the Information Age*. London, 1997.

Hinnerk Bruhns & Wilfried Nippel, *Max Weber und die Stadt im Kulturvergleich*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2000.

Manuel Castells, *The Castells Reader on Cities and Social Theory*, Ida Susser (red.), Malden Mass.: Blackwell, 2001.

Ulla Ekström von Essen, "Den socialdemokratiska mönsterkommunen. Idéer och ideal bakom 1952 års reform", i: Peter Aronsson, Lars Nilsson & Thord Strömberg (utg.), *Storkommunreformen 1952. Striden om folkhemmets geografi*, Studier i Stads- och kommunhistoria 24, Stockholm 2002.

Patrick Le Galès, *European Cities. Social Conflict and Governance*, Oxford UP, 2002.

Tassilo Herrschel & Peter Newman, *Governance of Europe's City Regions. Planning, Policy and Politics*, Routledge, 2002.

James Holston, "Urban Citizenship and Globalization", i: Allen J. Scott (red.), *Global City-Regions. Trends, Theory, Policy*, Oxford UP, 2001.

Lars Nilsson (red.), *Capital Cities. Images and Realities in the Historical Development of European Capital Cities*, Studier i Stads- och kommunhistoria 22, Stockholm, 2000.

Klaus Ronneberger et al., *Die Stadt als Beute*, Bonn, 1999.

Karl Schlögel, *Promenade in Jalta und andere Städtebilder*, München: Hanser, 2001.

Det dominanta London saknar reell autonomi

ESSÄ/ Fjättrad jätte. Samtidigt som andra brittiska städer förlorar innevånare, blir London allt större. Men London saknar både politiska och ekonomiska möjligheter att bli en stad med självstyre. Kanske hade det inte ens varit till stadens bästa: likt europeiska stadsstater från det förflutna skulle Themsenstaden riskerat att förlora i inflytande och makt.

Så här lyder det berömda första stycket av *The Stones of Venice*, 1800-talets store konstkritiker och socialfilosof John Ruskins mest kända verk, som utkom i tre omfångsrika band i början av 1850-talet:

Allt sedan människorna för första gången befäste sitt herravälde över havet, ha tre troner, som utmärkt sig framför alla andra, rest sig på dess kuster: Tyrus', Venedigs och Englands troner. Af det första af dessa stora välden återstår endast minnet, af det andra finnas ännu ruinerna; om det tredje, som ärfver deras storhet, förgäter deras exempel, torde det, till följd af stoltare höghet, hemfalla till mindre beklagad undergång.¹

När Ruskin under det brittiska imperiets glansperiod skrev denna domedagsprofe-

Av
Paul Barker
Författare och
journalist

Översättning:
Karin Olsson

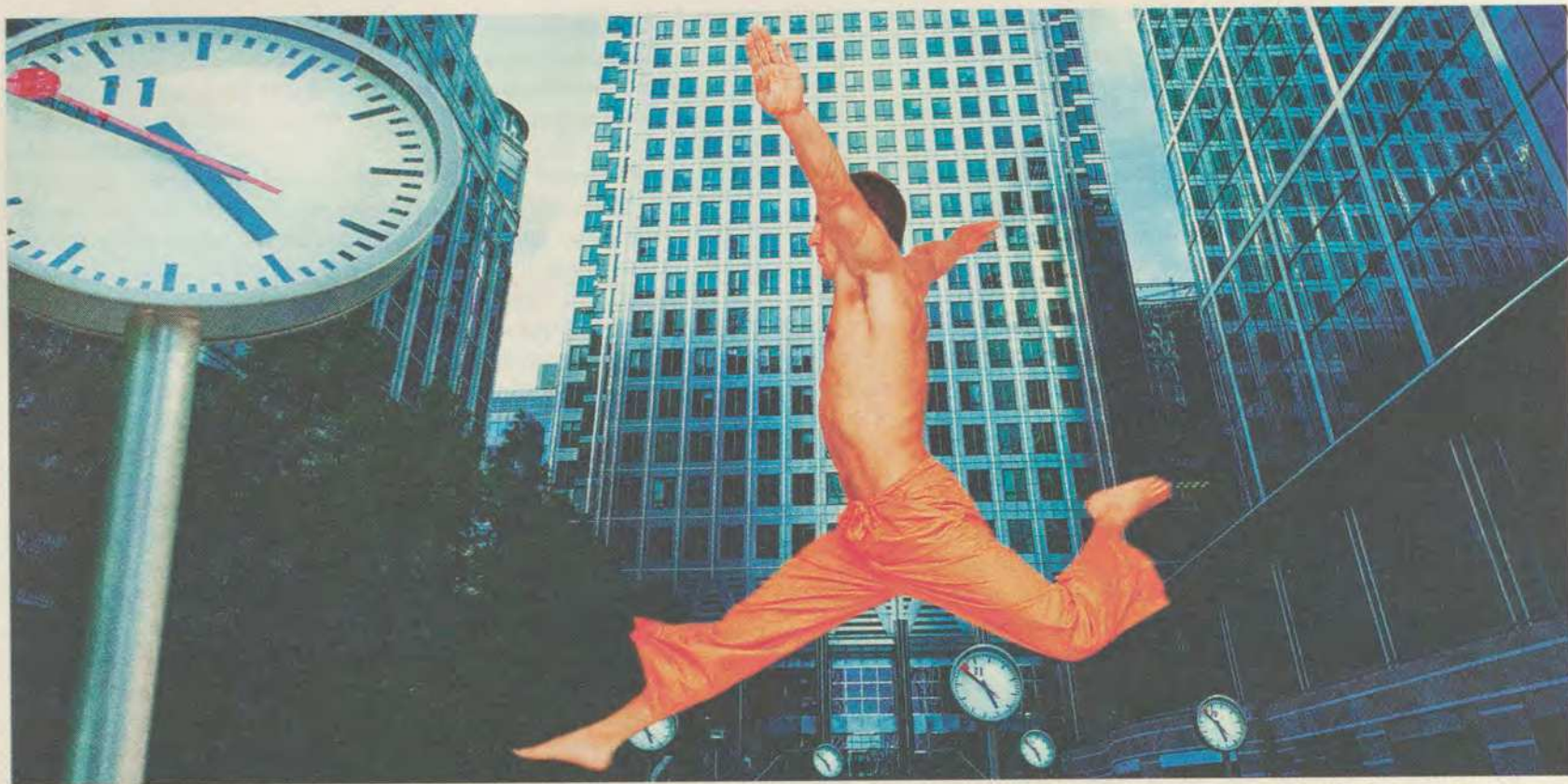
¹ John Ruskin, *Hvad Venedigs stenar lära*, övers. O.H. Dumrath, Stockholm, 1900.

tia, tänkte han på London först och främst som den engelska stad som var närmast jämförbar med Venedig. Och det är troligt att det under hans förutsägelse låg en annan – några år tidigare hade historikern Thomas Macaulay anteciperat den dag "när någon resenär från Nya Zeeland skall, mitt i en vidsträckt ödslighet, ställa sig på en sönderbruten båge av London Bridge för att teckna en skiss av S:t Paulskatedralen."

Trots Ruskins och Macaulays farhågor blomstrar London fortfarande, av ytan att döma. Staden är kanske inte längre huvudstaden i ett imperium, men dess nedgång – om den verkligen upplevt någon sådan – är bara relativ, inte absolut. Den ligger i hjärtat av världens fjärde största ekonomi (inte längre den allra största) efter USA, Tyskland och Japan. Men invånarna är som i alla industrialiserade länder i västvärlden mer välbeställda än de någonsin varit sedan historiens gry-

ning. London är odiskutabelt en av de stora städerna i världen. Beroende på hur man avgränsar stadsområdet är den störst i Europa (även om det kan bero på definitionen av Europa). Det är ingen svårartad nedgång sedan Ruskins dagar, när London med en folkmängd på fyra miljoner var den största staden i hela världen.

Men skulle den, i något avseende, kunna bli en oberoende stad? Sättet på vilket den har erövrat en förgrundsposition, internationellt och inom nationen, talar emot det. Inom England har London inga verkliga rivaler och har heller aldrig haft någon. Den charmfulla men mycket mindre staden Edinburgh har en lång historia som Skottlands huvudstad. Men London har helt och hållet andra proportioner. Bland huvudstäderna i nationalstater med en lång historia bakom sig är Paris och London förmodligen unika i hur de ses som identiska med nationalstaten och den med dem. "På gott och ont", skulle

Dans inom fasta ramar. London visar upp metropolens alla kännetecken men hålls kort av den nationella politiken.

Foto: Paul Anthony/Corbis/Scanpix

federalister och anhängare av decentralisering kunna tillägga.

Till råga på denna inrikes överlägsenhet är London också en "global stad". I en inflytelserik studie 1991 fastställde den amerikanska sociologen Saskia Sassen att Tokyo, New York och London var de sant globala städerna. Det avspeglade, hävdade hon, hur de inbördes samspelat i att driva fram det nya internationella finanssystem som legat i sin linda under de föregående tjugo åren. Dessa globala städer bärs upp av ett internationellt handels- och tjänstenätverk som består av det geografiska kallar "världsstäder". Paris, Frankfurt, Chicago, Los Angeles och Hongkong hör till de större aktörerna. Men dussintals andra världsstäder finns också med i leken, bland dem Hamburg, Köpenhamn och Stockholm. En del hänger bara fast i utkanten av nätverket. En och annan har sorgligt åkt ner på skalan (Moskvas tidigare vinstrecept politik-plus-militarism hade en alltför knapp tilltagen bas för att bli varaktigt). Andra är som Peking snabbt på väg uppåt. Det är vanskligt att göra några förutsägelser. Den asiatiska "tigerekonomin" till exempel antog inte riktigt den form och upprätthöll inte makten så som den väntats göra. Förra året blev Tokyo nedgraderad i en ny studie av mäktiga ekonomiska nätverk, utförd av en framstående grupp specialister vid Loughborough University. Kvar fanns New York och London som de globala tvillingstäderna: Castor och Polux, eller kanske Scylla och Charybdis.

London är sålunda, med ännu en metafor, en stor fisk i en stor damm. Detta är viktigt för att försöka förstå stadens nuvarande position och tänkbara framtid som stad, inom Storbritannien och internationellt. Efter decennier av minskande invånarantal håller den åter på att bli mer folkrik. Den drar till sig många människor i

ett visst skede av livet: de unga, de framåtsträvande, de nyblivna migranterna. Medborgarivrare talar om en "renässans". Staden saknar verkliga konkurrenter inom Storbritannien av i dag och har sällan, och då bara tillfälligt, haft några under hela den brittiska historien. Den som kontrollerade London kontrollerade hela landet. Till och med när norra England på 1800-talet gradvis erövrade en ekonomisk och politisk maktposition – för Marx, Engels och andra symboliserad av bomullsstaden Manchester – förblev London största centrum för tillverkningen.

Rivaler finns naturligtvis på den europeiska kontinenten. Och rivalitet är den korrekta benämningen, inte kollegialitet. London är i likhet med New York en stad grundad på kommers. (Bland andra europeiska städer är Amsterdam närmaste motsvarigheten: Berlin och Rom däremot, som alltid ägnat sig åt handfast politik och kultur, befinner sig vid andra änden av spektrum.) Det må finnas en tågförbindelse under Engelska kanalen. Det må finnas medlemskap i Europeiska Unionen. Men samarbetet är strikt begränsat. Det brukar vara bäst att hålla på affärspsykologin som vinnare.

Striden om herraväldet över civilflyget är ett exempel. Heathrowflygplatsen byggs nu ut med en femte terminal (det shoppingcentrum som brukar lovordas) och planerar för en tredje startbana. De flygplatser som Heathrow tävlar med är Charles de Gaulle, Schiphol och Frankfurt. Alla fyra vill bli Europas "flygplatsnav" för transitpassagerare och fraktgodis. Inom USA har främst Chicago den rollen. Den som tar hem segern har stor ekonomisk vinning att vänta.

För London är denna tävling av särskild vikt. Sedan Themsendockorna stängdes, en process som inleddes 1966, har Heathrow blivit den ledande skaparen av eko-

nomiskt välstånd. Stöttepelare är finanshusen i Londons City och, i ökande grad, Canary Wharf som tornar upp sig mot skyn i östra London, längs den gamla West India Dock. Nästan lika viktiga välståndsskapare är medierna: BBC:s ständigt växande komplex (nu en blandning av offentligt och privat) och Rupert Murdoch's Sky Enterprises.

LONDON ÄR ETT GÅTFULLT, stundom dimmigt begrepp. Var börjar staden och var slutar den? Det är väsentligt att gripa sig an detta demografiska pussel för att söka förstå hur London fungerar och dess relationer till Storbritannien i övrigt. En del underliggande historiska utvecklingslinjer finns. Det är som om London, i likhet med andra städer, har ett inbyggt minne. Ett sådant är obalansen mellan väst och öst. BBC och Sky, och den omgivande cirkel som betjänar dem, ligger båda i västra London, detsamma gäller Heathrow. Östra London släpar långt efter den västra delen ekonomiskt sett och har alltid gjort det, trots Canary Wharf och många ombyggnadsprojekt. Nu finner man den nationella dagspressens redaktioner och internationella banker på Canary Wharf, men personalen kommer för det mesta resande med järnvägs- och t-banelinjerna västerifrån eller från platser helt och hållet utanför London.

Men vad innebär "utanför London"? Frågan är avgörande för det demografiska pusslet. London har alltid befriat sig från varje tilltänkt tvångströja. Ett av de bästa ställena att söka ledtrådar till ett svar är i *London: the Unique City*, en bok som utkom första gången 1934 och som tryckts om regelbundet sedan dess. Den skrevs med djup tillgivenhet av en dansk arkitekt, Steen Eiler Rasmussen. London är unikt i jämförelse med alla städer på den europeiska kontinenten, därför att staden

växte till genom seklerna utan att hindras av några stadsmurar. På tusen år har det inte förekommit någon invasion av betydelse. Skottarna spelade en viktig roll i 1600-talets inbördeskrig mellan parlamentet och kungen, men var annars bara ett irritationsmoment med sina gränsränder. Ett undantag var de skotska högländernas ödesdigra stöd till Stuartpretendenten Bonnie Prince Charlie i upproret 1745. För detta fick klanerna plikta med livet i det blodiga slaget vid Culloden. Skottarna började då inrikta sig på sin historiska uppgift att driva det brittiska imperiet.

Under tiden bara växte och växte London. Medan Londons City ännu hade sina åldriga murar kvar uppstod trots detta en konkurrerande bosättning en bit uppströms. City of Westminster var säte för den kungliga, kyrkliga och nationella regeringen i motsats till staden för handel och industri. Andra områden uppstod med andra funktioner, i synnerhet från mitten av 1500-talet och framåt. Söder om floden, på andra sidan London Bridge, blev Southwark den första riktiga förstaden, som specialiserade sig på dryckenskap, utsvävningar – och teater. (Till åminnelse av det senare finns den ombyggda "Shakespeares Globe"-teatern intill Tate Modern museum.) Närhelst en ny urban funktion växte fram eller det behövdes mera utrymme för bostäder sprang en ny förstad upp. Litenheten hos det ursprungliga City of London uppmuntrade till en utvidgning. Många städer på kontinenten hade murar som omslöt en mycket större markareal; Köln till exempel hade så gott om plats innanför sina stadsmurar att de stod kvar ända till 1882. Vid det laget hade dock Köln blivit "av typen en koncentrerad stad" enligt Rasmussens taxonomi. I motsats här till blev London till sin typ "en utspädd stad". Med undantag för Citys areal på en engelsk kvadratmil började livet överallt i London i form av en förstad. På 1700- och 1800-talet förstördes de gamla stadsmurarna, som då till stora delar var omgivna av byggnader.

Så snart man försöker fastställa vad London är, glider staden undan. År 1888 tillkom den första lokala styrelsemyndigheten som förmodades omfatta hela London. Den kallades London County Council (LCC). Men gränserna för den drogs även då så snävt att mycket av det som allmänt ansågs vara London hamnade utanför. London har aldrig haft en enda kontrollerande myndighet utöver den nationella regeringen. LCC:s efterträdare är sedan 1999 Greater London Authority (GLA), under ledning av Storbritanniens första direktvalda borgmästare, den socialistiske frifräsaren Ken Livingstone. Som en fortsättning på traditionen med en fragmenterad Londonstyrelse har GLA att dela makten med 32 stadsdelsvalkretsar, en nationell regering som svarar för nästan hela finansieringen, och det gamla City of London som har lyckats behålla sin självständighet och sina egendomliga administrativa privilegier inom sitt en engelsk kvadratmil stora område mitt i GLA:s territorium.

LONDONS DEMOGRAFISKA och ekonomiska momentum har inte avmattats. "Det verkliga London" har växt långt utöver det område som borgmästare Livingstone försöker styra över. Strax före andra världskriget drogs en ring runt London i det bestämda syftet att skapa en sorts modern stadsmur. Arkitekter och tidiga miljövännar råkade i panik. Billig mark, offentliga kommunikationer som blev allt fler och lönerna i nya jobb som radiotillverkning hade givit upphov till en vidsträckt, snabb utbyggnad av Londons förstäder. Var skulle det sluta? En linje drogs, den så kallade London Green Belt. Den som kör ut ur London i vilken riktning som helst kan se exakt var linjen drogs. En rad parhus från 1930-talet – med sluttande tak, putsade småstensspräckliga väggar och prydliga trädgårdar åt gatan – stannar plötsligt upp vid en paddock med en ponny i. Detta är "Green Belt".

Det enda inslag i Labourpartiets efterkrigsnationalisering som överlevt privatiseringsivern de senaste tjugo åren är 1947 års Town and Country Planning Act. Med den lagen nationaliserades rätten att bygga ut landet. Man fick inte längre bygga utan officiellt tillstånd. Tanken var att detta skulle badda in Londons nya stadsmur, och de motsvarigheter som växte fram kring andra städer, i omutliga lagparagrafer. Men varaktigheten blev kort. Så snart välståndet återvände på 1950-talet blev det omöjligt att stävja kraften i efterkrigstidens allmänna efterfrågan. London växte återigen till på det sätt staden alltid hade gjort, lade förstad till förstad. Enda skillnaden var att förstadsregionen nu tog ett skutt över Green Belt, lika lätt som en katt hoppar över ett trädgårdsstaket. Varje liten stad och by inom en timmes pendelavstånd svällde upp som en ballong. Till sist passade Green Belt in i ett historiskt mönster. Satellitfoton visar att ungefär en tredjedel av det London som Green Belt omsluter – det vill säga det London som omfattas av GLA – är grönområden: trädgårdar, parker, skogsmark, kolonilotter. Green Belt lades bara till helheten. Det satte inte stopp för London.

Var placerar detta "real London" i förhållande till övriga landet? London inklusive de nya förstäder kallas med stadsplanerarnas tekniska jargong för "the Outer Metropolitan Area". Det har formen av en oregelbunden cirkel med en radie av cirka 70 kilometer från centrala London. Det sträcker sig från IT-centrum Reading i väster till Southend vid kusten i öster, och från den nya, efterkrigsuppförda staden Stevenage i norr till Gatwickflygplatsen i söder. The Outer Metropolitan Area har en befolkning på omkring 7,2 miljoner människor, som omger Greater London Areas 5,8 miljoner. Summa således 13 miljoner i ett Förbundet kungarike (United Kingdom, det vill säga England, Skottland, Wales och Nordirland) med omkring 58,8 miljoner, alltså lite mer än en femtedel. Av Englands befolkning på omkring 49,2 miljoner har London mer än en fjärdedel. En analogi skulle kunna vara Wien, som en gång var huvudstad i ett större landrike. Nu, inom

dagens Österrike, liknar den ett väldigt huvud på en liten kropp. En gång var London huvudstad i världens största havsbase- imperium. Den tiden är förbi. Men som både Wiens och Venedigs respektive historia visar, är det mycket sällsynt att stora städer plötsligt faller samman. Resenärens uppräknings av ros eller ris åt Wien eller Venedig låter i stort sett likadan nu som för åtminstone hundra eller tvåhundra år sedan.

INTERNATIONELLT SETT är London en föregångare till Los Angeles, som nedsättande brukar kallas tusen förstäder på jakt efter en stad. På 1900- och 2000-talet har Rasmussens "utspridda stad" blivit en vanligare typ än den koncentrerade staden. Arkitekturkritikern Deyan Sudjic kallar resultatet "the 100 mile city". Paradoxalt nog fortsätter dagens arkitektur- och planeringselit i Storbritannien att drömma om ett åter sammanhållet London, trots att detta strider mot allt som har hänt under de fyrahundra år som gått. London är en stad byggd på anarki, inte reglering. Den är inte en ordnad stad som Paris – åtminstone det Paris som de flesta besökare ser, inom omkretsen av *périphérique*. De parisiska förstäder kring Paris är av ett kärvt slag än Londons förstäder, som är stadens största prestation vad miljön beträffar.

Ett nytt och paradoxalt tillfälle har öppnats till deras fortsatta spridning och en stärkt dominans för London. Av tradition har en timmes resväg betecknat maximum för vad de flesta Londonpendlare kan acceptera. Både väg- och järnvägsnätet i Storbritannien är i dåligt skick. Sedan Blairregeringen tillträdde 1997 har den inte gjort mycket för att förbättra vägar, trots att exempelvis fler bilar (2,56 miljoner) såldes 2002 än något föregående år. Samtidigt förblev järnvägssystemet notoriskt egensinnigt. Men häri ligger det paradoxala. Varje förbättring av vägar eller järnvägar kring London skulle utvidga rekryteringsområdet för pendlare. Bakom St Pancras-stationens förunderliga viktorianska arkitektur, i norra utkanten av centrala London, håller rivningar och byggande på att skapa en ny terminal för höghastighetståg åt Kanal-tunneln, som löper in tvärs över gamla Regent's Canal. När höghastighetsförbindelsen är färdig öppnar den möjligheter för pendlare att komma resande från norra Frankrike. Restiden mellan St Pancras och Calais blir ungefär en timme med Eurostar. Londons glupska räckvidd har då utvidgats ännu mer.

DECENNIER AV regionalpolitik under regeringar från vänster, höger och mitten har inte lyckats försvaga Londons dominans inom Storbritannien. Den senaste patentlösningen har varit att ordinera Skottland en liten dos självstyrelse, och Wales en mycket mindre dos. (Vi får hoppas att detta fungerar bättre än decentraliserat styre i Nordirland. Tecknen från Skottland är inte goda.) Den osminkade sanningen är att femtio år av sådana ansträngningar knappast ruckat på Londons dominans. Någon stadsstat är det

Internationellt sett är London en föregångare till Los Angeles, som nedsättande brukar kallas tusen förstäder på jakt efter en stad.

inte, och har aldrig varit. Ekonomiskt och politiskt är London inte en självständig stad inom Förenade kungariket. Rör det sig om en stat som inrymmer en stor stad? Eller en stor stad som behärskar en stat? I den senare frågans riktning kan rätta svaret sökas.

Man skulle kunna påstå att Förenade kungariket i stigande grad är en förlängning av London. År 1964 var 60 procent av de största företagen Londonbaserade. Nu är 90 procent det. Om man sätter bruttonationalprodukten per capita i Förenade kungariket till 100, kommer Londonborna upp till 130 jämfört med 77,3 i nordöstra England. De senaste tjugo åren har Manchester enligt den nyaste mätningen förlorat 15 procent av sin befolkning (en raskare nedgång än någon annan engelsk stad) och nordöstra regionen förlorat 5 procent, medan London – det vill säga GLA-området – ökade sin folkmängd med mer än 5 procent. Manchesters förlust har skett trots en mycket omskriven förnyelse av stadskärnan. Ökningen för Londons del påskyndas till största delen av den nya internationella migrationen plus att födelsetalen hos många migrantfamiljer ligger över genomsnittet. Detta motverkar effekten av att mer långvariga Londonbor flyttar utåt, till de bortre förorterna.

Inte allting i denna statistik är helt och hållet vad det ser ut att vara. De "huvudkontor" som ett stigande antal företag har i London är bara avdelningskontor till företag på andra sidan oceanen. Bankerna i Londons City har i stor utsträckning sålts till konkurrenter på kontinenten eller i Amerika. Om Frankfurt inte har någon stark position i den internationella urbana hierarkin trots värdskapet för Europeiska Centralbanken, kan det bero på att så många tyska banker spelar det globala spelet från kontor i London. (I åratal har en "merger" mellan aktiebörserna i London och Frankfurt diskuterats. Om den förverkligas kommer Frankfurt i praktiken att ta över en av kärninstitutionerna i Londons City.) Två av Londons nyaste skyskrapar av ledande hightech-arkitekten Norman Foster är ämnade åt banken Credit Suisse (i Docklands) och försäkringsbolaget Swiss Re (i City).

Det var privatiseringen som gynnade trenden att gå över nationsgränserna. "Brittiska" vattenbolag kan vara franska eller amerikanska. Exempelvis ägs (privatiserade) London Electricity Company av (nationaliserade) Electricité de France. Det dröjer kanske inte länge innan Royal Mail köps upp av sin närmaste rival TNT. Bakom bokstäverna finns ett före detta australiskt kurirföretag som nu ägs av holländska privatiserade Post Office. Ingen seriös biltillverkare av märken med stark efterfrågan är längre brittiskägd; japaner och tyskar sköter rulljansen. En av de ledande stormarknadskedjorna, Asda, ägs av amerikanska detaljhandelsjätten Wal-Mart. De mest välkända möbelaffärerna i London och andra brittiska städer är svenskägda Ikea. Fler och fler av de stora företag som ännu har brittiska ägare har utländsk vd.

**Politik
och medier
i Storbritannien
är så centraliserade att
risken är stor
att allting
betraktas, och
tolkas, som om
London kunde
representera
övriga landet.**

2 George Orwell, "Lejonet och enhörningen: socialismen och det engelska kynnet", i: *Mitt framför näsan. Essäer och anteckningar*, urval, inledning och översättning Lars Bäckström, Uddevalla: Rabén & Sjögren, 1975.

HISTORISKT SETT har London, och Storbritannien, aldrig varit självförsörjande. Londonbaserade företag byggde på sin tid järnvägarna i Argentina och gav Lissabon de egendomliga spårvagnar med träinredning som fortfarande betjänar stadskärnan. De utvann zink i Spanien och gick i bräsch för elektroingenjörskonsten i Ryssland. Från första början var avtalen ömsesidiga. Ford och General Motors kom in från USA och dominerade den brittiska biltillverkningen i många år från sina anläggningar i östra London och Luton. (Båda produktionslinjerna har lagts ned under året som gått.) Mycket av den tidiga konsumentrevolutionen i Storbritannien leddes av amerikanska företag – Heinz, Hoover, Procter & Gamble – och ofta från kontor i västra London. Den franske nyavägenregissören François Truffaut ansåg att uttrycket "brittisk film" var motsägelsefullt. Men även om man antar att han överdrev har brittisk film, med studior som alla låg i London, aldrig kunnat mäta sig med Hollywoods produktioner. Till och med filmer som betecknats som brittiska visar sig ofta ha gjorts med amerikanska pengar. Det faktum att både Storbritannien och USA är engelsktalande är också ett avtal med konsekvenser åt båda hållen.

Det är inte bara Londons ekonomi som blivit mer kosmopolitisk. Det har även befolkningen, som varje besökare vet. I strikt mening är London – det vill säga GLA-området – nu till cirka 30 procent icke-vitt, en förändring som började för mindre än femtio år sedan. Men det är inte den enda befolkningsändringen. Många servicejobb i London sköts av ung personal från andra sidan havet. De tillbringar ofta bara ett par år här, delar bostad i små rum i något stort viktorianskt hus i de närliggande förstäderna. I coffee shops eller restauranger brukar de nyanlända vara från Europeiska Unionen, i synnerhet Frankrike, Spanien eller Italien. Inom undervisningssektorn tenderar de att komma från samväldesländerna, särskilt Sydafrika, Nya Zeeland och Australien. För vårdsektorn är det samväldet i vidare omfattning, med Malaysia, Västafrika och Karibien som ursprungsländer. Imperiet har kommit hem. Detta är inte längre den grå, vördnadsbjudande stad som George Orwell såg. Hans långa essä "The Lion and the Unicorn: socialism and the English genius", skrevs 1940 i syfte att utröna den sociala och politiska innebörden av andra världskriget. Ett berömt avsnitt i essän lyder:

När du kommer tillbaka till England från vilket annat land det vara må, får du omedelbart känslan av att andas en annan luft. [...] Folkmassorna i storstäderna, med sina milda oregelbundna ansikten, sina dåliga tänder och sitt vänliga sätt, är olika folkets massa ute i Europa. [...] Den engelska civilisationens mildhet är kanske dess mest markerade särdrag. [...] Här är ett land där busskonduktörerna är vänliga och poliserna inte bär revolver. I intet land bebott av den vita rasen är det lättare att skingra folk som hindrar trafiken.²

Poliserna bär alltså inte vapen, mestadels. Men medan jag skriver det här har beväpnade polismän bevakat ett hus i norra London, där algeriska terrorister som nu arresterats tros ha sysslat med att framställa gift. Poliser med skjutvapen och understödda av en cirklande helikopter har gjort en nattlig räd mot en radikal islamistisk moské. Andra beväpnade poliser har förhandlat tvärsöver gatan med en jamaicansk skjutvapenförsedd man i en lägenhet i östra London för att få honom att överlämna sig frivilligt. (Efter att ha dragit ut på det länge sköt han sig tydligen.) I samtidens globaliserade London låter sig Orwells beskrivning läsas som ett intressant och originellt stycke historia. I övriga landet, inklusive Outer Metropolitan Area, stämmer den fortfarande ofta med verkligheten. Det inre av London håller på att bli mer och mer olik Storbritannien i övrigt. Förhållandet börjar likna det mellan den andra globala staden, New York, och övriga USA.

Det finns en upphetsad lockelse i ett sådant scenario, men också faror. Politik och medier i Storbritannien är så centraliserade att risken är stor att allting betraktas, och tolkas, som om London kunde representera övriga landet. Jag är född i norra England men har bott i London i många år. Det är alltid välgörande att vara tillbaka i norr och där läsa de tidningar som förmodas vara rikstäckande, lyssna till radiosändningar som antas vara nationella eller titta på de förmodat nationella tv-programmen, och få mycket klart för sig hur Londonbaserade de är.

LONDON MÅ VARA dominerande, men är på intet vis autonomt. All lokalt styre i Storbritannien existerar endast på nåder från den centrala regeringen och parlamentet. Nästan all finansiering kommer från den allmänna beskattningen, som uppbärs centralt och sedan omfördelas lokalt i enlighet med svårbegripliga behovskalkyler. Det lokala styrets befogenheter är endast de som lagen uttryckligen tilldelar det. De olika lokala enheterna har olika befogenheter, men är alla föremål för granskning av centralt baserade revisorer och kan påföras målsättningar som beslutats centralt. En gång i tiden drev städerna många offentliga företag i egen regi: gasverk, elkraftstationer, vattenförsörjning, bussar, sjukhus. Förutom bussarna nationaliserades alla dessa av labourregeringen efter kriget under 1940-talets senare år och undandrogs kommunal kontroll. De som senare privatiserades (även bussarna ingick denna gång) såldes till kommersiella företag, inte tillbaka till de lokala myndigheterna. Fram till 1980-talet återstod skolor och bostäder som lokala kommunfullmäktiges huvudsakliga offentliga ansvarsområden. Nu svarar självständiga bostadsföreningar för nästan all social bostadsförsörjning, med central finansiering i ryggen. Skolorna har i stigande grad kommit under central styrning. Valdeltagandet i lokalvalen är lågt. Väljarna ställer sig frågan: Vad ändrar röstsedeln egentligen, om något alls?

För att stimulera intresset för lokalstyrelsen inledde Tony Blair ett försök med

direktvalda borgmästare, med början i London. (Dittills hade alltid en politisk ledare från det valda majoritetspartiet stått i spetsen för en kommun. Titeln borgmästare var en formalitet och cirkulerade bland förtjänta veteraner.) Men de nya borgmästarnas kapacitet att ta självständiga initiativ är begränsad, mest av allt i London. Införandet av en direktvald Londonborgmästare var influerat av Rudolph Giulianis framgångar i New York. Men borgmästare Livingstone har vid en jämförelse få maktbefogenheter. Det finns ingen lokal omsättningsskatt eller lokal inkomstskatt. En ny tull på bilar som förs in i centrala London är den enda direkta skatt borgmästaren kan uppbära. I övrigt måste han förlita sig på en föreskrift om fastighetsskatt för de 32 stadsdelarna, och på generositeten (eller frånvaron av sådan) hos sin huvudsakliga finansiär statskassan. Han har givits ansvaret för att sköta, och förbättra, Londons transportväsen. Han begränsas åt alla håll av centrala föreskrifter. Nu på tredje året av den nya posten har borgmästare Livingstone inte mycket mer än bil-tullen att visa upp som resultat av sin ämbets-tid.

London är en stad som förkroppsligar staten. Alla maktens viktigaste kontrollfunktioner finns här. Det är därför som ingen nationell regering har ansett sig kunna bevilja staden en högre grad av självständighet. Paris är den självklara jämförelsen. Sedan regeringen i nya Tredje republiken krossat Kommunen 1871 fanns aldrig mer någon Parisborgmästare, förrän president Valéry Giscard d'Estaing – som nu har sysslat med att dra upp konturerna till en EU-konstitution – beslöt att ta risken 1977. (Jacques Chirac gav igen genom att ställa upp i presidentvalet på ett anti-Giscard-program, och blev vald.) Men borgmästarens territorium begränsades till Paris i snävaste mening: staden inom de yttre boulevarderna (det vill säga dagens *périphérique*). De allt fler lägenheterna, fabrikerna, kontoren och nya städerna bortom denna oregelbundna cirkel är alla medvetet placerade under skilda lokala myndigheter. Det finns en övergripande regionplan för Paris, men den är tjänstemännens sak, de som alla studerat vid elithögskolan Ecole Nationale d'Administration, i likhet med erfarna ämbetsmän på nationella ministerier och seniordirektörer från bankväsen och näringslivet. Det är inte något lokalt självstyre.

Men storleken spelar roll. Till ytan är Frankrike nästan dubbelt så stort som hela Förenade kungariket (544 000 kvadratkilometer, jämfört med 244 000 kvadratkilometer), och fyra gånger så stort som England (130 000 kvadratkilometer). Blotta avståndet betyder att trots Frankrikes extrema centralisering behåller städer som Lyon, Bordeaux eller Marseille en viss känsla av avskildhet. I kontrast till detta har alla städer i Storbritannien krympt, i synnerhet inom England.

Manchester är staden som på höjdpunkten av den industriella revolutionen snappade till sig en del av Londons politiska och ekonomiska hegemoni. Engels

Samma buss som alltid. Några stora satsningar på maskinparken i kollektivtrafiken görs inte i London. Här ses en dubbeldäckare på Chelsea Bridge.

Foto: John Heseltine/Corbis/Scanpix

begav sig dit för att ta det nya samhället i beskadande. Den preussiske nyklassicistiske arkitekten Karl Friedrich Schinkel besökte Manchester för att teckna av och häpna över fabrikskorstenarna, som för honom var obelisker i 1800-talsversion. Storbritanniens viktigaste vänsterliberala dagstidning *The Guardian* var Manchesterbaserad fram till 1960-talet. Varuhusjätten Marks & Spencer har sin största butik i Manchester, till minne av sitt ursprung i staden, men flyttade huvudkontoret till London på 1920-talet. De senaste 15 åren har Manchester återvunnit en del av sin forna livfullhet med förnyelseplaner. Flygplatsen Ringway – för ovanlighetens skull ägd av ett konsortium av lokala myndigheter – är den mest trafikerade efter Heathrow och Gatwick. Men jag har i livligt minne hur jag avtalade ett möte med ordföranden i Manchester kommunfullmäktige i det ståtliga viktorianska stadshuset. Till slut hamnade jag på hans kontor där jag fick tala med honom i telefon. Han var i London över dagen för att försöka ragga pengar. Så går det till.

EU-KOMMISSIONEN vill gärna se ett "regionernas Europa". Detta uppfattas som ett sätt att jaga nationalstatens historiska demoner på flykten. Människor jag talat med i Bayern, Katalonien eller Piedmont, med deras sinsemellan mycket väsensskilda historia, är förtjusta över tanken. När allt kommer omkring var de aldrig förvissade om det kloka i att fångas upp i konfigurationer med namn som "Tyskland", "Spanien" eller "Italien". München, Barcelona och Milano skulle gladeligen vara huvudstäder fullt ut. Det fanns somliga i Skottland som kände det på samma sätt, även om jag tror att glorian kan ha mist sin glans sedan ett decentraliserat Edinburghparlament trätt fram utan större entusiasm, och vid anblicken av ekonomisk press och ekonomiska påtryckningar som Skottland kanske inte

klarar av på egen hand. Men inom England – som hyser den överväldigande majoriteten av befolkningen i Förenade kungariket (83,5 procent) och är den viktigaste ekonomiska basen – omfattar London och regionstäderna varandra med en björnkram av kärlek och hat på ett sätt som tycks utan ände.

John Ruskin skulle säkerligen avsky dagens London, den stad som nästan helt och hållet byggdes efter det att han skrivit *The Stones of Venice*. Hans och Macaulays förningar om framtiden kan fortfarande visa sig i någon mån sanna. Bakom den synbara renässansen för London ligger en viss brist på mod. Tecken på det är den ökande kontrollen över större institutioner (något som är en viktig skillnad visavi den största medtävlaren på den globala nivån, New York). Om London går samma väg som Tyrus och Venedig kan staden komma att sjunka ner i rollen som stadsregion eller till och med stadsstat. Ännu fortsätter den dock att trotsa sådana förutsägelser. Den behåller sin gamla urbana arrogans och sin forna dragningskraft. ■

Litteratur:

- Steen Eiler Rasmussen, *London: the Unique City*, London: J. Caper, 1948, dansk originalutg. 1934. (Den klassiska analysen och omtryckt åtskilliga gånger.)
 Deyan Sudjic, *The 100 Mile City*, San Diego: Harcourt Brace, 1992. (Rasmussens rön tillämpade i ett internationellt perspektiv.)
 Peter Ackroyd, *London: the Biography*, London: Chatto & Windus, 2000. (En romanförfattares vittomspännande intryck. Utförlig bibliografi.)
 Nick Buck med flera, *Working Capital: Life and Labour in Contemporary London*, New York: Routledge, 2002. (Den fylligaste akademiska studien, som också är up-to-date.)

Mellanstaden tar plats på den globala scenen

REPORTAGE/ Italiensk lokalpatriotism. Bakom kärleken till den egna pastan, osten och skinkan finns i de italienska städerna ett lokalt patos. Det är arvet från de gamla stadsstaterna som gör sig påmint. Också städer i mellanskiktet tar upp kampen om den internationella uppmärksamheten, allt i jakten på en vinnande identitet.

JAG HADE HAMNAT på Diaz Vickys unkna Pensione Blue Krone till följd av ett missförstånd. Det var en sista utväg, men hon gav oväntat en första aspekt på det som jag hade kommit för att undersöka: hur individerna förhåller sig till sina städer i globaliseringens tid och hur städerna förhåller sig till dem och till omvärlden.

Diaz Vicky stultade runt i en rosa nattklänning i de skumma hotellkorridorerna, bland inramade pussel, plastväxter och gardiner med volanger. Hon berättade om hur hon en gång flyttade från hemlandet Filippinerna hit till Trieste i Italien. Det var för tjugofem år sedan. Ändå kan hon inte för ett ögonblick känna att Italien är hennes land, sade hon. Däremot känner hon en starkare hemhörighet i Trieste än någon annanstans. Hon sade sig älska Trieste, så mycket att hon nästan blev arg då hon talade om det, av rädsla för att ingen skulle ta henne på allvar.

Städer tycks erbjuda en långt mer lättillgänglig identitet än nationer och landsbygdsregioner. De klarar bättre än andra territoriella gemenskaper att kombinera kultur och historia med mångkulturalism och öppenhet. Diaz Vickys inställning till Trieste påminner om vissa Londonsvenskars inställning: de betraktar sig gärna som Londonbor, rent av mer som Londonbor än svenskar, men knappast som engelsmän.

Diaz Vicky gav samtidigt uttryck för ett typiskt italienskt synsätt i det att hon ogillar det stora Italien men är väldigt förtjust i sin egen hemstad. I Italien är den lokala, urbana identiteten ovanligt stark. På medeltiden fanns i landets norra

Av

Lisa Irenius

Frilansskribent
bosatt i Italien

delar en mängd stadsstater som konkurrerade med varandra. Italien enades först 1861 och har knappt hunnit bli en "riktig" nationalstat, förrän det sägs att europeisering och globalisering löser upp statsgränserna. Kombinationen av en stark lokalpolitisk tradition och en relativt oetablerad nationalstat gör italienska städer till intressanta objekt för studier av staden som politisk gemenskap.

Denna artikel handlar om tre norditalienska städer, Trieste, Treviso och Bologna. Jag besökte Trieste och Treviso därför att jag hade hört och läst att de utgör intressanta exempel på stadssambanden: Trieste på grund av sin aktive borgmästare, sin historia och sitt märkliga läge uppe i Italiens nordöstra, krokformade hörn, nästan inne i det blivande EU-landet Slovenien; Treviso på grund av ett ovanligt homogent och samtidigt extremt politiskt klimat.

I Bologna har jag i skrivande stund vistats i nära fem månader. Årligt talat är jag ganska lättad över att snart flytta härifrån. Sommaren har börjat, det är äckligt kvavt och hett och värmeböljan har skapat ett undantagstillstånd i hela Italien, allt fungerar sämre än vanligt eller helt enkelt inte alls. Bologna är också en så pass komprimerad stad att det ofrånkomligen blir väldigt mycket av den, efter en tid behövs andrum. Men jag åker inte utan viss nostalgi och även förundran: i Bologna tycker jag mig mer än någon annanstans ha blivit påmind om att vara just *här* – inte i vilken stad som helst – och att detta speciella "här" spelar roll och påverkar allting i en bestämd riktning.

TÅGET SOM JAG TOG från Bologna till Trieste gick över stora, platta vidder, förbi majsält, vinodlingar, raka avrinningskanaler och enstaka rader träd. Den stadsbebyggelse som finns häromkring framträder tät och plötslig, som väl avgränsade öar i åkerhavet. Parma, Modena, Padova, Verona, Ferrara: de är alla små städer, men internationellt kända för sin skinka, sin vinäger, sina fresker, sin opera, sin kultur. Var för sig kurar de ihop sig på den stora Poslätten, med trånga gator, höga hus och exklusiva butiker. Norditalienska städer utmärker sig på så vis att de betraktas som just städer också när invånarantalet är låga. Medan många svenska så kallade tätorter på sin höjd påminner om en förort till en stad, utgör dessa småstäder verkligt urbana platser.

Italienska städer har dessutom, som den franske sociologen Patrick Le Galès påpekar, en lång vana av

att förhålla sig till en överstatlig organisation, eftersom landet är en av EU:s grundare. I början av året publicerade han den omfattande undersökningen *Le retour des villes européennes*, "De europeiska städernas återkomst." Le Galès intresserar sig för genomsnittstäderna, de som varken är riktigt små eller riktigt stora, utan har mellan 200 000 och två miljoner invånare. Paris och London är undantag, de enda europeiska städer som kan mäta sig med stora metropoler i USA, Asien och Sydamerika. Europeiska huvudstäder i allmänhet utgör en avvikande grupp. I Håkan Forsells essä påpekas att ideologiska motsättningar oftast är starkare i huvudstäderna; mellanstäder utan regerings- och parlamentsbyggnader tycks ha lättare att samla sin befolkning och agera som en enda, kollektiv aktör.

Just detta är Le Galès huvudtes: Trots sin mångfald agerar städerna alltmer som relativt enhetliga aktörer på den internationella arenan. De rymmer en myriad olika intressen och åsikter, men dessa institutionaliseras och aggregeras i allt större utsträckning. Det handlar om att få krafterna att dra åt någorlunda samma håll i syfte att vinna fördelar inte bara hos den nationella centralmakten, utan också hos EU och i globala sammanhang. Små- och mellanstäderna triumferar knappast storslaget liksom världsmetropolerna, men Le Galès beskriver en smygande förskjutning inom EU från "regionernas Europa" till "städernas Europa". I mellanstäderna utvecklas originella politiska former och en möjlig motvikt till global kapitalism.

I BOLOGNA ÄR allt rätt – inte bara brevlådorna och telefonhytterna, utan också fasaderna, tegeltaken, bussarna, elboxarna, papperskorgarna, parkeringsautomaterna, sop-tunnorna, flertalet markiser, till och med stängslen som omgärdar byggarbetsplatserna går i röda toner. Marialice, en italiensk vän bosatt i Bologna, berättade en gång att det var just det röda som hade lockat henne dit och som hon alltså var

så fäst vid. Inte minst det faktum att det röda också smittar av sig på invånarnas politiska värderingar, eller om det är tvärtom.

I Trieste är allt grått. Det är inte bara som det verkar i jämförelse med Bologna. Frågan har varit föremål för undersökningar: En av två Triestebor tycker att grått är den mest framträdande färgen i stan, även om fyra av tio helst skulle vilja att Trieste var blått.² Men man får göra det bästa av sina förutsättningar. Nyrenoverade fasader på Piazza dell'Unità, stadshuset som öppnar sig ut mot Triestebukten, går i eleganta grå toner, liksom den nya stenbeläggningen, monumenten, de nya bänkarna. Med en tillspetsad liknelse kan också politiken kallas grå – här finns en lång tradition av så kallade civila listor med oklar politisk färgtillhörighet. Problemet för staden är att också befolkningen är grå i demografisk bemärkelse, och att dessa gråhåriga utgör en allt större andel av de 200 000 invånarna. Men det ska ändras för nu ska Trieste bli *City of Science*, och en kulturstad, och dessutom ytterligare utnyttja sitt geografiska läge.

"Trieste ligger kanske perifert i Italien, men tänk så centralt i Mellaneuropa!" Entusiasmen sken i Giampero Viezzolis ögon då jag träffade honom på Triestes universitet. Han hade fullständigt glömt bort att vi skulle ses och tog mig för en utbytessstudent. "Du trivs väl här? Närheten till havet är en välsignelse i denna värme!" ropade han på utlänningsanpassad italienska och fläktade med sin kortärmade blå skjorta medan han flängde runt inne på det lilla kontoret, med en ständigt ringande telefon i öronen, nyss tillbakakommen från Oslo. Det sista berättade han med stolthet – som ansvarig för universitetets internationella utbyten reser han ofta.

Han hör till de allt fler individer som i sin vardag arbetar med profileringen av staden, och som just därför får tillträde till större sammanhang. Det är hans yrke att förmedla fördelarna med sin hemstad och att göra den än mer fördelaktig. Detta ger honom samtidigt ytterligare privilegier.

"Det råder en ständig högkonjunktur inom det internationella", sade Giampero Viezzoli, mer sansad när jag upplyst honom om mitt egentliga ärende. Inte ens händelserna den 11 september tycker han har försämrat konjunkturen. "Tvärtom visar stadens politiker en allt större respekt för internationellt samarbete, och följaktligen också

för betydelsen av internationella universitetsutbyten." Men han rättade sedan till glasögonen, lutade sig fram över skrivbordet, knäppte händerna och sade torrt att han var besviken på stadens makthavare: "De gör mycket, men inte tillräckligt. Staden måste bli attraktivare i alla bemärkelser. Både det nödvändiga och det mindre nödvändiga måste fungera perfekt – bostadsmarknaden, kommunaltrafiken, nöjeslivet, kulturlivet."

På väggen bakom Giampero Viezzoli hängde en affisch med texten "Pensiero europeo", europeisk tanke, eller europeiskt tänkande. När jag frågade om bakgrunden till

den flög han upp ur stolen och pekade mot den mer finstilta texten och berättade om universitetets "unika europeiska medvetenhet". Och om hur de precis hade beviljats pengar från EU-kommissionen, tack vare ett utbytesprojekt vid namn Move.

LE GALÈS PÅPEKAR att konkurrens städer emellan knappast är något nytt fenomen,

men att den numera inte längre begränsas av nationella gränser eller regleras av en nationell centralmakt. Konkurrensen har också blivit en modell för organisering och mobilisering inom städerna, för diverse sammanslutningar såväl som för individer.³ Mitt starkaste intryck av Giampero Viezzoli var att just konkurrensmedvetenhet genomsyrade hela hans uppenbarelse – den sken igenom hans stora leende, hans charm, hans utstrålning av en sorts triumf och segervisshet.

Moreno Zago, en ung sociolog som jag träffade för lunch lite senare samma dag, suckade då jag frågade om Triestes ambition att förvandlas till ett mellaneuropeiskt centrum. "Jag vet inte en stad som inte säger sig vilja bli en mittpunkt, knutpunkt eller en sorts sammanlänkande bro", sade han trött. Han och hans kolleger på Istituto di Sociologia Internazionale (I.S.I.G.) i grannstaden Gorizia har forskat mycket om Trieste, om dess särskilda egenskaper som gränsstad och om dess möjligheter att profilera sig i internationella sammanhang. Också Moreno Zago livnär sig alltså på stadens möjligheter till utveckling. Till skillnad från Giampero Viezzoli behöver han inte personligen vara dess ansikte utåt, men han ägnar mycket tid åt att fundera över hur staden uppfattas av både besökare och den inhemska befolkningen.

"Tänkte du på", frågade han, "att det första man ser då man kommer

ut från tågstationen är en enorm staty av 'Sissi', Elisabet av Österrike?" Statyn uppfördes för ett par år sedan bara. Den vackra, världsvana och folkära habsburgska kejsarinnan besökte ofta Trieste och ska nu bli en symbol för staden, en påminnelse om att Trieste är en stad för storheter.

Moreno Zago har inte vuxit upp i Trieste, men han sade att han, vart efter åren går, känner sig alltmer hemma där. Trieste är lite som en siren, förklarade han, detta farligt förföriska väsen som har en kvinnas huvud och en fågels kropp, och som obönhörligen lockar till sig sjöfararna med sin sång.

Under vår långa lunch invid en nyanlagd strandpromenad berättade Moreno Zago olika historier om Trieste, om det förflutna, framtiden, mångfalden, enfalden, möjligheterna, problemen: "Min övertygelse är att Trieste måste satsa på kulturen", sade han sedan, då vi satt i bilen på väg ut mot Castello di Miramare. Han kunde omöjligen låta någon lämna staden utan att ha sett sago-slottet som tronar på en klippa vid vattnet, omgärdat av en tropisk trädgård.

Kulturen spelar en nyckelroll för de europeiska städerna, hävdar Le Galès. En allt större del av stadsbudgetarna vigs åt kulturen. Den skapar en känsla av tillhörighet som behövs för att samla befolkningen. Den dämpar sociala konflikter och underlättar därmed den politiska kontrollen. Den ger staden en image i den internationella ekonomiska konkurrensen.⁴

"Identitet och specifika drag är till allt större 'nytta' för territoriella system, och i synnerhet för städerna, om de ska lyckas i den globala tävlingen", skriver Francesca Governa i ett e-brev. Hon forskar i geografi vid universitetet i Turin. I boken *Il milieu urbano* understryker hon den territoriella identitetens betydelse för ekonomisk utveckling.⁵ "Städerna behöver en identitet för att utmärka sig som platser för aktiviteter och funktioner av global betydelse, men framför allt för att förmedla potential till förändring och ett nytt slags motstånd mot de globala nätverkens hegemoni", menar Governa.⁶

FÖR TIO ÅR SEDAN genomfördes i Italien en politisk reform som betraktas som en stor succé: städernas borgmästare utses i direkta val. "Den nya generationens borgmästare" blir alltmer framträdande, hörsamade och betydande.⁷ Borgmästarmodellen är på frammarsch i

hela Europa. Den går i linje med en personifiering av politiken och passar perfekt i en ordning där staden behöver sin egen representant.

Triestes borgmästare Riccardo Illy har en framtoning som på samma gång är ödmjuk och bestämd. Han är charmant och stilig, en framgångsrik affärsman bakom det dyrbara Illy-kaffet, samtidigt en romantiker och friluftsmänniska, förtjust i segelturer på tu man hand med den vackra hustrun. Framför allt är han "Illy per Trieste", Illy för Trieste, som hans eget "icke-parti" kallas. Illy har gjort gemensam sak med den moderata vänstern och på senvåren valdes han till president för hela regionen.

Då var det fest i Trieste. Folket samlades dansande och sjungande framför stadshuset på Piazza dell'Unità. Borgmästaren är numera den politiker som italienska medborgare känner störst förtroende för, som de tycker beskyddar dem mest och representerar dem bäst. Borgmästare för mellanstora städer hamnar högre i den nationella makthierarkin än parlamentariker och många ministrar. Och högre än borgmästare för storstäder.⁸ Kanske för att de mer än någon annan förefaller representera en sorts enhet, med en samlad kraft i ryggen.

ISABELLA ANTONIOLLI snurrade sakta fram och tillbaka på sin stol inne i stadshuset i Treviso. Jag hade stannat till där, strax norr om Venedig, på vägen från Trieste tillbaka till Bologna. Hon var klädd i eleganta vita kläder och somriga sandaletter. Hon tvinade lite nervöst på sitt långa mörka vågiga hår, men var mest glad åt att få berätta om sitt arbete med URP – Ufficio Relazioni con il Pubblico. Det är en byrå för kontakt mellan kommun och med-

borgare som numera finns i de flesta italienska städer. Varje dag tar URP i Treviso emot klagomål, synpunkter och förfrågningar från i genomsnitt 75 invånare. De ringer, mejlar, faxar, skriver brev eller kommer på besök. Isabella Antoniolli brinner för URP i Treviso. Hon var med och startade den för två år sedan. Innan dess ägnade hon och hennes chef tre månader åt att studera URP i andra städer, och sedan än mer tid åt att hitta den ideala utformningen av Treviso-byrån, som fick namnet TrevisoNostra, vårt Treviso. Skrivbordens höjd och placering, väggarnas färg, dekorationerna på väggarna, broschyrernas utseende och innehåll – inget har lämnats åt slumpen.

**En av två
Triestebor
tycker att grått
är den mest
framträdande
färgen i stan,
även om fyra
av tio helst skulle
vilja att Trieste
var blått.**

Stad med färg. Bologna är en av de mellanstäder som tagit upp kampen om internationell uppmärksamhet.

Foto: Bernard Anneticque/Sygma/Scanpix

Isabella Antonioli visade mig hur URP nu snart ska genomgå en förnyelse, tack vare ett nytt datorprogram för uppföljning av medborgarnas förfrågningar. Flera gånger upprepade hon följande: "Kommunikationen med medborgarna är en prioritet för kommunen nuförtiden."

Trevisos borgmästare, Giancarlo Gentilini, har gjort sig känd för att vistas ute mycket bland medborgarna. Han är förvisso inte officiell borgmästare längre, för han har redan suttit sina två mandatperioder, men han har inrättat ett nytt inofficiellt ämbete som "pro-sindaco". Den nye borgmästaren Gian Paolo Gobbo är i praktiken inte mycket mer än en namnutlånare, som skriver under de dokument Gentilini är med och författar.⁹

Gentilini är inte ensam om att ha gjort lyssnandet till sitt kännetecken. En stor nationell undersökning i fjol visade att medborgarna mer än något annat från borgmästaren önskar att han är idel öra.¹⁰ Nu är de många borgmästare som vandrar runt på stan och lyssnar. Turins framgångsrike Sergio Chiamparino har även sökt institutionalisera denna aktivitet. Stadens invånare är varje morgon välkomna att prata av sig på hans mottagning. Nu är Chiamparino aktuell med en bok om *La città che parla*, staden som pratar.¹¹

I en tid då många medborgare säger sig vara vilsna och bortglömda söker stadens politiker förknippas med omtanke, förståelse och uppmärksamhet. Den lilla staden blir ett skydd mot det hårda, nyliberala klimatet ute i stora världen.

Samtidigt är ju strävan att ena staden ett led i liberalismen, en strategi för att få tillträde till den globala konkurrensen.

NÄR JAG FÖRST vandrade runt i Treviso tänkte jag att staden kanske inte hade någon särskild färg. Jag hade anlänt tidigt på förmiddagen, med ett svettigt och tröttande regionaltåg från Trieste, och förundrades mest över hur alla Trevisobor kunde te sig så fräscha och pigga. Hela Treviso gav ett slående intryck, från de välputsade pittoreska gränderna till butikernas prydliga skyltningar. Solen sken ljus på olikfärgade ljusa fasader; ljusrosa, ljusblå, ljusgröna, ljusgula, ljusbruna. Och färgen på stadens emblem? Två färger – röd och turkos. Jag tänkte att om varje stad specialiserar sig är det rimligen så att de specialiserar sig på olika vis och att vissa också specialiserar sig mindre än andra. Exempelvis kan en stad utmärka sig genom en enda färg, en annan genom en kombination av olika färger eller likaväl färglöshet.

En anställd hos kommunen reagerade dock på ett underligt vis då jag förde frågan om Trevisos färg på tal. Hon tittade oroligt omkring sig och sänkte rösten. "Det är lustigt att du frågar", sade hon, "jag har känslan av att den bara blir grönare och grönare. Men säg inte att jag har sagt det." Det är sant att kommunens trycksaker har gröna kanter och

överskrifter. Broschyrerna jag fick på turistbyrån har gröna omslag. Stadens bussar, soptunnor och papperskorgar är gröna. Små grönområden finns det många av och alla de kanaler som löper genom denna Venedigs grannstad kantas av träd. De gröna bladverken speglar sig i det stilla vattnet och skuggar det samtidigt, så att sötvattnets gröna alger och växter lyser igenom ytan. Grön är även logotypen för den Trevisofödda klädkedjan Benetton, stadens framgångssaga. Och gröna är de nyligen uppförda Securcity-pelarna, där medborgare försedda med Securcity-kort kan tillkalla omedelbar polisuppbäckning genom att trycka på en knapp.

Grön är färgen för Lega Nord, det parti som borgmästaren tillhör och som är ökänt för sin främlingsfientlighet och separatism. Men i Treviso finns ett starkt stöd för Legan. Det sägs att det första Gentilini gjorde då han kom till makten var att förse stadens bänkar med en surmekanism som fällde ihop dem om natten. Numa finns knappt några bänkar kvar i staden – hellre står Trevisoborna än upplåter liggplats åt hemlösa. Invandrarna får gärna arbeta på fabrikerna i förorterna, bara de håller sig borta från den fina och nyrenoverade innerstan.

Dessa reaktioner av NIMBY-karaktär (*not in my backyard*) ingår i den ambivalenta sammansättningen hos urbana rörelser som på olika

vis förhåller sig till globalisering.¹² Enhetliga och enfärgade städer kan medföra ett obehagligt förtryck av det som avviker. Ett enat yttre kan lika gärna vara resultatet av ett förnekande av inre konflikter som en lösning av dessa.

Luca Baldazza skrattade när jag nämnde den politiska situationen i Treviso. Det var ett något förläget men bekymmersfritt skratt. Han är inte bunden till vare sig stadshus, universitet eller någon organisation, utan driver en privat webbyrå tillsammans med några kompisar. Det går bra för företaget trots de dåliga tiderna för IT-branschen. Snart ska de lämna det lilla kontor där vi träffades och flytta till större lokaler. Luca Baldazza tror inte att han någonsin kommer att flytta från Treviso, vare sig han en dag bildar familj eller inte. Han har också utvecklat ett starkt band till staden genom hemsidan *trevisoweb.com*, som han lanserade för ett par år sedan. I dag har hemsidan 300 besökare om dagen, men målet är att under åtminstone vissa dagar locka 5 000 besökare, turister såväl som Trevisobor.

Inget på hemsidan är grönt. Den är mer orange, samma färg som stadens bussar hade förut, innan de började bytas ut mot de gröna. Ändå innebär färgvalet inget ställningstagande från deras sida. "Vi informerar bara om allt som har med Treviso att göra, om kulturen, sevärdheterna, politiken, företagen. Vi tycker ingenting", sade Luca Baldazza.

Många av dem som driver olika projekt med anknytning till en viss stad tycks inte vilja förmedla vare sig

**Grön är även
logotypen för
den Trevisofödda
klädkedjan
Benetton, stadens
framgångssaga.**

särskilda intressen eller värderingar. Synen på staden är pragmatisk – dess egenheter kan fylla alla möjliga sorters tomrum. En liten stad, som Treviso med sina 82 000 invånare, förefaller vara en nisch till sin natur.

En Internetbyråkille som Luca Baldazza kan inte betraktas som en representant för alla företagare. Att betona stadsgemenskapen verkar dock vara en populär strategi i alla möjliga affärssammanhang. I Trieste träffade jag ett gäng företagare tillhörande en något äldre generation. De drev en anrik näringslivsorganisation med säte i en stor representationsvåning, där pipröken låg tung och väggarna pryddes av mörka oljemålningar. De ogillade Internet och avskydde särskilt euron, liksom allt annat som kunde associeras till globalisering och europeisering. Och ändå påstod de att den största ljuspunkten på senare år var deras Trieste Cityclub, en sammanslutning som utnyttjar den ökande internationella handeln och marknadsför Trieste i främst Östeuropa.

TILLBAKA I BOLOGNA. En torsdagkväll i slutet av juni sitter jag med ett par vänner på en uteservering på via del Pratello, där barerna ligger sällsynt tätt. Plötsligt klyvs sorlet av plingande, skramlande, surrande och visslande läten. Ett hundratal cyklister kommer trampande i sakta mak. Det är fråga om en cykel demonstration. Den drar igenom Bologna varje torsdag och syftar till att "återerövra det urbana rummet från bilisterna". Och de bilar som har irrat sig in på den trånga gatan får snällt stå tillbaka ett tag. Cyklisterna gör sig ingen brådska utan stannar till vid uteserveringarna för att prata med bekanta och obekanta och uppmuntra dem att följa med. "Typiskt Bologna", säger någon vid bordet med en nick åt cykeltåget.

Vad är det som gör att en stad framstår som speciell då man lever där? Den stora förekomsten av demonstrationer och torgaktiviteter är väl en anledning till att Bologna efterhand känns så mycket som just Bologna. Lika "typiskt" känns också de livliga samtalen mellan cykel demonstranterna och bargästerna, och att det över huvud taget är så mycket folk på gatan som bara står där runt serveringarna och

snackar. Det intensiva torgliv som statsvetaren Robert Putnam hänryckt beskriver i *Den fungerande demokratin* ser nog ut ungefär så här i praktiken.

I Bologna och ingen annanstans har det hänt mig att jag har gått in i en skivaffär – på via Mentana – och fått beskedet att de inte vill sälja några skivor. Men jag får gärna låna ett par stycken. De är ett kooperativ som tillsammans har köpt in alla skivor jag ser i "butikerna" och som delar på dem. Illegalt naturligtvis, och osolidariskt mot artister och skivbolag, men solidariskt med Bolognaborna. Det är den röda atmosfären som åter gör sig gällande. Enligt en del har arkaderna, de pelargångar som finns överallt i Bologna, också ett finger med i spelet: Sammansmältningen av privata och offentliga rum i den fysiska verkligheten lär få återklang i den psykiska. Just denna förklaring förhåller jag mig skeptisk till; för mig är arkaderna främst skuggiga platser som begränsar utblicken över staden. Men något är det som gör att vissa sociala fenomen betraktas ur ett annorlunda perspektiv i Bologna.

Det gäller också drinks. En gång lämnade jag kvar växeln på bardisken på Osteria dell'Orsa. Det var fråga om några mynt bara, säkert inte mer än fyra-fem kronor, och kändes nästan löjligt lite med tanke på att jag hade konsumerat mat och dryck för en långt större summa. Ändå skrek man efter mig då jag var på väg ut ur dörren: "Du har glömt din växel!" Med tafatta italienska ord och gester försökte jag förklara att det var avsiktligt. Då kom man efter mig och stoppade resolut växeln i min hand. Jag tror att det var ett sätt att säga: Här är vi alla jämlika, här vill vi inte veta av någon indelning av samhället i klasser.

Ändå huserar i dag en blå uppsättning politiker innanför stads husets rödaktiga fasad. Vänstern förklarade oväntat makten i kommunalvalet 1999, för första gången sedan andra världskriget.¹³ Ironiskt nog verkar detta snarare ha förstärkt stadens röda identitet. Nu är många särskilt noga med att påpeka att Bologna egentligen är rött, att det blå politiska styret bara är ett undantag, för att inte säga misstag.

Eller? Ibland märks en viss osäkerhet beträffande Bolognas särart.

Det är inte riktigt som det brukade vara, hör jag då och då. I en utförlig *Rapporto sulla situazione sociale a Bologna* ("Rapport om den sociala situationen i Bologna") konstaterar forskarna Marzio Barbagli och Maurizio Pisati att det politiska engagemanget hos arbetarklassen, som tidigare var exceptionellt starkt i Bologna, nu klingar av.¹⁴

Några av de mest bolognesiska fenomenen visar sig också ha sitt ursprung någon annanstans. Så är fallet med cykel demonstrationen. Även om många USA-kritiska deltagare nog ogillar tanken är det ursprungligen en amerikansk företeelse, som föddes i San Francisco 1992. Sedan dess har den utvecklats till en så kallad semi-spontan rörelse av global karaktär – den enas under beteckningen Critical Mass men ingen särskild organisation står bakom den.¹⁵

Spelar det någon roll om cykel demonstrationen är typisk för Bologna eller inte, är inte huvudsaken hur den uppfattas? En stads identitetsskapande handlar nog lika mycket om att sätta sin stämpel på redan befintliga företeelser som att generera nya. Så fungerar väl "globaliseringen": Det handlar inte bara om att lyfta fram det lokala i det globala, utan också om att fånga upp det globala och göra det lokalt. Detta kan vara ett trumfkort för mellanstäderna gentemot storstäderna: En metropol som uppfattar sig som mer global än lokal kan inte utnyttja denna dynamik på samma sätt.

FÖRVÄNANSVÄRT MÅNGA av dem som arbetar med "kultur" i Bologna verkar vara hitflyttade eller tillbakaflyttade från Rom eller Milano. Bologna är mer tacksamt, säger de, folk är mer intresserade, politikerna mer hjälpsamma och sponsorerna mer generösa. Här får projekten större genomslag, i slutändan också utanför Bologna. Fram växer återigen bilden av den mindre staden som en "nisch" för yrkesverksamma, som öppnar dörren till – ja ofta Rom eller Milano igen.

Det går inte att tala om Bologna utan att nämna studenterna. Staden stoltserar med Europas äldsta universitet (även om fransmännen hävdar att Paris universitet egentligen är äldre) och ingen kan undgå dess

närvaro. Här finns närmare 100 000 studenter, vilket ska relateras till en total befolkning på ungefär en halv miljon. I Bologna finns alltså en stor mängd personer som kommer och går, och som följaktligen ofta får tillfälle att jämföra staden med andra städer, och därför gärna talar om hur den skiljer sig från dessa.

De som kommer någon annanstans ifrån kan vara mer aktiva som lokala aktörer än de som alltid har bott här, eftersom de förra anstränger sig mer för att "känna sig hemma". Enligt Francesca Governa kan statusen som lokalt subjekt inte bestämmas av vare sig födelseort eller bostadsort; den bestäms snarare av den handlingskapacitet som olika individer visar, då de vill värdesätta eller reproducera vissa ingredienser i den lokala miljön.¹⁶

INNAN JAG FLYTTADE till Bologna besökte jag staden på Internet. Bologna etablerade sig 1995 som Europas andra "digitala stad", bara några månader efter Amsterdam. Det många gånger prisbelönta "medborgarnätet" Iperbole samlar all möjlig information om staden.¹⁷ En metropol som Paris eller London vore svårare att komprimera på en hemsida på samma sätt. Men Bologna låter sig komprimeras, eller kanske snarare ger sken av att låta sig komprimeras. Redan innan jag anländer har jag alltså serverats en förtärad version av staden.

Enligt urbanforskarna Stephen Graham och Simon Marvin kräver dagens växelverkan mellan elektroniska och fysiska rum en omdefiniering av begrepp som "stad" och "urban". Framväxten av elektroniska platser innebär en förstärkning snarare än en upplösning av det urbana, skriver de. Det är ett slags "super-urban" värld som är på väg att skapas.¹⁸

Det är märkligt hur virtuella miljöer, som ju är oberoende av den konkreta världen, kan förstärka känslan av en fysisk plats. Ändå tror jag att detta är en viktig förklaring till att Bologna åtminstone för mig känns så mycket Bologna. Samverkan mellan fysiskt, politiskt och elektroniskt meningsskapande, liksom mångdubblingen av fönster mot yttervärlden, tycks göra att många mellanstäder nu lyckas koka ihop eftertraktade koncentrat av sig själva. ■

1 Patrick Le Galès, *Le retour des villes européennes*, Paris: Presses de Sciences Po, 2003. På engelska: *European cities: social conflicts and governance*, Oxford: Oxford UP, 2002.

2 Alberto Gasparini och Antonella Pococco (red.), *Cromatismi e cromosomi di Trieste*, Istituto di Sociologia Internazionale di Gorizia: Gorizia, 1999.

3 Le Galès, s. 285 ff.

4 Le Galès, s. 313–317.

5 Francesca Governa, *Il milieu urbano*, Milano: Franco Angeli, 1997.

6 Intervju via e-post, 16/6 2003.

7 Gianfranco Baldini och Guido Legnante, *Città al voto*, Bologna: il Mulino, 2000, s. 239.

8 Attilio Giordano, "Il signor sindaco, ovvero: la politica che si può toccare", *La Repubblica* fredagsbilaga *Venerdì*, nr 794, 6 juni 2003.

9 Giordano.

10 Giordano.

11 Sergio Chiamparino tillsammans med Vera Schiavazzi och Riccardo Caldara, *La città che parla*, Mondadori, 2003.

12 Pierre Hamel, Henri Lustiger-Thaler och Margit Mayer (red.), *Urban Movements in a Globalising World*, London: Routledge, 2000.

13 Vänsterns förlust behandlas ingående i en bok av Gianfranco Baldini, Piergiorgio Corbetta och Salvatore Vassallo, *La sconfitta inattesa*, Bologna: il Mulino, 2000.

14 Marzio Barbagli och Maurizio Pisati, *Rapporto sulla situazione sociale a Bologna*, Bologna: il Mulino, 1995.

15 Hamel, s. 10. Den italienska rörelsens hemsida: www.inventati.org/criticalmass/.

16 Intervju via e-post, 16/6 2003.

17 www.comune.bologna.it

18 Stephen Graham och Simon Marvin, *Telecommunications and the City*, London: Routledge, 1996.

Den hemlighetsfulle läraren. På senare tid har **Leo Strauss** pekats ut som inspirationskällan för kretsen kring president Bush. Också USA:s hårdföra utrikespolitik skall ha sin upprinnelse i hans tänkande. Men Strauss skilde mellan offentligt budskap och den egentliga läran, som hölls i det fördolda. Därför är det svårt att avgöra vad som är arv och vem som är arvtagare.

Den politiska doktrinen står mellan raderna

SVANTE NORDIN

Professor i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet

LEO STRAUSS UPPFATTAS ibland som gurun bakom den amerikanska nya höger som kallas *neoconservatism*. Sant är åtminstone att hans namn skulle ha stora utsikter att bli nämnt vid varje uppräknings av det viktigaste halvdussinet filosofiska inspiratörer för denna höger, tillsammans med låt oss säga Russell Kirk, Irving Kristol, Robert Nisbet, Eric Voegelin och någon till. Hans många lärjungar bland amerikanska statsvetare – Allan Bloom, Harry V. Jaffa, Willmoore Kendall, Harvey C. Mansfield och Thomas L. Pangle kan nämnas – har effektivt bidragit till hans förgrenade och fortfarande starka inflytande.

Det hela är på många sätt paradoxalt. Hur kunde en tysk-judisk emigrant, vars kanske främsta insatser gällde arabisk och judisk medeltida filosofi (Strauss var specialist på Alfarabi och Moses Maimonides), bli grundaren av en blomstrande statsvetenskaplig skola i Chicago, vilken utmanade USA:s dominerande liberala politiska kultur? Saken är så mycket mer förbluffande som de mest divergerande meningar råder beträffande vad som egentligen var Strauss budskap. En av hans mest säregna tankar var att filosofen bör hemlighålla sina verkliga åsikter och ge offentlighet bara åt en sorgfälligt förfälskad eller

vilseledande version. Mycket talar för att han vilseledde också sina nära lärjungar, åtminstone dem som han inte betraktade som tillräckligt intelligenta eller tillräckligt karaktärsfasta för att tillägna sig sanningen. Men vilka Strausslärjungar fick del av de innersta hemligheterna? Vilka tilläts förbli i populära villfarelser? Detta är en av de många gåtor som försvårar tolkningen av Strauss filosofi. Själv kallade han sig, med lätt ironi, tal-mudist. Han förut-satte att de stora filosoferna – en Platon, en Alfarabi, en Maimonides, en Spinoza, en Nietzsche – alltid skrev sina texter i en sorts chiffer som det var filosofi-historikerns uppgift att avkoda. Säkert är att Strauss ägnade den största beräkning åt att chiffrera sitt eget budskap. Kanske gick nyckeln förlorad vid hans bortgång. Kanske gav han sina närmaste lärjungar – men vilka var de? – del av hemligheten. Kanske kan en tillräckligt uppmärksam läsning av hans texter avslöja den sanna innebörden.

Leo Strauss (1899–1973) var upp-vuxen och utbildad i Tyskland, med

bland andra Martin Heidegger som lärare. Eftersom han var av judisk börd måste han efter Hitlers makt-övertagande 1933 lämna sitt hem-land. Efter en del turer hamnade han i USA och Chicago. Erfarenheten av förföljelse och av politiskt tyranni kom att på ett djupgående sätt prä-gla hans filosofi. Han fick uppleva sam-manbrottet för en liberal demokrati (den tyska Weimar-republikens) och den sega kraften hos en annan (den engelsk-amerikanska). Hans tankar rörde sig kring vad filosoferna, med början hos Platon, haft att säga om demokrati, tyranni och idealstat

och kring hur filosofins visdom förhöll sig till religionens (judendomens, kristendomens, islams).

LEO STRAUSS var en produktiv författare, fortfarande utkommer nya texter ur hans kvarlåtenskap. Men den text som utanför fackmannakretsarna utan tvivel blev den mest lästa och inflytelserika var hans *Natural Right and History* från 1953. Boken var skriven på ett förhållan-devis lättillgängligt sätt och gav en

klar och tilltalande formulering av Strauss så att säga officiella filosofi. Den utgjorde också en del av en tendens i samtida filosofi, en tendens till rehabilitering av den gamla naturrättsliga traditionen som dess-förinnan länge betraktats som för-åldrad och ohållbar.

Natural Right and History bärs upp av en kontrast mellan klassisk (antik, medeltida) och modern filosofi som över huvud taget ständigt återkommer i Strauss tänkande. Avgörande för honom är ett parti-tagande för den antika och medeltida filosofin kontra den moderna. Därvid anses de moderna uppfattningarna karaktäriseras av "historism". Allting förstås som historiskt betingat och som varierande i olika historiska situationer. Det innebär också att allting uppfattas som relativt. Varje tid, varje kultur, varje etnisk grupp anses ha sina värden och sina rättsnormer. Ingen norm kan objektivt sägas vara bättre eller sämre än någon annan. Den liberala toleransen bottnar i nihilism eller i en värderelativism där ingenting är säkert utom att konventionerna skiftar. Mot denna moderna åskådning vill Strauss ställa en som utgick från den antika filosofin och enligt vilken samhället och dess grundläggande normer har sin grund hos naturen. Enligt Platon och Aristoteles har människan en naturlig uppgift och det finns en av naturen given värdenas hierarki. Det goda livet är enligt dem i sin högsta form

Osmält och missförstådd filosofi för masskonsumtion är farlig och långt sämre än det ostörda sunda förnuftet.

Denna värdehierarki uppfattas som en evig och oföränderlig rätt, en gång för alla given. Det historiska livet utspelas på ett lägre plan.

STRAUSS FÖRSVAR för den klassiska naturrätten innebar också ett försvar för den politiska filosofin som intellektuellt företag. Max Weber och med honom hela den moderna samhällsvetenskapen hade insisterat på en skarp åtskillnad mellan fakta och värderingar. Vetenskapen kan uttala sig om vilka medel som är effektiva för ett visst syfte, men aldrig om vilka mål som är de rätta. Men Strauss går i polemik med Webers uppfattning. All verklig förståelse av ett samhälle förutsätter en kritisk hållning, hävdar han. En kritisk hållning är möjlig bara om vi har tillgång till en annan värde måttstock än den som är det studerade samhällets egen. En sådan måttstock hade den klassiska naturrätten tillhandahållit. I dess frånvaro måste samhällsvetenskapen sjunka ned till själöst och i grunden också planlöst faktasamlade.

Platon och Aristoteles hade menat att samhällets uppgift var att möjliggöra och skydda det goda livet. De hade också ansett att det teoretiska, kontemplativa, filosofiska livet är det högsta. Strauss höll med om detta. Därtill hade Platon i dialogen *Staten* hävdade att den bästa staten vore en som styrdes av filosofer, sålunda en form av upplyst despoti. Strauss accepterade också det. Men Platon hade insett svårigheterna med att förverkliga filosofstaten. Den var en utopi som ingenstans hade sin motsvarighet i sinnevärlden. Platons egna försök att blanda sig i politiken hade slutat i snöpliga misslyckanden. I sitt sista stora arbete, dialogen *Lagarna*, hade Platon levererat ett utkast till en mer realistisk statsförfattning, en "näst bästa stat", där en aristokrati skulle styra enligt helgade lagar.

För Strauss blev den näst bästa statens problem av central betydelse. Rent principellt förkastade han den liberala demokratin och vidhöll att ett auktoritärt styre i enlighet med värdenas naturliga hierarki vore det bästa. Men i sin ungdoms Tyskland hade han sett hur ett auktoritärt styre kunde urarta till tyranni och bli farligaste tänkbare fiende till filosofin och den andliga friheten. I Sovjetunionen kunde han iakttaga något liknande. Å andra sidan hade han fått skydd hos det mäktiga USA, som dessutom framstod som det mest pålitliga värdet mot samtidens tyrannier. Men USA var ohjälpligt och en gång för alla vikt åt den liberala demokratin. Vad som där kunde förverkligas var på sin höjd en "näst bästa stat", en demokrati styrd av en elit, av en upplyst politisk aristokrati, av "gentlemän". I likhet med många

andra tyska judar i emigrationen imponerades Strauss av den anglosaxiska politiska kulturen, samtidigt som den var honom djupt främmande. Hans uppgift blev att akklimatisera sig, att finna ett *modus vivendi*. Det gjorde han på ett framgångsrikt sätt genom idén om en liberal demokrati styrd av gentlemän, vilka i sin tur lyssnade på råd från filosoferna.

Strauss tvivlade inte alls på att det var filosoferna som satt inne med den yttersta sanningen. Men denna sanning tedde sig samtidigt farlig genom sitt genomsökande och sin kritik mot det sunda förnufts föreställningsvärld. Filosofin kunde beröva människorna det skyddande höljat av bekväma illusioner, tröstande ideal och lättbegripliga moralregler. Därför var det bäst att filosoferna hemlighöll sin visdom, diskuterade den med varandra men utåt uppträdde konformt med förhärskande meningar. Utåt ville Strauss framstå som en tillskyndare av den liberala demokratin. För sina mest betrodda lärjungar gjorde han dock klart att denna demokrati på sin höjd utgjorde den näst bästa staten och att dess kanske viktigaste uppgift var att skydda det filosofiska livet.

Strauss var ingen paranoiker, men han ägde en hel del av emigrantmentalitet. För den som levat som jude i Hitlers Tyskland och som sedan under några år fört en kringflackande och osäker flyktningtillvaro i olika länder var förföljelse en realitet. Erfarenheterna skärpte Strauss blick för den roll förföljelsen spelat i filosofins historia. I *Persecution and the Art of Writing* från 1952 liksom i andra av hans böcker spelar denna insikt en viktig roll. Filosofin har alltid varit farlig, det som de stora filosoferna tänkt har alltid stått i en riskabel kontrast till det omgivande samhällets åskådningar. Därför har filosoferna haft skäl att dölja sina tankar. De har gjort det genom att använda ett speciellt sätt att skriva. Skenbart har de fört fram det korrekta och konformistiska. Men genom subtila dubbelmeningar, genom vinkar till de införstådda, genom att skriva mellan raderna har de likväl förmått förmedla sitt verkliga budskap till dem som haft förmågan att läsa. Strauss lanserar ett helt nytt sätt att läsa de klassiska filosofiska texterna. Det gäller att noga uppmärksamma vad som står på raderna för att uppfatta vad som står mellan dem. Bakom eller inuti de "utåtvända" texterna döljer sig den esoteriska visdomen.

Gäckande tänkare. Leo Strauss såg till att chiffrera sitt budskap.
© UFR de Philosophie Université Paris

INTE MINST FÅR det sagda betydelse för förståelsen av hur filosofin förhållit sig till religionen. Alltsedan medeltidens islamiska filosofi har förhållandet mellan filosofi och religion stått i fokus. De medeltida tänkare från Alfarabi och framåt som återupptäckte den grekiska filosofin hos Platon och Aristoteles, måste försöka övertyga sin samtid om att denna hedniska filosofi inte stod i motsats till den accepterade religionen. Detta var två skäl. Religionen

utgjorde det omgivande samhällets *common sense*, grunden för moralen och för den sociala sammanhållningen. Att förstöra detta skulle bara kunna fungera upplösande och nedbrytande. Osmält och missförstådd filosofi för masskonsumtion är farlig och långt sämre än det

ostörda sunda förnuftet. Därtill skulle förkunnande av kätterska filosofiska läror komma att utsätta filosofen för förföljelse. Sokrates öde måste stå som ett varnande tecken för varje senare filosof. Det rätta är att lämna religionen i orubbat bo medan de filosofiska diskussionerna hålls inom en krets av invigda.

Så arbetade också alla antikens och medeltidens stora filosofer från Platon till Maimonides. Bara under den nya tiden började den olycksalliga idén om "upplysning" få fotfäste. Den absurda och motsägelsefull-

da tanken att filosofin skulle spridas till folket gav enligt Strauss övertygelse upphov till många av den moderna tidens olyckor. Vad är moderna ideologier som kommunism och nazism annat än folkupplagor av filosofiska idéer, underminerande, förorenande, giftbemängda?

Strauss är rationalist. Filosofin är strävan att med förnufts hjälp förstå världen. Men detta måste med nödvändighet förbli en sak för begränsade grupper, för filosofer. Aten hade på sätt och vis rätt när man avrättade Sokrates. Inget samhälle kan tåla alltför mycket sanning. Sokrates gjorde å sin sida fel när han inte hemlighöll sina tankar.

Strauss själv förfor annorlunda. I noga avvägda doseringar utminuterade han sin filosofi till lärjungarna. Hans utåtvända filosofi var avsedd att bekräfta det liberala samhällets värderingar, att hjälpa "gentlemännen" att styra staten. Hans hemliga filosofi var till bara för den innersta kretsen, de verkliga filosoferna. Strauss såg detta som en del av filosofins ständiga situation alltsedan den uppstod hos Sokrates och hans samtida. Det kan också ses som en avspeglning av den tyska filosofiska emigrantens situation. Strauss fann ett sätt att dölja sina verkliga, explosiva elitistiska tankar och att finna ett *modus vivendi* med det liberala amerikanska samhälle som han både beundrade och föraktade.

HAR STRAUSS NÅGOT att lära oss? Kanske i det som var devisen för hans liv och verksamhet – att tänka radikalt, att handla måttfullt. Hånsynslös radikalitet är en dygd för filosofen, men en synd för politikern. Medelvägens och det borgerliga sunda förnufts måttfullhet är en dygd för politikern, men en synd för tänkaren.

Om 1900-talets tänkare och politiker insett detta skulle seklet kanske ha innehållit färre katastrofer. Strauss, som levde genom större delen av århundradet, gick fri från de amerikanska statsvetarnas välmenade banaliteter liksom från sin beundrade lärare Heideggers politiska galenskap. Bara det ter sig som en bedrift.

Dessutom var Strauss en av sin tids största filosofihistoriker. Hans uppslag befruktade fortfarande forskningen inom de vidsträckta områden där han var verksam (förutom med antik och medeltida filosofi sysslade han bland annat med Machiavelli, Hobbes, Spinoza och Nietzsche). Den klassiska tradition han tolkade och omtolkade gjorde han också levande, det vill säga till en utmaning. De gamla hade rätt, de nutida har fel, det var hans enkla övertygelse.

Därmed blev han en stötesten för många, en dårskap för andra och en profet för några få. ■

Osmält och missförstådd filosofi för masskonsumtion är farlig och långt sämre än det ostörda sunda förnuftet.

Vilsna själar tar sig rätten att döda

ESSÄ/ Själv mordsterrorism. Ett betydande antal islamistiska självmordsbombare har rekryterats i Europa under de senaste tre åren. Den primära drivkraften för dessa "martyrer" är emellertid ofta en identitetskris och inte religiös fanatism.

Västvärldens oförståelse och okunnighet om de militanta islamistiska fundamentalisterna var stor vid tiden för attackerna den 11 september 2001. Beslutsamheten hos en osynlig fiende som hade sin hemvist i en värld parallell med vår sådde en förvirring som alltjämt råder. Västvärlden kände till den våldsbenägna fundamentalismens existens och uttryckte oro för den i underrättelserapporter, men avstod i stort sett från åtgärder av rädsla för att provocera fram en reaktion från muslimer i gemen. Åtskilliga artiklar och böcker har skrivits inom den akademiska sfären, men de flesta behandlade ämnet som en lärd muntration. Få förutsade att islamisk terrorism skulle visa sig vara det viktigaste hotet vid början av det nya millenniet, och de som gjorde det riskerade att kategoriseras som apokalyptiska profeter i stil med Samuel P. Huntington.

Men terrorattackerna den 11 september var ingen isolerad händelse, utan en dittillsvarande kulmen på en utveckling som tog sin början för två årtionden sedan, när den första självmordsoperationen utfördes i Allahs namn. Jag har studerat islamistiska fundamentalistiska rörelser och i synnerhet de militanta sedan 1995, och finner personligen de mänskliga dimensionerna i händelserna vara de mest förbryllande. Ju mer jag lärde mig om självmordsterroristerna, desto mer övertygad blev jag om att ett mönster skulle framträda vid studiet av dem som individer. Vilka var de? Var alla dessa självmordsterrorister lika? Delade de någon typ av gängse religiösa eller personliga drag som kunde göra det möjligt för oss att förstå deras beteende?

Denna typ av analys kallas terroristprofilering. Dess syfte är att spåra utvecklingen av islamisk självmordsterrorism, peka på framtida tendenser samt teckna en profil av de kända förövarna för att förstå deras motiv.

ATT BEGÅ SJÄLVMORD i namn av jihad representerar ett allvarligt legitimeringsproblem för terroristorganisationerna, helt enkelt därför att det är uttryckligen förbjudet i Koranen. Reglerna för krigföring enligt Koranen är helt klara, den sant troende bör kämpa mot fiendens soldater intill döden, men måste skona civila och undvika onödig förstörelse. När andliga ledare som Usama bin Ladin uppmanar till självmordsaktioner är det inte därför att detta skulle vara en traditionell religiös förpliktelse, tvärtom. Legitimeringen av en självmordsaktion utgår från en radikal tolkning av Koranen. Om man söker en anledning att ställa till förödelse och kalla det jihad, kan fraserna hittas i Koranen och sättas in i den önskade kontexten.

Själv mordsterrorism legitimerad genom islam är inget nytt fenomen, men den är inte förbunden med någon specifik religiös tradition som en central aspekt av att vara muslim. Den handfulla episoder av islamisk självmordsterrorism som förekommit under tretton århundraden kan från ett historiskt perspektiv betecknas som en anomali. De inträffade utanför de islamiska civilisationscentra och sprang fram på platser som Moluckerna och Filippinerna och Malabarkusten i Indien. I alla de historiska fallen var

Av
Michael
Taarnby
Socialantropolog vid
Center for Kultur-
forskning vid
Århus universitet

Översättning:
Karin Olsson

religionen viktig, men det var också frågor som självbestämmande, kamp mot kolonialism och behov av genuina regimförändringar, ämnen som alla är lika relevanta i dag.

De terroristorganisationer som hemsökte Mellanöstern och Europa från 1960-talet till 1980-talet hade i första hand vänsterideologier eller en nationalistisk agenda som drivkraft. Religionen gjorde entré på terroristscenen med bildandet av Hizbollah i Libanon och de välkända självmordsattackerna mot amerikanska och franska trupper. Sedan 1980-talet har något dussin olika islamistiska terroristorganisationer tillgripit självmordsaktioner. De uppskattningsvis 200 självmordsoperationer som inträffat sedan dess har från att vara ett Mellanösternfenomen brett ut sig till ett verkligt globalt hot. Hur motiverar terroristgrupper religiösa individer att söka martyrskapet för ett högre ändamål? Vilka tankar rör sig inom en självmordsterrorist? Hur ser islamiska präster och islamiska samhällen på dessa fundamentalistiska grupper och de individer som offrar sina liv?

SEDAN DEN 11 SEPTEMBER har debatten om huruvida självmordsattacker är tillåtna enligt islamisk rättsfilosofi varit intensiv, både i västerlandet och den muslimska världen. Respekterade muslimska prästerliga auktoriteter har fördömt dem i fatwor. Men denna debatt påverkar knappast de islamistiska terroristerna. De vistas i en omgivning där lydnad betyder mest och religiösa diskussioner motarbetas. De får den slutgiltiga sanningen presenterad för sig och har inget annat val än att acceptera den. Dessa fundamentalister har ingen förmåga till religiös debatt och är heller inte intresserade.

Experter på terrorism tar oftast till termen "religiös fanatiker" när de skall förklara varför någon dödar sig själv med vett och vilja i en planerad självmordsaktion. Men ett överraskande antal av självmordsterroristerna var inte alls särskilt religiösa. Av de cirka 200 självmordsterroristerna kan omkring 15 procent, övervägande medlemmar av Hizbollah eller arabiska afghaner, klassificeras som religiösa fanatiker. De identifierade sig fullständigt med sin historiska roll och sin känsla av religiös plikt och dog verkligen för islam. Men den stora majoriteten hade andra och mycket personliga motiv och vad som krävs är en multikausal förklaringsmodell som lägger tonvikten på den individuella terroristen. Det komplexa i analysen avspeglar en lika komplex verklighet. Att fokusera på religiösa frågor är helt enkelt otillräckligt. Att placera in dem i galenskapens riken är lika vilseledande. Det finns inga verifierade fall av mentalt störda islamistiska självmordsterrorister; plågade själar av den sorten vore en belastning för varje terroristorganisation och rensas omsorgsfullt bort.

Att utarbeta profiler för terrorister kräver att forskaren sätter sig in i självmordsbombarens tänkesätt. Att deras handlingar måste fördömas är odiskutabelt, men att fördöma dem som individer ger inga svar på frågan varför de väljer att spränga sig själva i luften. Vilken process förvandlade individen till en självmordsbombare? Det finns ingen enkel formel för att profilera en islamistisk självmordsterrorist, men det är möjligt att identifiera

Självvald isolering. Vad rör sig i huvudet på en islamistisk självmordsbombare?

Foto: Goran Tomasevic/Reuters/Scanpix

de olika motivationsparametrar som påverkar individens beslut att spränga sig själv mitt ibland en skock skolbarn i väntan på busen. Den islamistiska självmordsterroristen är inte bara en politisk schackpjäs, en religiös fanatiker eller en förvirrad personlighet, utan i majoriteten av fall allt detta på samma gång. Islamistisk självmordsterrorism har mindre att göra med islamisk trosnit än med den individuella terroristens personliga världsbild. Vid sidan av radikala islamistiska trosföreställningar samspelar ofta andra motivationsparametrar och vägleder terroristen i riktning mot en martyrhandling.

VILJAN ATT OFFRA SIG själv är inget normalt beteende i någon kultur; det formas i en process i vilken karismatiska ledare visar vägen. De flesta palestinska självmordskandidater rekryterades genom lokala moskéer eller religiösa institutioner, men i Europa tycks informella nätverk och enskilda religiösa studiegrupper ha spelat en viktig roll. Utvaldhet är viktigt för terroristens motivation – att väljas ut för ett martyrskap utmärker aktivisten som en sann muslim och ytterst lojal. Det är en hedersbetygelse att tilldelas en position i ett hämnande jihad. En ansenlig mängd information om hur terroristcellen fungerar har kommit fram på senare tid och understryker vikten av att förstå gruppdynamiken och socialiseringsprocessen. Rekryterna har ofta behov och önsningar som inte kan uppfyllas, vilket lämnar många i ett tillstånd av alienation och desillusion i fråga om det moderna samhällets välsignelser. De har ingen del i de framsteg de bevittnar, utan ställs åt sidan som överflödiga. I stället för att som delaktiga avancera steg för steg mot materiell vinning och meningsfulla relationer, reduceras de till åskådare utan kontroll över sitt eget öde. De blir ett lätt byte för karismatiska ledare med en enkel ideologi som gör dem till betydelsefulla gestalter i islams historia.

Fundamentalism låter individen knyta ett band till en större social grupp och fastän denna grupp är en konstruktion blir den mycket verklig för den enskilda medlemmen. På detta sätt kan en identitetskris förvandlas till en ny upplevelse av mening och ödesbundenhet, som uppmuntrar terroristen in spe att slå tillbaka mot dem han uppfattar som förtryckare. Förtryckarna är både muslimska regeringar som är inkompetenta och korruperade och den västvärld terroristerna föraktar för dess materialism och imperialistiska planer. Det finns andra självmordsterrorister som är lättare att rekrytera, de ansluter sig till jihad för att hämnas anhängare som dödas. Denna företeelse överväger där det råder

ett tillstånd av inbördeskrig, som i Tjetjenien och de ockuperade områdena i Israel.

I SÖKANDET EFTER en profil för självmordsterrorister måste man beakta de relativa skillnaderna mellan rekryteringsprocedurer och indoktrineringspraxis hos de olika terroristorganisationerna. Det finns ingen enhetlig profil, utan i stället två allmänna kategorier som i sin tur kan indelas i flera underkategorier. Som redan nämnts är ytterst sällan bara en motivationsparameter verksam, utan vanligen flera i kombination. Det går ändå att kategorisera de individuella självmordsagenterna efter deras primära motivation.

Den första allmänna kategorin motsvarar den populära myten om självmordsterroristen som en starkt religiös och idealistisk personlighet. De är inbegripna i en religionspolitisk kamp utan andra syften än att bekämpa otrogna förtryckare. Här måste en distinktion göras mellan Hizbollah, som kämpade för sin egen sak, medan de afghanska araberna åtog sig att

rädda Umma, den muslimska menigheten, i vidare mening från de otrogna. Gemensamt för dem är dock den osjälviska hängivenheten och tron på martyrskapet. De levde i fromhet enligt sin tolkning av islam, antingen understödda av libanesiska shiaförsamlingar där de var bosatta eller som utstötta flyktingar som de afghanska araberna. De avvek aldrig från sitt politiska och religiösa tänkesätt och kan anses företräda den hårdaste linjen inom den islamistiska fundamentalismen. Dessa personer representerar alltså myten om självmordsbombaren, men intressant nog utgör de i själva verket en minoritet.

Den andra allmänna kategorin drivs främst av personliga motiv, med islam och den politiska situationen som inspiration. De drogs till självmordsterrorism för att hämnas anhängare som dödas av fienden, för att göra slut på ett meningslöst liv i elände eller har sett sig tvungna att spränga sig själva för att familjen annars skulle utsättas för straffaktioner från en understödjande terroristorganisation. I synnerhet det mycket stora antal palestinier som valt martyrskapet kände det som sin enda egentliga valmöjlighet för framtiden att slå tillbaka mot det hatade Israel. Det var bättre att hoppas på paradiset än att leva med den dagliga förödmjukelsen och påminnelsen om att vara underlägsen.

Hamas och palestinska Islamiska jihad förstod och utnyttjade skarpsinnigt denna genomträngande desperation hos det palestinska samhället. En underavdelning till denna andra huvudkategori är majoriteten av al-Qaidas självmordsterrorister. De upplevde sällan samma slags problem eller svåra omständigheter som palestinerna, tjetjenerna eller de kashmiriska aktivisterna. Utifrån såg de ut att ha lyckats i livet, men hade uppenbarligen svårt att relatera till sin omedelbara omgivning på ett meningsfullt sätt. De valde avsiktligt livet i den självtillräckliga cellen framför att ta itu med den komplicerade, moderna värld de levde i. Det fanns en uppenbar paradox i den frivilliga avskildheten från världen, och den expertis de samtidigt visade i att anpassa sig till villkoren i omgivningen när de inriktade sig på sin slutliga mission. De respektive terroristorganisationerna rekryterar i sina lokala församlingar eller bland immigrantgrupper, med al-Qaida som anmärkningsvärt undantag.

SJÄLVMORDSTERRORISTERNA KAN INDELAS i fem underkategorier, av vilka de två första hör till den allmänna kategorin idealister, medan de tre övriga kan räknas till den andra allmänna kategorin, i vilken personliga motiv överväger.

**Utvaldhet
är viktigt för
terroristens
motivation
– att väljas ut
för ett
martyrskap
utmärker
aktivisten som
en sann muslim.**

Den första kategorin av terrorister består av shiamuslimer som ingick i Hizbollah, Amal, Islamiska jihad och Al-Dawa'a. Dessa shiitiska terrorister kände sig med rätta förtryckta och förföljda i sin omgivning och utkämpade ett befrielsekrig. Det kanske mest intressanta hos dem är att de faktiskt har upphört att använda självmordsaktioner.

Den andra kategorin handlar om de arabiska afghanerna. De skingrades från de baser i Afghanistan som genomsyrades av en puritansk känsla av rättfärdighet och hängivenhet. När de anslutit sig till eller återvänt till sådana terroristorganisationer som Indonesiens Jemaah Islamiyya, Egyptens Islamiska jihad och i några fall al-Qaida, sökte de framstå som modeller för personlig uppoffring i ett världsomfattande jihad.

Den tredje kategorin är förbunden med den palestinska konflikten. En stor mängd palestinier har sprängt sig själva till döds av frustration över att inte se någon framtid. Denna företeelse har självfallet att göra med den israeliska politiken men också, vilket är viktigare, med det samhälleliga uppror som den palestinska befolkningen lever i, och detta förklarar den utbredda anslutningen.

Den fjärde kategorin omfattar också individer som är frustrerade, men på ett mycket mer personligt plan. Dessa terrorister spränger sig själva i luften nästan uteslutande av personlig önskan om hämnd. Detta har förekommit i de ockuperade områdena och formar för närvarande konflikten i Tjetjenien så mycket att termen "De svarta änkorna" nu används i samband med den typiska tjetjenska självmordsterroristen.

Den femte kategorin, slutligen, är en smula svårare att ge en exakt beteckning, men i den finner vi den senaste generationen självmordskandidater som rekryteras av al-Qaida. De ser ut att vara religiösa fanatiker, men visar sig vid närmare granskning ha personliga problem som ofta är resultatet av ett misslyckat möte med västvärlden. På ytan tedde sig många av dem ha lyckats, de var sysselsatta med högre utbildning och var i allmänhet väl sedda i sin omgivning. Men deras oförmåga att fungera och komma till rätta med komplikationerna i det urbana livet på platser som Hamburg och London gjorde dem till idealiska måltavlor för rekrytering till att bli radikala militanta islamister. De hade visserligen blivit moderna internationalister och var kapabla att fungera var som helst, men de saknade känslan att höra till. Avsaknaden av riktning i livet och upplevelsen av desillusion drev dem rakt i de tröstande armar som fanns i jihad. Här hittade de en ny identitet och andlig förankring, ett nytt och bättre hem. Det är nedslående att lägga märke till att praktiskt taget ingen av dem var fundamentalist före bosättningen i Europa. Denna förändring är uttryck för ett problem som är distinkt europeiskt, det var inte ett importerat sådant. Utmaningen är i stället att förstå den inramning och de villkor som möjliggör al-Qaidas rekrytering.

DEN KANSKE MEST förbryllande aspekten av denna utveckling utifrån ett europeiskt perspektiv är förstås just det ökande antal självmordsterrorister som har rekryterats inom Europa under de senaste tre åren. Cellen i Hamburg, som levde och gjorde upp planer i Tyskland, för att senare infiltrera och attackera amerikanska maktsymboler, är det bäst kända exemplet. Kanske mindre känt är den självmordsaktion som eliminerade ledaren för Afghanistans nordallians, Ahmed Shah Massoud. Mördarna var nordafrikanska immigranter som bodde i Europa. En före detta tysk fotbollsspelare av tunisiskt ursprung var den bombman som utsetts att spränga sig till döds på amerikanska ambassaden i Paris, men han arresterades under planeringsstadiet. Två brittiska muslimer från Londonområdet anslöt sig till palestinska Hamas och genomförde bombattacken i Israel mot det populära kaféet Mike's Place. Och så var det förstås Richard Reid, känd som skobombaren, som rekryterades i London för att utlösa en bomb gömd i ena skon ombord på ett affärsflygplan.

Dessa individer var inte inbördes lika men hade en del oroande drag gemensamma. Fastän de såg ut att ha integrerats framgångsrikt i sina respektive samhällsgrupper levde de praktiskt taget isolerade från samhället och kommunicerade endast i nödfall med andra människor utanför fundamentalistkretsar. Medlemskapet i en terroristcell avskilde dem från den verkliga världen, men de väckte sällan misstankar. Gradvis blev jihad deras enda intresse och de blev beroende av de mycket nära band de slöt med andra medlemmar av cellen, så till den grad att de ogärna skulle backa ur ett självmordsuppdrag för att inte svika den adop-

tivfamilj som cellen hade blivit för dem. Antalet muslimer i Europa som kan relatera till dessa känslor av otillräcklighet och identitetskris utgör en bördig jordmån för rekrytering till terrorism, och tillgängliga data tyder på att fenomenet är på frammarsch. Majoriteten av Europas miljoner muslimer delar inte fundamentalisternas rigida ideologi eller deras benägenhet för våld. Exakt hur många militanta islamister i Europa som stöder våldsaktioner är ovisst; detta parallella samhälle är fragmenterat i hemliga celler och ömsesidigt uteslutande ideologiska trosföreställningar. Strategiskt sett kommer några tusen militanta fundamentalister aldrig att störta någon enda europeisk regering, men deras potential för att ställa till problem bör inte underskattas.

De som rekryterar till militanta islamistiska grupper opererar relativt fritt inom Europa och de vet vad de letar efter. Generellt sett är det unga män, ofta välutbildade och som upplever en identitetskris, som är mogna för rekrytering. Individen upplever sig själv som ställd utanför samhällets huvudstråk och känner en moralisk förbittring över det västerländska samhällets dubbelmoral. Han längtar efter ett enklare och rättfärdigare samhälle, ett mer traditionellt sådant. Men antingen är han för långt borta från ursprungsmiljön eller född och uppvuxen i Europa och utan verklig erfarenhet av muslimska traditioner. Den tjugonde flygkaparen, Zacarias Moussaoui, hade aldrig besökt en moské innan han kom till London och det var en jämförelsevis enkel sak att ingjuta en uppsättning "traditionella muslimska värderingar" i honom på grundval av en starkt selektiv tolkning av islam, som sätter jihad i förgrunden.¹

**Det är
nedslående att
lägga märke till
att praktiskt
taget ingen av
dem var
fundamentalist
före
bosättningen
i Europa.**

JAG ÄR HELT ÖVERTYGAD om att rekryteringen av självmordskandidater har blivit avsevärt lättare efter den 11 september. Ett stöd för påståendet är att ett antal tidigare irrelevanta terroristgrupper har använt självmordsaktioner i Indonesien, Irak, Marocko, och naturligtvis den enorma ökningen av palestinsk terrorism sedan början av al-Aqsa-intifadan år 2000. För militanta islamister bekräftades deras konspirationsteorier i och med invasionen av Afghanistan och senare Irak; västvärlden driver ett kors-tåg i syfte att utplåna islam. Inför detta dödliga hot finns ingen annan möjlighet än att slå tillbaka med alla tillgängliga medel och det mest effektiva vapnet i terroristernas arsenal är självmordsbombaren.

Rohan Gunaratna är inte långt från målet med sitt rättframma påstående att den globala kampen mot al-Qaida blir den konflikt som kommer att präglade början av det 21:a århundradet. Terroristhotet har försumrats i över tio år och inom samma tidsspann har al-Qaida skaffat sig stadiga fästn runt världen. Det är ett verkligt hot mot internationell säkerhet och stabilitet och priset för att uppskjuta tuffa beslut är helt enkelt för högt. Den utmaning underrättelsetjänsterna, de rättsliga instanserna och regeringarna konfronteras med är betydande. Studier av metoder och framgångar för bekämpande av terrorism i det förgångna ger inte mycken vägledning; al-Qaidas nätverk har ingen historisk förebild. Det finns ingen regering som finansierar det och kan förmås att rätta sig efter internationella regler. Det finns inte längre någon synlig infrastruktur att motverka och, kanske allra viktigast, det finns ingen att förhandla med. Konventionella metoder för avskräckning, gripanden, arresteringar, fängslanden, förödmjukelser eller till och med dödsstraff kan inte ensamma hejda tidvattenvägen av villiga och kapabla självmordskandidater.

Det är ett allvarligt misstag att tro att terrorismen kan besegras enbart med militära medel. Den lösningen kommer inte i närheten av att ta itu med de verkliga problem som är förknippade med islamistisk fundamentalism och dess dynamik. Mina forskningsresultat utplånar myten om självmordsterrorism som en rent religiös företeelse. Verkligheten är mycket mer komplex och data pekar mot sociala orsaker snarare än religiösa. Ett av de mest bördiga rekryteringsområdena för sympatisörer och framtida terrorister återfinns i utkanterna av Europas samhällen. Den självvalda isoleringen och inkluderandet i en parallell värld är resultatet av en komplex utveckling som innefattar sociala, personliga och politiska frustrationer – religiösa angelägenheter är något som vanligen kommer senare. ■

¹ Rekommenderad läsning: Abd Samad Moussaoui berättar historien om hur hans bror, den tjugonde flygkaparen Zacarias Moussaoui, blev självmordsterrorist i boken *Zacarias Moussaoui. The making of a terrorist. Serpent's Tail, 2003.*

Serenaden

En serenad, Amaryllis till ära, tänker jag sjunga
medan min getflock vaktas av Tityros uppe på berget.
Tityros, innerligt käre vän, låt nu getterna beta,
led dem till källan sen, men se upp för den ljusgula bocken,
den från Libyen; tag dig i akt så du inte blir stängad!

Ljuvaste skatt, Amaryllis, o varför tittar du aldrig
ut från din grotta mer och bjuder din älskade in dit?

Hatar du mig? Är min näsa för platt när du synar den noga,
sticker mitt skägg kanske ut? Snart går jag och hänger mig, flicka!

Se, jag har tio äpplen här som jag plockade åt dig
just på den plats du befallt. Och flera får du i morgon.

Märker du inte min sorg, hur den krossar mig? Ack om jag vore
det lilla surrande biet där och flög in i din grotta
tvärs genom bräken och murgröneblad som döljer dig för mig!

Eros känner jag nu, den skönlöse! En lejoninns
spene diade han och i skogens djup har hans moder
fostrat honom. Hans eld förtär mig ända till benen.

Flicka med hjärta av sten, bedårande blickar och mörka
ögonbryn, kom i din getherdes famn, ta mot mina kyssar!
Om så det stannar vid kyssar blott, vilken underbar vållust!

Kransen tvingar du mig att annars riva i bitar,
den som jag bär för dig, Amaryllis, älskling, och vackert
flätat med doftande selleri, murgröna, knoppande rosor.

Ve mig arme, vad tar jag mig till? Du lyssnar ju inte!

Getfällan kastar jag av och från klippan där fiskaren Olpis
spejar var tonfiskens går, där tänker jag hoppa i havet!
Om du blir lycklig då har jag inte dränkt mig förgäves.

När för ett tag sen jag grubblade på vad du verkligen känner
såg jag sanningen: vallmons blad, alltså kärleksbeviset,
fastnade ej på min arm, det föll bara skrupet till marken.

Hon som spår sant i såll och just häromdan vid min sida
samlade gräs, Agroió, kunde också se att jag tillhör
dig helt och fullt, men att du inte bryr dig det bittersta om mig.

Jag har en get må du tro med tvillingar, alldeles snövit,
ämnad åt dig. Just den vill Mermnons mörkhyllta piga
gärna äga, och hon ska få den, så inbilsk som du är!

Vänta, nu ryckte det till i mitt högra öga. Hon kanske
visar sig ändå? Jag ställer mig där under pinjen och sjunger.
Hoppas hon ger mig en blick, för helt av järn är hon inte.

När Hippomenes åträdde jungfrun till brud tog han äpplen
med sig åt ungmön och sprang sitt lopp. Av lidelsens vanvett
greps Atalante då, hon sjönk i en avgrund av kärlek.

Oxarna drevs av Melampous, siaren, uppifrån Othrys
ända till Pylos, och så fick den kloka Alfesiboias
älskliga moder famnas till slut av den trånande Bias.

Och har Adonis ej, när han vallade hjordar i bergen,
väckt hos Kythereia sådan passion att hon inte förmådde
släppa honom från bröstet, ens när hans lik hade kallnat?

Avundsvärd är Endymion, sänkt i den eviga sömnen
men också lasion avundas jag, o älskade kvinna,
han som vunnit en sällhet de oinvigda förvägras.

Huvudet värker på mig. Kan något bekymra dig mindre?
Sången slutar jag nu. Där jag föll ska jag ligga, och vargar
äta mig. Mätte det smaka dig ljuvt, som honung i munnen!

Tolkning: Ingvar Björkeson

Theokritos

Theokritos, född i Syrakusa
och verksam på Sicilien, Kos
och i Alexandria under förra
hälften av 200-talet f.Kr., är
med sina "idyller" föregångaren
till den långa traditionen
av bukolisk poesi. Hans skildringar
ur böndernas och herdarnas liv,
iakttaget med skarp syn, road
sympati och drastisk humor i deras
sicilianska miljö, mot en fond av
fågelsång, pinjer, källor och blånande
hav, känns dock lyckligt fria från

den fadda preciositet som kom
att utmärka många av efterföljarna
under senrenässansen och barocken.

"Serenaden" kanske är tänkt
som en mild parodi på ett i
hellenistisk kärlekspoesi vanligt
motiv: älskaren som ensam eller
med sina dryckesbröder efter en
natlig fest uppsöker den tillbeddas
hus, sjunger en serenad framför
hennes port och tigger om att bli
inläppt.

INGVAR BJÖRKESON

Evigt motiv. Herdeidyllen är ständigt återkommande också i bildkonsten. Här är det Jakob som omges av sina får.

Ill: National Gallery/Corbis/Scanpix

Anmärkningar

r. 29 *vallmons blad* Tydligt ett slags "älskar-älskar inte": man slog bladet mot armens undersida och hoppades att det skulle fastna.

r. 31 *spår i såll* Okänt hur denna spådomskonst gick till.

r. 37 *ryckte till* ... Tolkades som ett lyckosamt omen.

r. 42 *Atalante* kunde bara godta den friare som slog henne i kapplöpning, de hon besegrade måste dö. Hippomenes hade av Afrodite fått gyllne äpplen som han under loppet kastade ut på banan. Atalante hejdade sig för att ta upp dem, och förlorade. Theokritos version är lite oklar.

r. 43 *Oxarna* ... För att vinna Pero, dottern till kungen i Pylos, måste friaren hämta tillbaka en stulen oxhjord. Melampous utförde bedriften för att hjälpa sin bror Bias.

r. 46 *Adonis, Endymion* och *lasion* älskades alla av gudinnor – Kythereia (Afrodite), Selene och Demeter. *lasion* tycks ha haft någon anknytning till de eleusinska mysterierna.

Frihetens fantom i filosofiska bryderier

I och med att kulturen utvecklas och valmöjligheterna blir fler, växer också vår frihet, menar Daniel C. Dennett. Men för att friheten ska gå ihop med en sträng materialism, får vi tänka oss alternativa världar där den missade golfputten kan gå i håll.

CHARLES DARWINS LÄRA om evolution genom det naturliga urvalet är en av de inflytelserikaste idéer som överhuvudtaget har formulerats. Det är i dag bara religiösa fanatiker som ifrågasätter den. För de flesta av oss utgör den en självklar sanning.

En fråga som många har ställt, framför allt i kölvattnet efter böcker som Richard Dawkins *The Selfish Gene* från 1976 och Daniel C. Dennetts *Darwin's Dangerous Idea* från 1995, är hur genomgripande evolutionsteorin egentligen är. Darwin själv tänkte sig nog att han lanserade en lära inom biologin: det naturliga urvalet handlar om arters överlevnad och utveckling inom växt- och djurriket. Dennett menar dock att idéns giltighet är närmast universell, att den förklarar såväl livets uppkomst och mening som det mänskliga medvetandet, kulturen och moralen.

Denna expansion av Darwins ursprungliga idé har inte varit oomstridd. Dawkins och Dennett har både hyllats och smäddats, men deras böcker har obestridligen fördjupat debatten kring evolutionsläran. Om denna utvidgade evolutionsteori kombineras med, till exempel, Dennetts extrema naturalism eller materialism, uppstår genast en mängd svåra frågor av filosofisk och vetenskapsteoretisk karaktär, såsom: Går det att kombinera denna människosyn med en idé om den fria viljan? Och vad är det som ytterst gör oss till det vi är, det genetiska arvet eller den sociala miljön?

Dessa båda frågor har debatterats intensivt under hela 1900-talet, och inför det kommande seklet framstår de ännu som två av de allra viktigaste, inte bara för filosofin utan också för vetenskapen i stort. I två nyutkomna böcker utvecklas dessa resonemang ytterligare: Dennetts *Freedom Evolves* och *Nature via Nurture* av den brittiske författaren och vetenskapsskribenten Matt Ridley.

I förordet till *Freedom Evolves* skriver Dennett att boken utgör slutresultatet av ett arbete som han påbörjade redan för 30 år sedan. Sin tidigare bok på samma tema, *Elbow Room* från 1984, räk-

Av
HENRIK LAGERLUND

FREEDOM EVOLVES

Daniel C. Dennett

Viking, 2003 (347 s.)

NATURE VIA NURTURE Genes, Experience, and What Makes Us Human

Matt Ridley

Fourth Estate, 2003 (320 s.)

nar han som ett pilotprojekt. Här finns ännu bara en skiss till den teori om medvetandets evolution, som han sedan utförligt målar upp i böcker som *Consciousness Explained* från 1991 och *Darwin's Dangerous Idea*. Det är i dessa senare böcker han lägger fast de två teser som ligger till grund för *Freedom Evolves*: att vårt medvetande är ett rent fysikaliskt fenomen och ingenting utöver hjärnans verksamhet, och att denna hjärna och vår varierande begåvning har utvecklats precis på samma sätt som allt annat i naturen.

DET ÄR ETT MISSFÖRSTÅND, menar Dennett, att naturalismen eller materialismen i fråga om medvetandet skulle utesluta en fri vilja. Den utgör tvärtom en mycket solidare plattform för vårt utövande av frihet genom att den onödiggör all spekulativ metafysik. Han har ingenting till övers för dem som tror att ett dualistiskt perspektiv på kropp och själ är nödvändigt för att

göra plats för en fri vilja. Boken igenom får René Descartes representera denna föreställning, och Dennett tycks mena att vad Descartes har att säga om medvetandet är helt ointressant. Beskrivningen av Descartes är karikatyrartad och man får aldrig något intryck av att Dennett försöker göra "den moderna filosofins fader" någon riktig rättvisa.

Naturalismen låter sig mest naturligt kombineras med en determinism, verkar Dennett mena. Men det framgår aldrig riktigt klart varför så skulle vara fallet. Inom vetenskapen råder det numera delade meningar om determinism och indeterminism, och för många filosofer har frågan förlorat sin betydelse. Dennetts poäng, en uppfattning han delar med andra, är att indeterminismen inte bidrar till att lösa frihetsproblematiken. Det är inte en obestämthet eller slumpmässighet vi är intresserade av när vi diskuterar om en viss handling är fri eller inte och huruvida vi är ansvariga för den eller inte. Men därav följer naturligtvis inte att determinismen måste vara ett bättre alternativ, vilket Dennett verkar tro.

VARFÖR ÄR DET DÅ SÅ VIKTIGT med frihet? Varför kan inte världen lika gärna vara determinerad av verkande orsaker som utesluter individuell frihet? Anledningen till att nästan alla filosofer, utom de mest hårdnackade, vill tillskriva människor åtminstone ett visst mått av frihet är att grunden för all moral annars förefaller undergrävd. Om vårt handlande inte är fritt, utan helt determinerat av arv och/eller miljö, skulle jag ju inte kunna handla annorlunda än jag gör, och följaktligen kan ingen klandra mig eller överhuvudtaget säga att jag gjorde fel eller rätt. Men en värld utan moral är en värld där åtminstone inte jag vill leva, varför det är nödvändigt att våra teorier om medvetandet och människan i stort gör plats för någon form av viljans frihet. Även Dennett delar denna uppfattning, och hans argumentation syf-

Birdie eller bogey? Frågan är om materialismen och determinismen medger möjligheten att handla annorlunda. Kunde den missade putten lika gärna ha gått i hål?

Foto: Brian Bailey/
Corbis/Scanpix

tar till att visa hur en sådan frihet är möjlig inom ramen för hans naturalism och determinism.

Han försöker utförligt visa att determinismen inte utesluter möjligheten att handla annorlunda, att den inte implicerar att varje händelse har en given orsak, och att den inte heller implicerar att vår natur är förutbestämd och oföränderlig. Tanken att händelser kan utvecklas på ett radikalt annorlunda sätt än vad de faktiskt gör hämtar stöd bland annat i den kaosteori som säger att minimala förändringar i ett utgångstillstånd kan få enorma konsekvenser för hur ett händelseförlopp utvecklas.

Dennett använder sig av ett exempel hämtat från den brittiske filosofen J. L. Austin. I detta exempel missar Austin en enkel golfputt, som de flesta skulle medge att han lika väl kunde ha slagit i hål. Frågan här är i vilken bemärkelse av "kunde" han kunde ha satt sin putt. Om vi nu beskriver en möjlig värld, identisk med vår egen just fram till ett tillstånd t_0 precis då Austin slår sin putt, så följer det från determinismen att också i denna möjliga värld missar Austin sin putt. Determinismen säger nämligen att det endast finns en fysiskt möjlig framtid från varje tillstånd i världen; alltså kommer den möjliga värld vi tänker oss att vara identisk med vår aktuella värld.

Men om vi i stället ändrar på någon till synes obetydlig detalj i tillståndet av det tänkta tillståndet t_0 , en stilla bris eller några vattendroppar i gräset, kan vi mycket väl ha skapat en möjlig värld i vilken Austin kommer att slå bollen i hål, och det är i den betydelsen han "kunde" sätta sin putt. Determinismen står sig dock ännu stark, eftersom det bara finns en enda möjlig framtid som följer ur t_0 . Icke desto mindre skiljer sig vår möjliga värld från den aktuella i ett mycket väsentligt avseende: han satte putten.

Många intressanta och svåra frågor aktualiseras av Dennetts diskussion om möjliga världar. Hur mycket kan man manipulera t_0 och ändå

sågas beskriva "samma" händelse, det vill säga: Austins golfputt i just det här fallet? I vilken bemärkelse är det fråga om samme Austin i både den möjliga och den aktuella världen? Men den mest akuta frågan gäller kanske ändå om denna beskrivning av situationen verkligen fångar den intuitiva föreställning vi har när vi tänker oss att den Austin som missade lika gärna kunde ha slagit i hål. Min intuition säger mig att Austin kunde ha satt putten trots att vi inte ändrar på något i tillståndet t_0 före själva puttandet, det vill säga: allting lika så kunde utfallet ha blivit annorlunda. Men detta medger inte determinismen. Dennett fuskas alltså när han inför förändringar i t_0 . Om dessa är aldrig så obetydliga spelar ingen roll.

DENNETT ÄR VAD FILOSOFER brukar kalla en kompatibilist. Han tänker sig, således, att determinism och frihet är kompatibla. I den bemärkelsen är hans ståndpunkt knappast ny. Den fråga jag ställer mig, när jag läser hans analys av "kunna göra annorlunda" i termer av möjliga världar och determinism, är om inte han och mycket av diskussionen om fri vilja inom den analytiska filosofin, åtminstone så som den sett ut fram till 1990-talet, har hamnat i en återvändsgränd. Det behövs radikalt nya tag för att verkligen föra frågan framåt.

Det nya i *Freedom Evolves* ligger i stället i tanken att fria individer utvecklas evolutionärt, och att även friheten gör det. Människan har till exempel större frihet nu än för hundra år sedan, menar Dennett. En av hans många sloganbetonade utsagor i boken är: "För fyra miljarder år sedan existerade det ingen frihet på jorden". Anledningen till att det inte existerade någon frihet för fyra miljarder år sedan är att det inte existerade några människor. Friheten har uppstått på jorden tillsammans med människorna, och den kultur och den civilisation som sedan successivt har växt

AXESS RECENSERAR

Generation des Unbedingten
Michael Wildt
s. 41

Nazismen fick sitt första stora genom-brott bland välbeställda studenter som hade förlorat tilltron till det borgerliga samhället. Denna revolutionära snarare än reaktionära generation såg judeutrotningen som en plikt mot den tyska rasen och anden. **Alf W. Johansson** läser en monumental studie i massmord där ondskan återfår ett drag av demoni.

The Crisis of Islam
Bernard Lewis
s. 42

Islamstudiernas nestor behandlar i sin nya bok en rad centrala frågor med sedvanlig elegans. Att religiös fanatism förhindrade reformation och upplysning är en viktig förklaring till den muslimska världens kris. Men detta är långtifrån hela förklaringen, invänder **Ingmar Karlsson**.

Qui a tué Daniel Pearl?
Bernard-Henri Lévy
s. 44

Journalisten Daniel Pearl var brännbara sanningar på spåren när han mördades i Pakistan i början av förra året. Det finns uppgifter om kopplingar mellan landets säkerhetstjänst och al-Qaida. **Ingmarie Froman** fångas av ett litterärt reportage som ställer de viktiga frågorna med stark intensitet.

Inventing Japan
Ian Buruma
s. 45

Det moderna Japans nationella identitet uppfinns under 1800-talet i ett medvetet försök att frigöra landet från kinesisk dominans och att lära av Väst. **Johan Lagerkvist** rekommenderar en idéhistorisk essä.

GULAG
Anne Applebaum
s. 46

Tanken bakom Gulag var att människor skulle användas som vilken annan råvara som helst. Efter 1939 skulle fångarna vara effektiva kuggar i en maskin. **Kristian Gerner** recenserar ett blivande standardverk om de sovjetiska arbetslägren.

fram, och som fortfarande utvecklas, skapar kontinuerligt allt fler valmöjligheter för oss människor. Detta betyder också att vår frihet ökar, eftersom frihet för Dennett är detsamma som att ha flera möjliga handlingsalternativ att välja mellan.

Denna Dennetts form av frihet är vad jag skulle vilja kalla amerikansk. Jag är inte nödvändigtvis friare bara därför att jag har 30 eller 40 sorters frukostflingor att välja mellan i butiken. Det är inte den sortens frihet jag behöver för att kunna vara en moralisk och ansvarstagande aktör i samhället. Den hotar snarare att dränka oss i en ocean av pseudoalternativ, och det blir bara svårare för oss att välja det rätta och det som gör oss till bättre människor.

FRIHETSPROBLEMATIKEN KAN ANGRIPAS på två olika sätt av en naturalist. Det ena är att, som Dennett, anlägga ett nedifrån-och-upp-perspektiv som utgår från en naturalistisk beskrivning av vad människan är och hur hon fungerar mentalt. Människan är i första hand en biologisk varelse som har utvecklats evolutionärt till den nivå hon nu befinner sig på. Hon är medveten, har moral, och har skapat en avancerad kultur. Detta är det deskriptiva sättet att ta sig an problemet. Det andra är ett uppifrån-och-ned-perspektiv ur vilket människan i stället antas vara på ett visst sätt, till exempel fri och moralisk. På så sätt uppstår det aldrig något frihetsproblem, eftersom friheten ingår i själva definitionen av människan. Därför behöver vi aldrig visa hur denna frihet ser ut och hur den kan ha uppstått evolutionärt. Detta är det normativa sättet.

Dennetts nedifrån-och-upp-perspektiv är, menar jag, oanvändbart. Det är vad den till synes eviga diskussion som har förts genom filosofins hela historia visar. Oavsett vilken kompatibilist vi än väljer – det må vara Chrysippos, Thomas av Aquino, G. W. Leibniz eller Daniel Dennett – kvarstår alltid känslan att den erbjudna lösningen på problemet inte riktigt besvarar den ställda frågan. Vi tvingas därför att anlägga ett uppifrån-och-ned-perspektiv. Frihet och fri vilja passar inte in i en naturalism, utan är i stället vad Kant kallade "praktiska postulat".

Men trots att jag alltså ifrågasätter Dennetts hela projekt, vill jag gärna betona att hans nya bok, liksom de övriga, är mycket läsvärd. Han tar sig an sin omöjliga uppgift på sitt vanliga muntra och högst spirituella sätt. Diskussionen om olika typer av determinism är upplysande, framför allt när han ställer frågan om genetisk och social determinism.

Denna fråga behandlas med än större utförlighet av Matt Ridley i *Nature via Nurture*. Ridley delar Dennetts darwinistiska och naturalistiska utgångspunkt, men hans filosofiska ambitioner är mer blygsamma, vilket gör hans bok mycket lätt-sammare, men inte mindre intressant. *Nature via Nurture* ställer den högst intressanta frågan: Vad gör oss till dem vi är? Bakgrunden till hans problemställning är det välkända projektet med att kartlägga människans arvsmassa. I februari 2001 kunde vi läsa i världens alla tidningar att den mänskliga arvsmassan inte utgörs av 100 000 gener, som man tidigare trott, utan "bara" av 30 000. Detta ledde till en flod av spekulationer, framför allt bland journalister, om att det helt enkelt inte finns tillräckligt många gener för att förklara alla människans olika beteenden. Den

miljö vi växer upp i skulle alltså spela en mer avgörande roll för vår utveckling än vad många biologer tidigare velat erkänna. Nu påpekar Ridley att trots att vår arvsmassa inte består av fler än 30 000 gener, så är det tillräckligt för att dessa skall kunna kombineras på fler sätt än det finns partiklar i universum. För en lekman tycks detta vara mer än tillräckligt!

Ytterligare något som talar för att det är miljön som präglar oss till människor är att vi genetiskt är nästan helt identiska med schimpansen. Vi och de delar 99 procent av vår arvsmassa, ändå råder det en artskillnad oss emellan. Den enda åtskilljande procenten verkar vara väldigt viktig. Eller också är det helt enkelt andra förklaringar som måste till för att redogöra för den stora skillnaden. Ridley förklarar detta på ett mycket pedagogiskt sätt.

HAN TAR ETT LITTERÄRT EXEMPEL: Charles Dickens *David Copperfield* och J.D. Salingers *Räddaren i nöden*. De skiljer sig åt på många avgörande vis, men Dickens och Salinger använder sig av nästan exakt samma ord för att skriva dem. De ord som skiljer dem åt är mycket få, vilket illustrerar att skillnaden inte ligger i vilka ord som

**Jag är inte
nödvändigtvis
friare bara därför
att jag har 30 eller
40 sorters frukost-
flingor att välja
mellan i butiken.
Den sortens frihet
gör mig inte till en
moralisk och
ansvarstagande
aktör i samhället.**

används utan på vilket sätt de kombineras. På samma sätt förhåller det sig med skillnaden mellan människor och schimpanser. Det intressanta är inte själva generna, som i hög grad är desamma, utan hur de kombineras. Detta implicerar naturligtvis att den största delen av arbetet återstår trots att den mänskliga arvsmassan är kartlagd. Många forskare och vetenskapsjournalister har beskrivit arvsmassan som ett recept: när vi nu känner till ingredienserna är det bara att börja laga till måltiden. Med Ridleys synsätt räcker det knappast med att veta vilka ingredienser som ingår, eller ens hur mycket av varje som vi ska tillföra. Vi måste också veta hur de ska kombineras och i vilken ordning. Varför genererar en viss ordning en män-

niska och en annan en schimpans? Detta blir genetikens nästa utmaning, mycket större och svårare än själva räknandet av antalet gener.

Ridleys svar på frågan vad som gör oss till människor är en kombination av arv och miljö. "Ju mer vi upptäcker att gener påverkar vårt beteende, desto mer finner vi att de gör det via miljön, och ju mer vi finner att djur lär sig, desto mer finner vi att inlärning sker via gener", skriver han. Generna påverkas av miljön, och vi påverkas av miljön via våra gener. "Gener är känsligheten personifierad. Det är genom dem som varelser kan vara så flexibla. De är erfarenhetens tjänare." Det hela låter väldigt bra. Alla som inte är fanatiska anhängare av endera sidan i debatten om arv kontra miljö inser att människan på något sätt måste vara en produkt av båda. Ridley ger oss ett sätt att förstå hur detta går till.

Nature via Nurture är också fylld av intressanta fakta, och den tecknar en heltäckande historia över debatten om arv och miljö från Darwin, via beskrivningen av DNA-molekylen för 50 år sedan, till kartläggningen av arvsmassan. Vi får träffa några av 1900-talets främsta biologer och psykologer, och i slutet av boken har han samlat dem på ett manipulerat foto från en fiktiv konferens som kunde och kanske borde ha arrangerats i Biarritz, den 1 april 1903.

En filosof kan dock inte låta bli att undra hur han hanterar frihetsproblematiken och frågan om

moral och ansvar. Om vi bestäms av arv och miljö, på vilket sätt kan vi handla annorlunda än vi gör? Ridley avslutar sin bok med en kort diskussion om fri vilja. Han menar att fri vilja är fullt kompatibel med tanken att vi är determinerade av våra gener och det sociala sammanhang vi vistas i. Alltså en slutsats inte helt olik Dennetts. Han utvecklar en i mina ögon helt obegriplig idé om hur detta exakt går till, en idé som bygger på att orsaken till våra handlingar är av cirkulär natur och inte linjär. Jag förstår dock inte på vilket sätt detta hjälper.

AVSLUTNINGSVIS VILL JAG DISKUTERA en idé som finns explicit i Dennetts båda böcker *Darwin's Dangerous Idea* och *Freedom Evolves*, och som också spökar hos Ridley. Det är en idé som ursprungligen kommer från Dawkins, nämligen tanken att människan ensam har nått så långt i evolutionen att hon kan ställa sig över den och ändra den. Genom vår kunskap i genetik kan vi ändra arvet och på sått och vis även evolutionen genom det naturliga urvalet. Om man ska hålla kvar vid en strikt darwinism, måste man då modifiera den och tänka sig att evolutionen genom det naturliga urvalet inte bara gäller gener, utan även kulturens idébärare, som Dawkins har döpt till "memer".

"Den memetiska evolutionen är inte bara analog med biologisk och genetisk evolution", skriver Dennett i *Darwin's Dangerous Idea*. "Det är inte bara en process som kan beskrivas metaforiskt inom det evolutionistiska idiommet, utan ett fenomen som lyder lagarna för det naturliga urvalet. [...] Och precis som gener hos djur inte kunde börja existera förrän evolutionen av växter hade banat vägen, så kunde inte evolutionen av memer börja förrän evolutionen av djuren banat vägen för en art – Homo Sapiens – med hjärnor som kunde utgöra dess skydd, och en vana att kommunicera som kunde vara memens medium för förflyttning."

En mem är alltså en kulturell motsvarighet till genen. Den lyder samma evolutionära lagar som genen och är precis som genen endast intresserad av överlevnad och spridning i maximal omfattning.

Jag är nog inte ensam om att tycka att detta är en parodi på läran om evolutionen genom det naturliga urvalet. Framför allt förmår denna tanke inte förklara det uppenbara faktumet att en idé åtminstone ibland blir allmänt accepterad därför att den är sann. Dennett kan med utgångspunkt i sin uppfattning om memer inte konstruera ett robust sanningsbegrepp. Memer sprids för att de är framgångsrika, inte för att de är sanna. Det paradoxala i det hela är att även Darwins oerhört framgångsrika idé blir en mem vars framgång tillskrivs något annat än dess sanning. Mem-tanker hotar att göra sanningsbegreppet till ett instrument och på så sätt blir det också ett begrepp utan någon substans.

Dennett är en av samtidens mest inflytelserika filosofer med en läsekrets som sträcker sig långt utanför kretsen av akademiska fackmän. *Freedom Evolves* är inte en av hans bättre böcker. Dess argumentation är alltför slarvig för att tillfredsställa en filosof och alltför svår för att tillfredsställa en lekman. *Darwin's Dangerous Idea* är fortfarande både hans bästa och hans mest kontroversiella bok.

Ridleys nya bok är däremot en av hans bästa. Den är mycket läsvärd och försöker inte balansera mellan vetenskaplighet och populariserande på samma sätt som *Freedom Evolves*. Den är populär-vetenskap när den är som allra bäst och allra viktigast. ■

"Total insats, största intensitet". Tyska soldater bevisar den egna världsåskådningens överlägsenhet i handling. Kollektiv bestraffning, Polen 1941.

Foto: Hulton-Deutsch/Corbis/Scanpix

Massmördare från medelklassen

GENERATION DES UNBEDINGTEN
Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes

Michael Wildt

Hamburger Edition, 2002 (964 s.)

I SLUTET AV JUNI 1941 var ryssarna tvungna att skyndsamt utrymma den polska staden Lwów/Lemberg i samband med det tyska anfallet. Att evakuera fångarna i stadens fängelser var omöjligt, de sköts helt sonika av NKVD (den ryska säkerhetstjänsten). Tyskarna påträffade över 2 000 mördade fångar, och ortsbefolkningen hade redan inlett judepogromer: NKVD:s död skylldes på judarna. Tyskarna lät det lokala mördandet pågå några dagar innan de själva tog över. Tusentals judiska män föstes ihop på en idrottsplats för att skjutas. Ledare för en av insatsgrupperna var SS-officeren Erwin Schulz, före detta polis i Graz och Bremen. I Lemberg blev han massmördare, och under Nürnbergsrättegången förklarade han varför:

"Jag var präglad av händelserna i Lemberg (ryssarnas mördande av fångarna), men kände motvilja mot ordern (att döda judarna), som jag ansåg oriktig, även politiskt oriktig. Jag brottades allvarligt med frågan. Jag visste att jag av naturen var godmodig och tillskrev min vanda detta drag. På grund av motståndarens konstaterade beteende ansåg jag mig tvungen att visa större hårdhet."

Erwin Schulz var med sina skrupler snarast ett undantag bland ledarna för de insatsgrupper som följde armén i spåren. Hans kollega Erich Ehrlinger, ledare för Specialkommando 1b, kunde själv gripa in i mördandet när han tyckte avrättningarna – vanligtvis med nackskott – gick för långsamt. Vid ett tillfälle då oro uppstod i en grupp som fördes till avrättning, tömde han sitt pistolmagasin rakt in i hopen. Ehrlinger gick efter kriget under jorden och bytte namn, men återupptog på 1950-talet sin rätta identitet och döm-

des 1961 till tolv års fängelse för delaktighet i 1 045 mord. Domen vann dock aldrig laga kraft och Ehrlinger släpptes ur fängelse 1965.

Schulz och Ehrlingers förvandling till massmördare behandlas i Michael Wildts monumentala studie *Generation des Unbedingten*, en kollektivbiografi över ett ledarskikt som betecknats som "folkmordets kärngrupp".

I SEPTEMBER 1939 LYCKADES SS-CHEFEN Heinrich Himmler och hans medhjälpare Reinhard Heydrich föra samman säkerhetstjänst (SD), säkerhetspolis och SS till en enda övergripande organisation, Reichssicherheitshauptamt (RSHA), som Wildt betecknar som en "organisation av ny typ". Det var inte en byråkratisk organisation vars verksamhet reglerades av lagar, utan en "kämpande förvaltning", besjälad av nazistisk fanatism, inriktad på att "rädda" rasen och folket.

Av de omkring 3 000 personer som var knutna till denna organisation har Wildt studerat 221, men i realiteten koncentrerar han sig på en mindre grupp ledare för insatsgrupper i Polen, Baltikum och Sovjetunionen. Det är ett empiriskt och metodiskt imponerande arbete, en triumf för modern tysk historieforskning. Det finns knappast någon annan bok där man kommer det nazistiska massmordets mekanismer så nära.

Länge koncentrerades forskningen till det högsta ledargarnityret; pionjärer i studiet av lägre befattningshavare är Christopher Browning (*Ordinary Men*) och Daniel J. Goldhagen (*Hitler's Willing Executioners*). Browning sökte främst socialpsykologiska förklaringar till att tyska militärpolis blev mördare, medan Goldhagen lyfte fram antisemitismen som en allt dominerande förklaring. Man mördade av fri vilja, hela det tyska folket stod bakom eliminierandet av judarna. Även Wildt framhåller antisemitismens framträdande roll, men hans förklaring är mer komplex. Han belyser hur världsåskådning, institutionell struktur och krigssituationen i öster samverkade i en radikaliseringsprocess som ledde till terror, deportationer och slutligen massmord. "Entgrenzung", nedrivande av gränser, är det begrepp han använder för att fånga detta skeende.

De män han undersöker var välutbildade män (en tredjedel hade doktorsgrad) av medelklassbakgrund, för vilka det nazistiska maktövertagandet hade skapat eggande karriärmöjligheter. Även om Wildt är försiktig med generaliseringar, framträder en gemensam generationserfarenhet. De flesta var i 30- och 40-årsåldern när kriget utbröt. De tillhörde en generation som precis hade missat första världskriget, men som därför hade lättare att ta till sig detta som en heroisk erfarenhet.

DET VAR BLAND STUDENTERNA som nazismen fick sitt första stora genombrott. Weimarrepublikens bräcklighet, kommunisthotet, Rhenlands-ockupationen och hyperinflationen 1923 hade fått dem att förlora tilltron till det borgerliga samhället. De var framtidsinriktade, egentligen mer revolutionära än reaktionära. Deras tänkande kretsade kring ledarskap och gemenskap. De såg sig själva som en utvald elit, främmande för massan. Det var i handling man bevisade den egna världsåskådningens överlägsenhet. Här gällde "total insats, största intensitet".

Nazistregimen vilade inte på staten och lagen, utan på folket och rasen. Rätten hade inte sin grund i den skrivna lagen, utan i "gesundes Volksempfinden", en intuitiv uppfattning om vad som konstituerade folkets bästa, ytterst förkroppsligat i Führerns handlande. RSHA var en

organisation med uppgift att skydda "den tyska folkroppen" mot skadliga företeelser. Man bekämpade "Volksfeinde", grupper och individer som uppfattades som motståndare till den tyska rasens och andens "substans". Föreställningen att de bästa och tappreste hade stupat i kriget, skänkte rasfrågan en särskild intensitet: den "biologiska kärnsubstansen" måste åter-

skapas. Trots att RSHA var en polisorganisation, var den primära uppgiften att bedriva rashygien i syfte att skapa en "sann folkgemenskap".

Den exalterade självbilden, den extrema handlingsinriktningen, den rasistiska världsåskådningen och den ställning ovan lagen som RSHA fick: därutöver krävdes inte mycket för att dessa välartade män skulle bli massmördare. Kriget såg man som en möjlighet till självförverkligande,

Det var bland studenterna som nazismen fick sitt första stora genombrott.

motståndarna saknade människovärde, mordandet och det slutliga lösandet av "judefrågan" blev en tvingande plikt. Hitler återkom ständigt till att det var hans generations uppgift att rädda den tyska rasen.

Säkerhetspolisen fungerade som ockupations- och ordningsmakt bakom fronterna. Krigsmakten sökte inför kriget i september 1939 hålla tillbaka säkerhetstjänsterna, men dessa frigjorde sig snabbt från förmyndarskapet. Polska "friskyttar" fick legitimerade omfattande gisslanavrättningar. Det förekom protester från ledande generaler, men dessa tystnade snabbt. Redan i oktober gav Hitler order om etnisk rensning i västra Polen: den polska eliten skulle likvideras, judar och zigenare föras samman i ghetton.

POLEN BLEV EN ÖVNINGSARENA FÖR RSHA. I och med anfallet på Sovjetunionen fick man utökade uppgifter. Här handlade det explicit om ett förintelsekrig, vilket underlättade samarbetet med militären. Insatsgrupperna fick i stort sett fria händer att vidta de åtgärder som krävdes för att "skapa lugn och ordning".

När sedan USA kom med i kriget försvann de sista spärarna. Hitler tycks före kriget ha hyst en föreställning om att judarna kunde användas som gisslan för att förhindra USA:s krigsinträdande (tal 30 januari 1939). Den 12 december 1941 (dagen efter krigsförklaringen mot USA) skrev Joseph Goebbels i sin dagbok, att Hitler sagt honom att nu "gällde det att i judefrågan... göra rent hus" ("bezüglich der Judenfrage /.../reinen Tisch zu machen").

Antisemitismen var en europeisk företeelse, men det som gav just den tyska varianten en särskild intensitet – här måste man delvis hålla med Goldhagen – var att den kombinerades med 1800-talets romantiska historiespekulation och dess föreställningar om en totalomvandling av människa och samhälle. Rasism, kulturpessimism och pånyttfödelsedrämmor smälte i Tyskland samman i en explosiv förening.

Wildt berör Hannah Arendts bok *Den banala ondskan* från 1963 och dess berömda avdemonisering av den nazistiske massmördaren, men tar inte upp den till kritisk granskning. Hans studie framstår dock som en falsifiering av Arendts tes. Det handlar sannerligen inte om några musgrå byråkrater som tanklöst följde order, utan om medvetna, fanatiska intellektuella. Vad är då en intellektuell? Jo, en individ som känner en dragning till det utopiska. Det är när utopin förenas med det fanatiska som förutsättningar för den absoluta ondskan uppstår.

VAD HÄNDE MED LEDARNA I RSHA efter kriget? Några begick självmord. Många gick under jorden eller flydde till Spanien, Egypten eller Sydafrika (som Eichmann), andra infångades emellertid av de allierade och ställdes inför rätta. I den så kallade Einsatzgruppenprocessen 1947-48 ställdes 23 före detta officerare inför skranket. Tio frikändes, sex dömdes till döden, men bara en avrättades.

Flera av de anklagade lyckades senare återta sin borgerliga karriär inom polisen eller som jurister. Erich Ehrlinger var en tid gästmottagare på ett kasino, senare bilförsäljare. Den märkligaste karriären gjorde kanske Hans Rössner, som arbetat inom RSHA som expert på kultur- och konstfrågor. Denne lyckades på femtiotalet bli chef för det renommerade förlaget Piper och förläggare av Hannah Arendts böcker. En av de titlar han gav ut var hennes ovan nämnda bok om Eichmann-rättegången!

ALF W. JOHANSSON

Irak – en gåva till bin Ladin

THE CRISIS OF ISLAM
Holy War and Unholy Terror

Bernard Lewis

Weidenfeld & Nicholson, 2003 (192 s.)

TROTS SINA 86 ÅR ÄR BERNARD LEWIS fortfarande en av de mest produktiva och inflytelserika skribenterna i frågor som rör den muslimska världen. Förra året utkom han med boken *What went wrong*, baserad på en rad artiklar som publicerats före den 11 september 2001 och som kunde läsas som ett förebådande av vad som komma skulle.

Som en uppföljning och delvis upprepning har han nu publicerat *The Crisis of Islam*. Med sedvanlig elegans behandlar han här klart och koncist en rad för den muslimska världen centrala frågor. Han tar itu med en rad missuppfattningar, som till exempel vad begreppet *jihad* egentligen innebär. Ursprungsbetydelsen är ansträngning, och den främsta formen av jihad är den inre kampen för människan för med sig själv. Lewis utreder varför självmordsattentat strider mot Koranen och hadith, traditionerna. Han påpekar att den muslimska världens problem trots bokens titel inte i första hand kan tillskrivas religionen, utan att de värsta olyckor som drabbat denna i modern tid beror på import av västerländska politiska koncept som socialism, kommunism och inte minst fascism, som var en inspirationskälla för grundarna av det Baathparti som var Saddam Husseins verktyg på vägen mot den absoluta makten.

Orsaken till att islamistiska rörelser vann mark under 1970- och 80-talet var framför allt att de importerade, västliga ideologierna hade diskrediterats och att panarabismens utdragna kris till sist utmynnade i en hjärndöd. Argumentet att varken nationalism, kapitalism eller socialism lät sig förenas med den islamiska världens innersta väsen fick allt större genomslagskraft. I stället måste man slå in på en ny, eller snarare gammal, autentisk väg. "Islam är lösningen", löd parollen.

Överinskrivningen vid skolor och universitet, den allmänna sänkning av undervisningsnivån och den ökande användningen av de nationella språken i den högre undervisningen hade skapat en ung "Lumpenintelligentia". Denna hade fått tillräcklig utbildning för att inte acceptera att återgå till jordbruk eller industriarbete, men saknade kunskaper för att klättra på den sociala stegen.

Det var inte minst till dessa grupper fundamentalisterna vände sig, och det är mot denna bakgrund religionens växande roll i den islamiska världen under 1970-talet måste ses. Dess växande styrka berodde också på att den ekonomiska makten i arabvärlden låg hos Saudiarabien. Huset Saud har under hela sin tid vid makten koncentrerat sig på att konsolidera sin makt och kontroll över islams heliga platser, och strävat efter att tona ned panarabismen för att i stället framstå som islams sanna väktare. En panislamisk doktrin var betydligt lättare att hantera politiskt än panarabismen med dess anspråk att diktera de

enskilda staternas politik. Och hellre islamiska konferenser med appeller om en diffus islamisk enighet än arabiska toppmöten med krav på gemensamma handlingsprogram.

SAUDIERNAS EXPORTERADE ALLTSÅ inte bara olja med framgång, utan även en ultrapuristisk version av islam, wahabismen. Det är med hjälp av saudiska pengar som al-Qaida och andra extrema grupper kunnat växa sig starka och Lewis gör en träffande liknelse: "Tänk Er att Ku Klux Klan eller en liknande grupp skulle få fullständig kontroll över Texas och dess oljeinkomster och använda dessa pengar för att upprätta ett nätverk av välfinansierade skolor och utbildningsanstalter över hela kristenheten och på så sätt sprida sin egen underliga variant av kristendomen".

Lewis återkommer till en av sina huvudteser i *What went wrong*, nämligen att en förklaring till den muslimska världens kris är att islam i motsats till kristendomen inte genomgått en reformation och att den muslimska världen inte heller haft en upplysningsperiod. Mongolernas förstörelse av Bagdad 1258 och fördrivningen av muslimerna från Spanien innebar början på en kulturell och ekonomisk stagnation som den islamiska världen lider av än i dag.

Den islamiska vetenskapens och konstens tillbakagång inleddes redan under 1300-talet. Principen om "taqlid" fick överhanden, det vill säga möjligheten att fritt tolka Koranen förbjöds. Detta innebar ett slags vetenskaplig och kulturell abstinensdoktrin. All kunskap som inte fanns i Koranen var fördärlig. Fundamentalistiska teologer fick överhanden med sina hårklyverier, och de sökte då, på samma sätt som i dag, en räddning ur sin politiska och samhällsliga misär genom en bokstavstroget tillämpning av Koranen. Allt som kunde vetas och var värt att veta var för det första redan känt. Dessutom var kunskapen tillförlitligare ju närmare dess källa låg uppenbarelseens tid. Filosofer, vetenskapsmän och poeter förföljdes som "rebellerna mot den gudomliga ordningen".

Taj Mahal i Indien från 1634 och Blå moskén i Istanbul, som byggdes vid samma tid, är arkitektoniska bevis för att stagnationen inte var total.

Men de religiösa fanatikerna och fientligheten mot allt nytt förblev tongivande. År 1580 fick de ett observatorium som byggts i Istanbul året innan förstört, och 1745 lyckades de stoppa den första tryckpressen i samma stad efter det att den varit i funktion i 17 år.

DETTA ÄR DOCK INTE HELA sanningen. Lewis förbigår i stort sett helt att efterkrigstidens och självständighetens politiska realiteter inte varit särskilt gynnsamma för framväxten

av demokratiska traditioner och politiska system. Europeiskt kolonialstyre följdes av inhemska regeringar som styrdes av monarker, eller av officerare som fått sin utbildning i kolonialmakternas militärakademier, där de inte tränats för att överta självständiga demokratier utan för att tjäna som instrument för den forna kolonialmaktens intressen och för en "härska och söndra"-politik. Svaga ekonomier, bristfälliga utbildningssystem och hög arbetslöshet omöjliggjorde framväxten av fungerande demokratier.

Regimerna var alltför auktoritära och baserade på sårbarheten för att förstå nödvändigheten av en demokratisering, och intresset i västvärlden för demokrati och mänskliga rättigheter utanför Europa var inte lika påtagligt som nu. På 50- och

**Vi har troligen
inte på länge än
sett slutet på
terrorattacker
mot amerikanska
och andra
västerländska mål.**

Den värsta förödmjukelsen. Bagdad, det islamiska kalifatets huvudstad, under amerikansk ockupation. En soldat håller tillbaka åskådare efter ett spränggattentat mot den jordanska ambassaden den 7 augusti 2003.

Foto: Oleg Popov/Corbis/Scanpix

60-talet fann sig vidare många i att de demokratiska rättigheterna undertrycktes, med motiveringen att detta var nödvändigt såväl för den egna nationens överlevnad som för den arabiska enhetens skull och för kampen mot Israel. En arabisk socialism baserad på enpartisystem påstods också, och ansågs på många håll, även i Europa, vara en förutsättning för den ekonomiska utvecklingen. Detta gällde inte minst den nu så diskrediterade algeriska socialismen i FLN:s tappning.

Den nationella enhet och stabilitet som är nödvändig för en fungerande demokrati har dessutom undergrävt av att de nya staternas gränser drogs för att passa kolonialmakternas syften. När det brittiska mandatet Irak bildades 1919 fanns inget irakiskt folk. Basra i det shiitiska södra Mesopotamien hade alltid varit vänt mot Gulfen och Indien, Bagdad hade starka kontakter med Iran, medan Mosul i norr, där kurderna var i majoritet, var orienterat mot Turkiet och Syrien. Nu visar det sig att försöken att skapa en nation av dessa delar av det tidigare osmanska imperiet var lika utsiktslösa som de samtidiga försöken att göra bosniska muslimer, serber, kroater och slovenar till en sydslavisk nation i den norra delen av samma sönderfallna värde.

Ändå hävdar Lewis att just Irak skulle vara ett exempel på att en demokratisk opposition kan ta över makten i ett tidigare antiamerikanskt land. Detta önsketänkande är anmärkningsvärt, inte minst med tanke på att Lewis är rådgivare till bland andra vicepresident Cheney.

I Irak, som i så många andra stater, är stam- och klankänslan och den religiösa tillhörigheten fortfarande starkare politiska faktorer än lojaliteten mot en stat vars gränser en gång drogs upp för att främja brittiska intressen. Politiska partier byggda på ideologier och samhällsmodeller har därför ingen marknad.

Av de partier som trätt fram i Irak efter Saddam Husseins fall är det ju också bara kommunistpartiet som har en ideologisk bakgrund och som är överregionalt, och det torde knappast få ställa upp i val under amerikanskt överinseende. Eftersom

shiiterna är i klar majoritet, torde partier med denna religiösa ideologiska bakgrund också få en majoritet i fria val. Om de skulle utnyttja en sådan till att slå in på en iransk väg, vilket är troligt, kommer säkerligen knappast heller detta att accepteras av Washington, vilket inte kommer att stärka irakiernas tilltro till västerländsk demokrati. Till bilden hör också att ett demokratiskt Irak enligt de amerikanska föreställningarna skulle innebära att kurderna i norr skulle tvingas ge upp den självständighet de nu för första gången i sin historia åtnjutit i över tio år.

För att ta sig ur detta dilemma kommer den amerikanska ockupationsmakten kanske snart att se sig tvingad att försöka tillämpa en libanesisk lösning och ge de olika religiösa och etniska minoriteterna en parlamentarisk representation som utgår från deras andel av befolkningen. Det libanesiska exemplet är dock inte särskilt uppmuntrande, och ett sådant demokratiskt experiment skulle snart visa att den arabiske historikern Ibn Khalduns 600 år gamla teori om *asabija* fortfarande har sin relevans för arabisk politik. Ordet är sväröversatt och betecknar närmast en fanatisk, av sisu präglad klansammanhållning. Enligt Ibn Khaldun hade den politiska makten sin bas i grupplöjalitet. I den politiska maktkampen kom till sist den grupp som visade störst *asabija* att stå som segrare.

BÅDE I SYRIEN OCH I IRAK kan den politiska utvecklingen sedan självständigheten förklaras med denna teori. Sedan 1962 och fram till Saddams Husseins fall styrdes båda dessa stater av ett parti, Baath, vars ideologi främst sågs syfta till att utjämna alla sociala motsättningar som baseras på sekt-, region- eller stamlojaliteter. Det officiella målet är att skapa ett sekulärt samhälle med panarabismen som ledstjärna. I Irak kom i stället den politiska makten inte bara att samlas hos en minoritet, de sunnitiska araberna, som utgör omkring 20 procent av befolkningen, utan hos en minoritet inom denna minoritet – officerare med sitt ursprung i landsortsstaden Tikrit.

I Syrien ligger fortfarande den reella makten i händerna på en minoritet inom en religiös minoritet, nämligen en av de fyra alawitiska stammarna. När Hafez al Assad i november 1970 grep makten i Damaskus var det den tjugoandra militärkuppen sedan 1949. Alawiterna har alltid betraktats med förakt av den sunnitiska och kristna befolkningen i Syrien. Av sunnitiska fundamentalister uppfattas de fortfarande som religiösa kättare såväl på grund av sin religion som för att de förknippas med Baathpartiets sekulära ideologi. Trots att alawiterna endast utgör 10–12 procent av befolkningen, och trots återkommande oroligheter, kunde Assad under tre decennier behålla greppet om makten och överlämna denna till sin son. Den grundläggande förklaringen är att fransmännen under mandattiden konsekvent rekryterade de inhemska officerarna från de olika minoritetsgrupperna. Bland dessa visade alawiterna prov på störst *asabija* genom att eliminera sina drusiska, ismailitiska och sunnitiska konkurrenter om makten. När kampen väl var avgjord till alawiternas fördel, fortsatte dragkampen mellan de olika alawitiska stammarna.

Assads klan avgick med segern.

Om den störtade irakiska minoritetsregimen ersätts av en ny med en bredare politisk bas, som bättre reflekterar den etniska och religiösa mångfalden, är risken stor att samma utveckling upprepas. En stark politisk makt är en nödvändighet om de nuvarande lojalitetsbanden med sin religiösa, regionala eller etniska bas ska kunna brytas. Varje ny regim som eftersträvar en sådan maktställning kommer emellertid snarare förr än senare att tvingas stödja sig just på lojaliteten inom den egna gruppen – inte bara för den politiska utan även för den fysiska överlevnadens skull – vilket gör det omöjligt att uppfylla de ursprungliga föresatserna, hur goda dessa än må ha varit.

Den 600 år gamla tesen om *asabija* har fortfarande en sådan giltighet att demokratiska regimer torde förbli utopier i länder som Syrien och Irak under överskådlig tid.

IRAK KAN DÄRFÖR VISA SIG bli en gåva till bin Ladin, vilket Lewis helt förbiser. Ju längre ockupationen varar, desto större trovärdighet får bin Ladins argumentation att den muslimska världen i stort hela tiden var det egentliga anfallsområdet. Det verkliga hotet, Nordkorea, lämnades i fred. De påstådda massförstörelsevapnen var bara ett svepskäl, och ockupationen av Bagdad – huvudstad i det islamiska kalifatet under en sexhundraårig storhetsperiod – är för många muslimer den mest förödmjukande händelsen sedan östra Jerusalem gick förlorat 1967.

Den irakiska regimens snabba och totala kollaps stärkte dessutom ytterligare bin Ladins argument att varken sekulär islamism eller arabisk nationalism kan befria den muslimska världen. Räddningen ligger i islam och ett permanent, våldsamt, militärt jihad. Om bara en promille av befolkningen i den muslimska världen sätter tilltro till dessa resonemang, innebär detta en rekryteringsbas på över en miljon människor. Vi har troligen inte på länge än sett slutet på terrorattacker mot amerikanska och andra västerländska mål.

INGMAR KARLSSON

Skurkstreck i en skurkstat

QUI A TUÉ DANIEL PEARL?

Bernard-Henri Lévy

Grasset, 2003 (537 s.)

VARFÖR DÖDADE DEN VÄLUPPFÖSTRADE och välbärgade Omar Sheikh den amerikanske journalisten Daniel Pearl? Den franske författaren Bernard-Henri Lévy ställde sig den frågan när han började forska i omständigheterna kring Daniel Pearls död i januari 2002. I våras publicerade han resultatet av sitt årslånga arbete: *Qui a tué Daniel Pearl?*. Frågan "varför?" förvandlas här till ett retoriskt "vem?" allteftersom efterforskningarna framskrider.

Daniel och Omar föddes i olika världsdelar, men växte upp i samma sorts ombonade medelklassmiljö. Daniels föräldrar är amerikanska, liberala judar. Faderns familj kommer från Polen, modern är född i Irak. Pappan är välkänd vetenskapsman och professor. Barndomshemmet är en villa med trädgård vid exklusiva Mulholland Drive i Los Angeles, och hans uppväxt var klassiskt kalifornisk: fotboll, surfing, musiklektioner, bar mitzva i Jerusalem, studier vid Stanforduniversitetet innan han till sist blev journalist och så småningom anställdes på *Wall Street Journal*. Daniel var allas älskling, hade nyligen gift sig, och hans franskfödda fru väntade deras första barn när han blev kidnappad i Karachi.

Omar föddes i London 1973, dit hans familj kommit några år tidigare från Pakistan. Fadern äger klädbutiken Perfect Fashions i Wanstead i östra London, vilken de senaste åren stadigt gett en vinst på 500 000 pund före skatt – ingen föraktlig summa för en man som invandrade för drygt 30 år sedan. Omars föräldrar är muslimer, men bryr sig i stort sett bara om de största helgerna. Hans barndomshem är ett av Londons typiska enfamiljshus i tegel med trädgård på baksidan och en entré dit mjölkflaskor och tidningar levererades tidigt på morgonen.

Han sattes i privatskolan Forest School och blev genast klassens ljus; en mönsterelev, säger hans lärare i dag. Omar utsågs till "head of house" på skolan, spelade cricket, schack och blev även mycket skicklig på armbrytning. Två år tillbringade han på en dyr, nästan parodiskt brittisk public school i Pakistan, innan han återvände till London för att avsluta Forest School och inleda högre studier vid London School of Economics.

Både Daniel och Omar kunde ha gjort karriär i den lilla akademiska världen, slagit sig till ro med hustru och barn och levt ett behagligt liv med surfing eller cricket, musik och välgörenhet, samt lärda diskussioner om tillståndet i den stora världen. Men så blev det inte.

NÅGONSTANS PÅ VÄGEN från de ombonade hemmen rämnade nämligen den stora världen, och Omar iscensatte i stället ett bestialiskt mord på Daniel. Den 23 januari 2002 togs journalisten Daniel Pearl till fånga under ett reportageuppdrag i Pakistan för *Wall Street Journal*. Han lurades i en fälla som gillrats av Omar Sheikh och fick halsen avskuren en vecka senare. Avrättningen filmades, kroppen styckades i tio delar; huvudet skilt från kroppen, armarna avhuggna vid axlarna, varje ben styckat i tre delar. När kvarlevorna grävdes upp i april samma år, visade det sig att delarna hade sam-

Journalisten som visste för mycket. Daniel Pearl kidnappades i Karachi den 23 januari 2002. Kort därefter döddes han. Pakistans säkerhetstjänst kan ha varit inblandad. Den här bilden skickades, med ett antal snarlika, ut till diverse medieföretag. Foto: Corbis/Scanpix

manfogats till en kropp: huvudet hade lagts vid halsen, armarna vid axlarna och varje ben bit omsorgsfullt på rätt plats. "Var det kanske någon som till sist ändå brydde sig om honom?", frågar hans mor Ruth en svarslös Bernard-Henri Lévy.

Det arbete som är nedlagt i boken är imponerande. Lévy har rest till Kalifornien, New York och London för att intervjua familjer, barndomsvänner, skolkamrater, kolleger och bekanta. Han har sparat upp den utflippade engelske musiker som delade cell med Omar i ett indiskt fängelse på 1990-talet, han har suttit länge i huset i Karachi där Daniel Pearl mördades, han har besökt New Delhi, Kandahar och Bosnien för att finna svaret på frågan om vem som egentligen dödade Daniel Pearl.

Bosnien är betydelsefullt. Omars nya liv började nämligen ta form när Serbien inledde den etniska rensningen i det övervägande muslimska Bosnien i början av 1990-talet. Den dittills svalt distanserade Omar Sheikh kastade sig in i ett febrilt hjälparbete för Bosniens muslimer. Han övergav studierna vid London School of Economics och för på våren 1993 till Balkan för att försöka smugla in hjälpsändningar till de belägrade muslimerna. Vad som hände där är oklart. Den som organiserade hjälpen säger att Omar Sheikh var en vekling som spydde och gjorde på sig så snart det hettade till, medan en studiekamrat berättar om en totalt förändrad person som återvände till London hösten samma år.

Enligt kamraten hade Omar deltagit aktivt i kriget. Han var nu strängt religiös, bar helskägg och hade kastat sina engelska kostymer. För Storbritannien och väst i största allmänhet uttryckte han bara förakt. Bara andra muslimer hade kommit till bosniernas undsättning, medan Europas regeringar gärna lät europeiska muslimer förblöda.

Drabbades Omar Sheikh av en väckelse? Var det Sarajevos belägring som drev honom in i fanatismen? Det vore i så fall inte anmärkningsvärt, eftersom kriget i både Bosnien och Tjetjenien utgjort jordmån för åtskilliga muslimska terrorister. Men Lévy börjar under sina resor och intervjuer så småningom att se konturerna av helt andra krafter, som har mindre heligt uppsåt än att bistå utsatta muslimer.

När han fördjupar sig i Omar Sheikhs förehavanden under tiden från Bosnienkriget fram till Daniel Pearls död, upptäcker han flera märkligheter. Omar rör sig med stora summor pengar och köper ett hus hellre än han hyr det. Han förefaller ovanligt arrogant och uppträder vid vissa tillfällen som om han vore osårbar. Lévy drar slutsatsen att Omar i själva verket är pakistansk agent, värvad av underrättelsetjänsten ISI under studietiden i London. Han för aldrig till Bosnien för att slås för sina muslimska bröder. Syftet med resan var att skaffa sig en täckmantel, en ny identitet för ett liv som underrättelseagent, misstänker Lévy.

Omar Sheikh greps efter Pearls död och dömdes till döden. Dödsdomen har överklagats, Omar kommer troligen att släppas efter bara några år i fängelse, gissar Lévy. Detta eftersom mordet planerades och genomfördes av den pakistanska säkerhetstjänsten. Motivet var att Pearl var i färd med att avslöja banden mellan ISI och al-Qaida, detta är Lévy's slutsats. Journalisten var "over intrusive", upprepar högt uppsatta personer i Pakistan.

MORDET ÄR ETT STATSBROTT, *un crime d'état*, skriver Lévy, genomfört av krafter fiendliga till general Perwez Musharrafs politik. Musharrafs slog, efter 11 september 2001, in på en linje som uppfattades som oacceptabelt proamerikansk inom den mest radikala falangen av ISI.

Pakistan har i dag kärnvapen och är den mest skurkaktiga av alla skurkstaten där eftersökta terrorister åtnjuter beskydd från högt placerade personer, skriver Lévy. Följaktligen anser han också att det amerikanska kriget mot terrorismen har riktats mot fel måltavla.

Kriget i Irak var i och för sig moraliskt riktigt, men politiskt vansinnigt, har han sagt i en intervju i samband med bokens utgivning. Saddam Hussein tillhörde gårdagen redan när han satt vid makten, medan Pakistan troligen utgör det största och mest akuta hotet: fanatism, terrorism, kärnvapen och svag statsledning är en ödesdiger kombination som gör landet till en krutdurk långt farligare än någonsin Saddams Irak var, menar Lévy.

Bokens stora värde ligger i ambitionen att vidga perspektivet och ställa de frågor som alltför sällan ställts efter 11 september och Irakkriget: Hur kunde Pakistan, det land som utbildade och närde talibanerna i Afghanistan, plötsligt, mirakulöst, bli en del av antiterroralliansen efter 11 september?

Recensionerna i Frankrike har överlag varit goda. Kritiken har gällt formen mer än slutsatserna. Lévy kallar den för en "romenquête", faktaroman eller litterärt reportage. Och det är en ytterst vansklig genre. Gränsen mellan fakta och författarens fantasier blir lätt mycket diffus.

LÉVY ERKÄNNER SVÄRIGHETERNA i ett förord, och redovisar också ganska tydligt när han själv spekulerar och när han baserar sig på intervjuer eller dokument. Det hindrar inte att man som läsare ställer sig undrande vid flera tillfällen. Hans "romenquête" påminner starkt om Truman Capotes banbrytande *In Cold Blood*, alla de litterära reportagens moder. Capote föreställde sig ett par mördare dialog när de var på flykt, och Lévy försöker på samma sätt leva sig in i vad Daniel Pearl och Omar Sheikh kände under dramats utveckling. Ibland går han över gränsen. Att försöka återge vad Pearl kan ha tänkt alldeles före sitt dödsögonblick blir bara obscen.

Men sådana förlöpningar drar ändå inte ner helhetsintrycket av Bernard-Henri Lévy's intensiva och fascinerande "romenquête". Förhopp-

ningsvis bidrar den också till att tvätta bort den stämpel av vacker och yttlig posör som han tvingas bära utanför Frankrike. Lévy är förmodligen den i utlandet mest underskattade franske debattören. Hans outtröttliga nyfikenhet och vilja att ifrågasätta gamla sanningar presenteras sällan för en internationell läsekrets. En icke franskkunnig läsare får i stället hålla till godo med raljerande reportage om hans eleganta våning på boulevard Saint-Germain, hans äktenskap med skådespelskan Arielle Dombasle och hans uppknäppta sidenskjortor.

Det borde vara dags att visa att inuti siden-skjortan finns en seriös och djupt engagerad författare.

INGMARIE FROMAN

Stormigt blandäktenskap

INVENTING JAPAN
1853-1964

Ian Buruma

Modern Library, 2003 (208 s.)

JAPAN GENOMGÅR en utdragen ekonomisk kris som har föranlett såväl stimulanspaket som försök till politiska reformer. Västerländska ekonomer, tidigare både vettskrämda och lockade av japansk företagsfilosofi, kommer fram ur buskarna. De pekar med hela handen ut vägen som leder bort från den byråkratiska kapitalismens bojar, smörjda av korruption.

Ett mer provande förhållningssätt är författaren Ian Burumas. Han nystar i de idéhistoriska trådar som utgör det samtida Japans ekonomiska och politiska härvor. I *Inventing Japan* kommer sedan länge döda militarister, statsmän och kulturpersonligheter, liksom diverse utomstående intressenter, kineser och västerlänningar, till tals. Buruma har skrivit en lång essä om hur det moderna Japan uppfanns av en skara nationsbyggande före detta samurajer. I mycket är det en fängslande skildring av hur Japans sino-centriska världsbild förlorade sin legitimitet och hur öriket kom att rotera runt en annan kulturell axel: den västerländska.

Boken inleds med att kommandörkapten Perry 1853 ankommer till Japan med sina "svarta skepp". Denne amerikan har gått till historien som den som öppnade det isolerade Japan för handel med västerlandet. Det är något av en förenkling. Västerländska impulser silades sedan mitten av 1600-talet genom den lilla holländska handelsenklaven i Nagasaki. De protestantiska krämnarna fick stanna när de missionerande spanjorerna och portugiserna kördes iväg. Ändå kom japaners studier av det holländska tänkandet att uppfattas som oacceptabelt av ortodoxa neo-konfucianer, detta på grund av oro för att de västerländska upplysningsidéerna skulle fördunkla vanligt folks omdöme.

Mot neo-konfucianerna stod de fosterländska krafterna inom Mito-skolan, där man var nöjd med att Kina var försvagat av opiumkriget och inte längre var mäktigt nog att framstå som kulturellt mönsterbildande. Västerlandets styrka byggde, hävdade man, på monoteismen och statskyrkan. Naturreligionen Shinto skulle bli Japans motsvarighet, och en mot alla traditioner stri-

dande kejsarkult skulle utgöra ett bärande element. Här, menar Buruma, uppfanns den identitet som ligger till grund för den moderna japanska nationalismen.

EFTER SHOGUNATETS FALL kom mejirestaurationen 1868. Meiji, "det upplysta styret", var namnet på den första kejsareran efter restaurationen, som var tänkt att innebära ett återupprättande av det urgamla kejsarstyret. Kejsarens roll som den japanska kulturens symboliska garant politiserades, och tronen flyttades till Tokyo. Konstitutionen gav emellertid också, med ett över- och ett underhus, hopp om demokrati.

Buruma ser Meiji som en tid av kulturell schizofreni; preussisk hovetikett blandades med viktoriaiska möbler, återuppväckta japanska trosföreställningar med parlamentarism. Överdrivet köttätande, vilket var ett flagrant brott mot buddhistisk tradition, skulle leda till att japaner skulle få en bättre fysik. Utbildningsministern denna tid, Mori Arinori, förespråkade blandäktenskap med européer som den snabbaste vägen till Bunmei Kaika, det vill säga: "civilisation och upplysning".

Ett annat slagord vann dock större gehör: Fukoku Kyohei: "rikt land, stark armé". Mobiliseringen och moderniseringen av den nationella armén konkretiserades i det kinesisk-japanska kriget om Korea 1895. Japans seger bevisade att moderniseringens väg var den rätta. Det försvaga Kina, som förut varit föredöme, föraktades nu som asiatiskt bakåttävande, medan Japan såg sig självt som en av världens mest civiliserade stormakter.

Imperialism och rasism importerades med stor iver från Väst. Japanerna tvingade på kineserna förnedrande fredsavtal och började kasta blickarna mot nytt livsrum i Manchuriet. Där fanns emellertid också starka ryska intressen, vilka ingen i Europa trodde att japanerna någonsin skulle våga utmana. Det var därför en världssensation när Japan startade och dessutom vann kriget mot Tsarryssland.

Buruma skildrar livfullt Japans ödesdigra vägval mellan militarism och ett öppet samhälle

under 1920-talet. Taisho, den japanska "Weimarperioden", genomsyrades av intellektuell experimentlusta i form av *ero*, *guro* och *nansensu*: erotik, det groteska och allt möjligt nonsensaktigt. Snart blev klimatet strängare, präglad av idéer om kollektivism och andens renhet.

Japans stora asiatiska krig inleddes 1931. Det första offret var Manchuriet i nordöstra Kina. Men om detta råder ingen konsensus i dagens Japan. Började det kanske inte som ett asiatiskt befrielsekrig mot USA 1941? Man frågar sig hur det japanska minnet, eller för den delen det östasiatiska minnet, kan vara så kort? Jag har själv undrat mycket över detta, sedan mötet med historielösa japanska utbytesstudenter som skulle skjuta lerduvor på årsdagen av Nanjingmassakern - i Nanjing. Det vore som om tyska ungdomar skulle anordna agility-tävlingar med schäferhundar utanför Auschwitz.

Under andra världskriget begicks fruktansvärda brott mot mänskligheten. Mer än 250 000 kvinnor, barn och män utan uniform mördades med svårfattbar grymhet i Nationalistkinas huvudstad i samband med ockupationen. Buruma diskuterar skuldfrågan och möjliga orsaker, men resonerar inte kring den påbudna amnesin. Att kulturrevolutionen "glöms bort" i Kina, att Pol Pots folk mord mörkläggs i Kambodja, och att den japanska revisionismen är så omfattande, bör ge anledning till fördjupad reflektion.

PEARL HARBOR FICK MÅNGA japaner att kasta av sig sitt mindervärdeskomplex för en kort tid. Råden sågs som ett bevis för att Japan slutligen kommit ikapp också det moderna Väst. Självkänslan växte i takt med framgångarna på slagfältet. Britterna drevs bort från Singapore och holländarna flydde sin stora ostindiska koloni. Japanerna övertog den vite mannens börda i Sydostasien, vilket de "befriade" befolkningarna där snart nog blev varse.

Resten av historien om det japanska imperiet är välkänd. Det fanatiska försvaret av *kokutai*, det nationella statsskicket med kejsaren i centrum, drev åtminstone enligt amerikanerna in Japan i den återvändsgränd där atombomben väntade.

"Rikt land, stark armé". Japanska soldater tränar för att bättre kunna bekämpa kineser (februari 1938). I dag är alla krigsförbrytelser glömda.

Foto: Corbis/Scanpix

Buruma sluter cirkeln med att kapten Perrys amerikanska flagga ceremoniellt återvänder till japanska farvatten tillsammans med General MacArthur som ockupationsmakternas överbefälhavare 1945.

MacArthurs naivitet och idealism, liksom hans egna kejsarmanér, utnyttjades skickligt av japanska politiker, framför allt efterkrigstidens konservativa och pragmatiska premiärminister Yoshida Shigeru. Den snabbt upptrappade kraftmätningen med kommunismen gynnade också japanerna, som med vaga utfästelser och löften som strategi förhandlade med stor framgång. Naiviteten och okunnigheten gjorde MacArthur möjlig att manipulera. Med hans goda minne uppstod det trögflytande träsk av partier, politiska fixare och byråkrati i vars grepp det japanska samhället sitter fast än i dag. Och även framtiden ter sig problematisk; Buruma menar att en tilltagande cynism inom väljarkåren bäddar för en ny våg av populister och historierevisionistiska missnöjesfigurer.

Min enda invändning mot denna inspirerade skildring är ett visst mått av självsvåldighet. Det är inte alltid som urvalsprinciperna framträder alldeles tydligt när författaren besätter de ledande rollerna i det drama i vilket det moderna Japan växer fram. Men syftet med boken är, å andra sidan, inte att vara encyklopedisk, utan att stimulera till vidare läsning i ämnet, vilket den kommenterade biografien understryker. I det ljuset framstår *Inventing Japan* som en betydande bedrift.

JOHAN LAGERKVIST

Det sista slavsamhället

GULAG
A History of the Soviet Camps

Anne Applebaum

Allen Lane/Penguin, 2003 (610 s.)

GULAG FÖRDE CIVILISATIONEN till vildmarken, till Kolymadistriktet i Sibirien och Komi i Nordryssland. Vagar anlades genom oändliga skogar, gruvor öppnades, industrier och städer byggdes. Infödingarna föstes undan. Arbetskraft kom från hela Sovjetunionen och så småningom även från härtaga länder. Operetten *Dollarprinsessan* uppfördes i Kulturpalatset i Kolyms huvudstad Magadan. Den polske juden Eddie Rosners jazzgrupp underhöll lägerchefen och dennes gäster. USA:s vicepresident Henry Wallace besökte Kolyma 1944 och uttryckte sin sympati och beundran över att ryssarna, precis som amerikanerna, byggde ett samhälle där de vanliga människorna kunde njuta frukterna av den moderna teknologin.

Anne Applebaum framställer Sovjetunionens modernisering som en variant av en allmän västerländsk modell. Läsarens tankar går till erövringen av Väster, till plantagesystemet i de nordamerikanska sydstaterna och till Irlands och Australiens engelska historia under 1800-talet. Hon ger en mycket nyanserad bild av hur Europas sista stora imperium som byggde på slavar och slavarbete fungerade. Hon klargör att det sovjetiska slavsamhället skilde sig både från det nordamerikanska hundra år tidigare och från det samtida nazistiska. I de amerikanska och tyska exemplen

Civilisationen kommer till vildmarken. Den sovjetiska varianten av modernisering byggde på slavarbete. Lägrens gruvor och industrier drevs med lönsamhetskrav. Här gräver man kol.

Fotot hämtat ur *Gulag: A History of the Soviet Camps*

var rollerna fasta. Offren definierades i rasmässiga termer, och herrarna var säkra i sin ställning. I Sovjetunionen gjordes ingen principiell åtskillnad på etniska grunder, och skiftet av roll från bödel till offer var vanlig. De tre på varandra följande cheferna för säkerhetstjänsten Jagoda, Jezov och Berija slutade alla sina dagar genom arkebusering.

Tanken bakom Gulag var att jämställa människan som produktionsfaktor med råvaror och energi. Gränsen mellan Gulag och resten av samhället var flytande. Den mångomskrivna stora terrorn 1937-38 var bara höjdpunkten i en lång process av total mobilisering. Med början redan 1918 hade massarresteringar och deporteringar blivit ett reguljärt inslag i sovjetsamhället. Först drabbades politiska motståndare till kommunisterna, därefter "sabotörer" bland ingenjörer och andra specialister, slutligen landsbygdsbefolkningen, de så kallade kulakerna.

Efter den stora terrorn, som särskilt drabbade den första generationen av kommunister och samhällets elit i övrigt, följde arresteringar och deportationer av polacker, balter och ukrainare från de områden som erövrades 1939. Senare tillkom soldater i Röda armén som tillfångatogs av tyskarna och överlevt, och som därmed definierades som landsförrädare. 1948 arresterades och internerades på nytt fångar som redan avtjänat sin straffperiod. Den sista arresteringsvågen drabbade Sovjetunionens judiska befolkning. Den beryktade "läkarsammansvärjningen" 1952 blev Stalins sista initiativ.

Till och med i helvetet finns gradskillnader. De sovjetiska dödslägren var inte förintelsläger. De var motsvarigheter till Buchenwald, Sachsenhausen och Auschwitz, men inte till Treblinka, Majdanek och Birkenau. Den stora terrorns avvikande mönster från den vanliga sovjetiska modellen bestod i att lägren under den perioden förändrades från illa skötta fångelser, där människor dog slumpvis, till riktiga dödsläger. Människor tvingades arbeta ihjäl sig eller mördades rätt och slätt i mycket större utsträckning än tidigare.

Arkebuseringen av Jezov år 1938 markerade slutet på den stora terrorn. Efterträdaren som säkerhetschef, Lavrentij Berija, sökte återskapa den funktion som lägren hade haft under 1920-talet och början av 1930-talet. De skulle vara ekonomiskt effektiva och lönsamma. Lägrens gruvor

och industrier fick en central roll i de sovjetiska femårsplanerna. Applebaum menar att lägren efter 1939 upphörde att vara dödsläger: Fångarna "skulle sättas in i lägrens produktionsplan som kuggar i en maskin". Till och med i de särskilda bestraffningslägren med särskilt hård regim förväntades fångarna bidra till produktionen. Gränsen mellan lägrvakter och fångar var flytande. Mönsterfångar kunde arbeta sig upp och vaktpersonal som ådrog sig överordnades missnöje kunde själva bli interner.

Lägren uttryckte kvintessensen i ett system som byggde på kontroll, terror och rättslöshet. De kommunistiska makthavarna bedömde lägren som nödvändiga för att tvinga människor att arbeta, ibland utan redskap och maskiner, i oländig terräng i kalla områden, med att bryta malm, bygga kanaler och järnvägar och avverka skog.

DET FINNS EN UPPFATTNING inom vänsterpartiet i Sverige, enligt vilken de som arresterades verkligen var fiender till samhället och agenter för Nazityskland. Genom att analysera säkerhetstjänstens rapporter, domstolsprotokoll och vittnesbörd från många före detta fångar kan Applebaum emellertid konstatera att kategoriseringen av fångarna var slumpmässig och godtycklig. De som kallades politiska brottslingar var ofta vanliga människor som fastnat i de återkommande vågorna av arresteringar när säkerhetstjänsten behövde uppfylla fängkvoten. De kriminella var ofta inte heller brottslingar i ordets vanliga mening. Brotten kunde bestå i att ha kommit för sent till arbetet - "sabotage" - eller ha sålt ett paket cigaretter - "spekulation".

Men det offentliga språket genomsyrades av invektiv och konspirationsteorier. Det var lämpligt att ge sken av att alla som dömdes till läger eller arkebusering verkligen var "klassfiender", "trotskister" eller "galna hundar". De kommunister som blivit fångar betraktade sig själva som offer för missförstånd, samtidigt som många av dem var förvissade om att de andra fångarna var parasiter och fiender till sovjetmakten, som dömts till rättmätiga straff.

I de sovjetiska lägren uppstod en intressegemenskap mellan chefer som ville uppfylla produktionsmålen och fångar som ville överleva. De valda strategierna var desamma som i sovjetsamhället i övrigt. Applebaum nämner som de främ-

sta exemplen på lyckosamma beteenden: "tufta" – att låtsas arbeta; "pridurki" – att vara mån om att samarbeta med och erbjuda (exempelvis sexuella) tjänster till vakterna; "santjast" – att se till att kunna verka som fältskär eller sköterska i lägersjukhuset; och "vanlig mänsklig anständighet". Punkten om lägersjukhus är värd särskild uppmärksamhet. Fångarna var produktionsfaktorer som skulle tas till vara, och inte alla vakter var sadister.

Applebaum redogör för att en utredning, som genomfördes på Berijas order år 1950, visade att fångarnas produktivitet visserligen var lika stor som andra arbetares, men att produktionskostnaderna var högre. Utgifterna för föda, kläder, baracker och vaktmanskap översteg vida lönekostnaderna för vanliga arbetare. Inrikesministeriet, som Gulag sorterade under, kunde inte mäta sig med de ekonomiska ministerierna. Så länge Stalin levde var det emellertid omöjligt att stänga lägren; han såg nämligen inte bara till produktiviteten utan även till terrorfunktionen.

En ny utredning efter Stalins död och avlägsnandet av Berija bekräftade bilden att lägren kostade mera än de smakade. Som ett första steg på vägen till ekonomiska reformer i Sovjetunionen utfärdade Centralkommittén den 10 juli 1954 en resolution om åttatimmarsdag och mildare regim i lägren samt regler om frigivning i förtid för dem som arbetade bra. Fångarna fick möjlighet att köpa både kläder och apelsiner. Gulag upplöstes 1957. Lägren fördes över som vanliga arbetsplatser till gruv-, maskinbyggnads-, skogs- och vägbyggnadsministerierna. Detta skedde samtidigt som hela den sovjetiska ekonomin omorganiserades till territoriellt avgränsade sovnarchozer, "folkhusställningsråd".

Nedmonteringen av Gulagsystemet var början till slutet för det socialistiska samhället i Sovjetunionen, en upplösningsprocess som varade i ytterligare 30 år. Den politiska och administrativa överbyggnaden, kommunistpartiet och säkerhetstjänsten, var intakta. Ledarna såg fortfarande kontroll av medborgarna som en förutsättning för lugn och stabilitet. Under epoken Brezjnev-

Andropov (1964–1984) fängslades dock inte längre människor för ingenting, utan för felaktiga åsikter och beteenden, till exempel kritik av missförhållanden och politiskt förtryck, eller att vara utan fast arbete. Samhällskritikerna kallades olikstänkande på ryska. I väst blev de kända som dissidenter. Antalet fångar av denna typ var lågt, bara omkring 10 000 i mitten av 1970-talet, vilket kan jämföras med de två och en halv miljoner fångarna i Gulag 25 år tidigare.

Andropov var chef för säkerhetstjänsten innan han blev generalsekreterare 1982. Som ledare för KGB utvecklade han den politiska psykiatri. De som kritiserade samhällsförhållandena fick diagnoser som "reformatoriska vanföreställningar" och "smygande schizofreni" och blev föremål för vård på slutna anstalter. Andra förvisades inom landet, bort från Moskva och utländska diplomater och korrespondenter, eller till utlandet. En engelsk forskare som särskilt har uppmärksammat och skrivit om den politiska psykiatri under Andropov, Peter Reddaway, konstaterar att strategin var framgångsrik såtillvida att de flesta ryssar inte brydde sig om dissidenterna och deras argument.

INGEN YTTRE MAKT angrep och störtade den sovjetiska socialistiska regimen. Ingen folklig resning ägde rum. Sovjetunionen upplöstes tack vare Michail Gorbatsjovs politik. Applebaum menar att Gorbatsjov handlade som han gjorde därför att han kom ur en familj, som under Stalin hade definierats som folkfiender. Hans mor- och farfäder hade satts i läger 1933 respektive arresterats och torterats 1938, och familjen hade isolerats socialt.

Applebaum skriver det inte, men hon tycks mena att Gorbatsjov på grund av sin familjebakgrund inte kunde eller ville hålla emot när den glasnostpolitik som han initierat gick över i en både bred och djup uppgörelse med det sovjetiska förflutna, med terrorn och lögerna. För Applebaum blir Gorbatsjov en tragisk hjälte av shakespeareska dimensioner: "Gorbatsjov, barnbarn till 'folkfiender' och skaparen av glasnost, förstod inte att total och uppriktlig diskussion av

den sovjetiska historien till sist skulle underminera sovjetregimens legitimitet. Det hade funnits för mycket grymhet, för mycket blodsutgjutelse och för många lögnar".

Gorbatsjovs inledande uppgörelse med det sovjetiska förflutna fullföljdes dock aldrig. Applebaum konstaterar att Rysslands president Vladimir Putin är stolt över att vara tjekist, det vill säga fostrad inom Andropovs KGB. Han har låtit sätta upp en minnesplakett på Lubjankas vägg till sin mentors minne. Leninstatyerna står kvar, i centrala Moskva såväl som i S:t Petersburg. Det finns inget mäktigt monument över offren för kommunismen och Gulag, bara en föga iögonenfallande sten på Lubjankaplatsen från Solovetskij-öarna i Norra Ishavet, sovjetmaktens första koncentrationsläger, Gulags början.

Applebaum hävdar att oviljan att göra upp med det sovjetiska förflutna, "minnets frånvaro", har farliga konsekvenser. I det sovjetiska fosterlandets namn lät Stalin deportera det tjetjenska folket till Kazachstan, där hälften av dessa människor dog. Det tjetjenska folket plockades bort ur uppslagsböcker och historieverk. Femtio år senare upprepades skändligheterna när Ryssland ödelade Tjetjeniens huvudstad Groznyj och mördade tusentals tjetjenska civila i två krig.

Sina hårda ord motiverar Applebaum med en liknelse om det historiska minnets betydelse. Om de ryska makthavarna och det ryska folket hade tagit till sig innebörden av vad Stalin gjorde tjetjenerna, hade Ryssland inte invaderat Tjetjenien på 1990-talet, vare sig en eller två gånger. För dessa invasioner är ju moraliskt sett en motsvarighet till en tysk invasion av västra Polen i våra dagar. Att så få ryssar vill se kriget i Tjetjenien ur ett sådant perspektiv vittnar, menar Applebaum, om hur litet de vet om sin egen historia.

Gulag är i dag glömt i Ryssland. Applebaums bok räddar dock denna svarta historia undan förgängelsen, åtminstone för en västerländsk publik. *Gulag* förtjänar att bli standardverket om slavlägren som en integrerad del av det kommunistiska samhällsbygget.

KRISTIAN GERNER

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

PAUL BARKER

Författare och journalist. Han har tidigare varit chefredaktör för tidskriften *New Society* och senior research fellow på Institute of Community Studies i London.

ELISE CLAESON

Frilansskribent.

HÅKAN FORSELL

Fil.dr i historia vid Stockholms universitet.

INGMARIE FROMAN

Författare och journalist.

KRISTIAN GERNER

Professor i historia vid Lunds universitet.

LISA IRENIUS

Frilansskribent bosatt i Italien.

ALF W. JOHANSSON

Professor i historia vid Södertörns högskola.

INGMAR KARLSSON

Svensk generalkonsul i Istanbul. Hans senaste bok, *Europas styvbjörn*, handlar om okända folkslag på vår kontinent.

JOHAN LAGERKVIST

Doktorand på institutionen för östasiatiska språk vid Lunds universitet.

HENRIK LAGERLUND

Fil.dr i filosofi vid Uppsala universitet.

MERETE MAZZARELLA

Professor i litteraturhistoria vid Helsingfors universitet.

SVANTE NORDIN

Professor i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet.

HANS INGVAR ROTH

Teol.dr och forskare vid Centrum för multietnisk forskning vid Uppsala universitet.

BO ROTHSTEIN

August Röhss professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet.

MICHAEL TAARNBY

Antropolog verksam vid Århus universitet i Danmark. Han bedriver forskning om profilering av självmordsbombare och utkommer senare i år med en bok om islamistisk självmordsterrorism.

MICHAEL WOHLGEMUTH

Fil.dr och forskningsledare vid Walter Eucken-institutet i Freiburg i Tyskland.

OLAV ANDERS ØVREBO

Redaktionschef på veckomagasinet *Mandag Morgen* i Oslo, som utkommer med sitt första nummer i höst.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 30 SEPTEMBER 2003

Illustrationer: Claes Jurander

”Utanför staden
måste man vara
antingen ’gud
eller odjur’ för
att överleva.”

Håkan Forsell (Axess nr 6)

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 300 kr.

Beställ din prenumeration:

Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se

Telefon: 031-743 99 05

eller fyll i talongen nedan

☐ **Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...**
Helår 9 nr för 300 kr

Namn

Adress

Postadress

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST

122 577 700

110 02 STOCKHOLM

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor